

SZERDAHELYI ISTVÁN

József Attila-problémák

Szerdahelyi István

József Attila-problémák

Nagy Lajos Kiadó 2020

A kísérő tanulmányt Kiss Endre írta

Szerkesztette, a jegyzeteket és az irodalmi hivatkozásokat kiadásra előkészítette
Kántás Balázs

Felelős kiadó a Nagy Lajos Társaság elnöke

*József Attila-problémák*¹

A KISFIÚ ÉS A MÉLYNYOMOR

A József Attila-életrajzokat gyermekkori horrortörténetekkel szokás kezdeni. Három esztendőskorában egy napon apja szó nélkül faképnél hagyta családját. Anyja, aki addig tisztességes szegénységben bár, de otthon nevelhette kisfiát és két lányát, a kilenc esztendőskorú Jolánt és az ötéves Etát, most bejárónőként próbálja eltartani gyermekeit. Sikertelenül; éheznek, a lakbért nem tudják kifizetni, s vándoréletet élnek a nyomortanyák és tömegszállások között. 1910 tavaszán az anya már arra kényszerült, hogy két kisebb gyermekét, a hétéves Etát és az öt esztendőskorú Attilát menhelyre adja.

Egy Békés megyei falu, Öcsöd parasztgazdájához kerültek két esztendőskorú gyermek. A horrortörténet itt még sötétebbé válik. A parasztok úgy vélik, Attila név nincsen, s ezért a fiút Pistának szólítják, ami úgy hat rá, mintha a létezését vonná kétségbe. Naphosszat disznókat kell legeltetnie a mezőn, s ha nem tetszik, amit csinál, nevelőapja kegyetlenül bántalmazza; az iskolába a téli hóban is mezítláb kell járniuk. József Attila személyiségzavarának első tüneteit is itt szokás kimutatni: toporzékol, s egyik dührohamaiban késsel ront nővére.

Távollétük alatt Jolán a hat elemi után polgári iskolában folytathatta tanulmányait, és anyjuknak sikerült némi pénzt is összekuporgatnia.

---

¹ A tanulmány eredeti megjelenési helye: SZERDAHELYI István, *József Attila-problémák I.*, Ezredvég, 2015/6.

Aztán lezuhant egy létráról, kórházba került, s mire két gyereke hazakerülhetett, ismét nyomorban tengették életüket. Az elgyötört asszony veri a fiát, aki – miután Jolán nővére cigarettázáson kapja és pofon csapja – 9 éves fejjel elköveti élete első öngyilkossági kísérletét.

Garai László (1993: 114-115; uő: 79-81, 90.) csak a szinte általánosan elterjedt véleményt summázza, amikor arról ír, hogy József Attila „stigmái” gyermekkori élményeihez vezethetők vissza.

* * *

Nos, bármilyen értelemben vesszük is a stigma szót, ez mindenképpen nem mindennapi, sajátos megkülönböztető jegyet jelent. Márpedig Szabolcsi Miklós (1963: 51.) teljes joggal hívta fel a figyelmet arra, hogy e horrortörténetek megfélekednek arról: nem „valamiféle különlegesen, speciálisan szörnyű, soha-nem látott sors sújtotta a József-családot”. Ínségükben a korabeli magyar munkásság életének általános vonásai tükröződtek, „sorsuknak csaknem minden fordulata mély jelzése az átalakuló Magyarországnak, a magyar proletariátus élete egyik-másik mozzanatának”. Ugyanez áll az öcsödi két esztendőre is, amikor a kisfiú csak „osztott sokmilliónyi falusi szegénygyerek sorsában” (uo. 77.). Hozzátenném, ha a nálam fiatalabb olvasók megütköznenek azon, hogy a kis József Attilát fizikailag bántalmazták, nem árt, ha tudják, hogy az én korosztályomhoz tartozó rakoncátlan gyerekeket – főként a fiúkat – még az olyan finom úri családokban is elpáholták, amilyen az enyém volt. Apám a kisebbik bátyámat az érettségije után is palacsintasütővel vágta fülön, amikor éjféltajt jött haza. S hogy késsel támadt a testvére? A pukkancs természetű kölykökkel ilyesmi könnyen megeshet – előfordult velem is –, anélkül, hogy gyilkolási szándék vezérelné őket. Az öngyilkossági kísérlet komolytalan-megjátszott eseményét József Attila maga is önironikus színezettel írta le (vö. Szabolcsi M. 1963: 96-99.).

Ráadásul József Attila 1930 utáni visszaemlékezései rendre a pszichoanalitikus kezelésekhöz kötődtek, amelyeknek már elvi célja is az volt, hogy a páciensek valamennyi aktuális gondját-baját az elfojtott gyermek-

kori traumákra vezessék vissza. A költőnek tehát rég elhomályosult emlékszilánkok között kutakodva kellett felidéznie olyanokat, amelyek valamikor megrázkódtathatták hajdani lelkületét. S ez bizony gyakran oda vezetett, hogy fantáziájának szüleményeit rögzítette tudatában emlékképekként. Testvére, József Eta (1957: 27-30.), aki idősebb lévén, nyilván megbízhatóbban tudta felidézni az öcsödi éveket, egyértelműen azt írja, hogy nevelőszülei szerették őket, s olyan rendesen bántak velük, hogy öccse egy zsák aranyat ígért a „kedvesanyjának”. A megtörtént eseményre olykor, mint az anyja általi megvertetése esetében, még körvonalakban sem hasonlított az a kép, amit a felnőtt József Attila festett róla (vö. József E. 1957: 31; Szántó J. 1957: 351.).

Hogy miféle túlfűtött fantáziálások vezérelték e pszichoanalitikus elgondolásokat, világosan kitűnik Valachi Anna (2006) alábbi leírásából: „A férfi nélkül maradt József családban kényszerűségből átrendeződtek a nemi szerepek: előbb a Mama, majd mindinkább Jolán lett a keresőképes családfenntartó – ám a női-férfi identitásminta összekeveredése (később szexuálisan is megnyilvánuló) magatartás-zavarok forrásának bizonyult a cseperedő kisfiú számára.

Egyelőre alárendelt szerepre kényszerült a családi matriarchátusban. Helyzete – amikor a Mama szeretet-megnyilvánulásait élvezhette – jóleső biztonsággal töltötte el, de mind önérzetesebben lázadozott a »nőuralom« ellen, ha a nagyobb szabadságot élvező Jolán dirigált neki. Titkon pótapára vágyott, akit utánozhatna vagy megtagadhatna – freudi kifejezéssel: »megölhetne« és a helyére léphetne.”

„Nőideált is a kínálkozó családi minta alapján választott – ám a meghitt szeretetet sugárzó Mama, a szexuális kisugárzású, férfiszemeket vonzó, öntudatos bakfis-Jolán, és az önmagával szinte azonos lénynek tekintett gyereklány-Etus egyszerre vonzotta őt. Asszonyok és lányok iránti egyidejű vágyódását a szeretett »családi nők« iránt érzett gyerekkori érzelmek motiválták. A testi elérhetőség közvetlen lehetőségét azonban az incesztus ösztönös tilalma korlátozta. A kisfiúnak tehát idegen közegben kellett megtalálnia az »igazit«, aki legjobban hasonlít majd övéire: anyjára, testvéreire – és önmagára.

Átfolyásos azonosításnak nevezi Hermann (1929) a testmeleg közvetítésével átömlő szeretetkapcsolatot, a kettős egység eggyé válását, a szeretet és tárgykapcsolat legprimitívebb formáját. A másik ember szenvedésével való azonosulás szavak nélkül, közvetlen testi kontaktussal a falusi környezetben felnőtt embernek, így József Attila édesanyjának is sajátja lehetett, s a szenvedővel való azonosulásnak ezt a módját fiára is átörököltette. (*Nemes Livia: József Attila tárgykapcsolatai* [vö. Nemes L. 1992: 163-188., Sz. I.]

Anya és fia kölcsönösen érvényesülő, gyógyító hatású, intenzív testi empátiája akkor vált nyilvánvalóvá, amikor a harmadik elemista fiú tüdőgyulladást kapott, s már az orvos is lemondott a lázalmában félrebeszélő beteg életéről.

A teljes nincstelenségben, a fűtés, az orvosság, az ennivaló hiányában az anya hiába próbálja minden erejét latba vetni. A kisfiú válságos állapotba kerül. A mama ekkor melléfekszik, teste melegével öleli át lázas testét, álomba ringatja, s reggelre túljutnak a válságon. Az anyai test védelme megmenti a gyermek életét”.

A leírás első fele közönséges badarság: semmi nem vall arra, hogy József Attila apahiányból származó szexuális zavarokkal küzdött volna, s hogy szerelmei az anyjából, két nővéréből és önmagából összegyúrt – következőképpen hímnős – ideálok lettek volna. A tüdőgyulladás története József Jolán (1941: 105-109.) emlékiratából származik, azzal a különbséggel, hogy ennek egyetlen egy mondatát – „Amikor [az orvos] elment, mama lefeküdt Attila mellé, magához ölelte lázas testét” – freudista halandzsával „átfolyásos azonosítással” kereszteli át, és azt állítja, ami József Jolánnál még célzásként sem szerepel, hogy ez mentette meg a gyerek életét.

Itt jegyezném meg, hogy teljesen egyetértek Garai László (2005: 145.) érzelmeivel, amikor felrója, hogy a *Népszabadság* ünnepi cikke nem állt olyan megállapításokkal emlékezni József Attilára, miszerint „a proletariátus költője inkább a lumpenproletariátus rétegéből és kulturális világából érkezett”. Másfelől viszont nem hallgathatom el azt sem, hogy amikor Marxra hivatkozva ő maga is azt állítja, hogy „József Attila édesanyja életének egyetlen napján sem folytatott olyan tevékenységet, amely

öt proletárként mutatná be” (Garai L. 2005: 83.), akkor olyan gondolatokat fogad el, amelyek a köztudottan ellentmondásos marxí életmű (vö. Kiss E. 2013) meghaladott okfejtései közé tartoznak.

A KITÖRÉS LÉPCSŐI

Az 1914-es esztendő nagy változásokat hoz a család sorsában. Jolán befejezi a polgári iskolát, s egy kereskedelmi szaktanfolyamot is elvégez, majd 15 éves fejjel feleségül megy Pászti Elemér egyetemi gazdasági hivatalnokhoz, aki már korábban bejuttatta a Bőrklínikára titkárnőnek. Családját is magával vitte férje lakásába, s anyagi helyzetük kishivatalnoki szintre emelkedett. A világháború persze az ő helyzetüket is meggingatta, Pászti frontkatonára lett, s ráadásul anyjukon is kitört a rákbetegség. József Attila a csomaghordástól a rikkancskodásig mindenféle gyermekmunkával keres valami pénzt. Ehhez is hozzátenném, hogy semmi különös nem történt vele, hiszen mi, a II. világháborút megélt gyerekek alighanem sokkal többet éhezünk, s az 50-es években a gyermekmunka jóval megpróbálóbbr formáival kellett szembenéznünk. (Jómagam pl. rothadt macskahullákat boncoltam.)

Ennél sokkalta fontosabb tény, hogy az ötödik elemi után ő is átiratkozik a polgári iskolába, ahol jelesekkel teli bizonyítványokat szerez. Mi több, a házbeli szomszédok jóvoltából könyvmollyá válik, még a boltba menet is olvasva gyalogol. Ponyvák után a modern világirodalom legjavát falja, beleszeret Ady költészetébe, és verseket kezd írni. A kevés fennmaradt kézirat tanúsága szerint nem is olyan rosszakat, s ihletét növeli, hogy Jolántól mindegyikért valami kis pénzt is kap.

A háború végének és a forradalmi-ellenforradalmi hónapoknak viszontagságai, az anya gyötrelmes, 1919-ben halálba torkolló haldoklásának kínjai újabb megpróbáltatásokkal terhelték életüket, s Jolán 1917-ben elvált Pásztitól. Újabb lépést tesz fölfelé: 1919-ben immáron egy jómódú, nagy műveltségű ügyvédhez, Makai Ödönhöz megy feleségül, aki úri dámat nevel belőle, és családjáról is gondoskodik, anyjuk halála után gyámapaként magához veszi a két árvát. Ez döntő fordulatot jelent József Attila

sorsában. Nagyon igaza van Szabolcsi Miklósnak (1963: 178.), amikor azt írja, hogy addigi élete alapján útja még sokfelé vezethetne: „lehetne belőle verselgető dilettáns, munkája mellett művészi álmokat dédelgető munkás vagy iparos, kamaszkora kihunytaival leszürkülő fiatalember, az élet s a kenyérhajszában megőrlődő proletár; lehetne az altisztsors, a proletariátusból a kishivatalnokság fele kiutat kereső vagy sorsába belenyugvó s elfásult munkás. József Attila útja – élete külső eseményeit tekintve, – ez év végétől már kifelé vezet a Ferencvárosból, kifelé a proletársorsból is.”

Itt jegyezném meg, hogy – bármilyen kiváló felismeréseket tartalmaznak más vonatkozásokban – nem látom elfogadhatónak Garai László elemzéseinek központivá emelt gondolatát József Attila „identitásáról”. Eszerint a felnőtt költő „társadalmi azonosságának egy (...) nem autentikus meghatározottságát” feldolgozva autonóm módon „megválasztja, hogy proletár” lesz, (2005: 81.). Ezért „vállalta, hogy fogyasztását illetően ugyanolyan szükségét szenvedjen, mint a proletár” (1993: 130.), noha proletármód dolgozni nem volt hajlandó, „végsőkig ellenállt annak, hogy részt vegyen a proletár cselekvésben, melyből a bőség fakad” (2005: 87.). A gondolatmenetet kirívóan erőszakoltnak és hiteltelennek látom, József Attila nem volt olyan ostoba, hogy valamiféle önazonosság-fikció kedvéért éhezzen (amellett, hogy az „identitás” divatfogalma már eleve zavaros és spekulatív; vö. Szerdahelyi I. 2014).

A NYOMDAFESTÉKTŐL MEGRÉSZEZÜLT GIMNAZISTA

Makai Ödön eleinte nemigen bízik abban, hogy a két utcagyerekből is társasági embert lehet faragni. A cselédszobába költöztette őket, s vendégei előtt Etának a szobalány szerepét kellett játszania, Attilát pedig előbb kispapnak, majd hajósinasnak adná. Hamar felismerte azonban az eszét és szorgalmát, s már 1920 őszén bejuttatta egy makói internátusba, hogy az ottani gimnáziumot különbözeti vizsgával, ötödikesként kezdve kinyíljanak előtte az értelmiségi pályák.

József Attila itt sikert sikerre halmoz. Bámulatatos az emlékezete, egyetlen olvasásra megjegyzi a költeményeket, s hatodikosként már színjeles, az

osztályelsőségért verseng. Ostromolni kezdi verseivel a makói lapok szerkesztőseit, s noha sikertelenül, egyik tanára felfigyel a kézirataira, s az ő közvetítésével egy baloldali kávéházi asztaltársaság is szárnyai alá veszi. Összeismertetik a Szegeden élő Juhász Gyulával, akinek úgy megtetszik a tehetséges kamasz, hogy egy szegedi színházi lapocskában, majd az ottani fiatalok antológiájában megjelenteti első költeményeit, és elintézi, hogy önálló „kötetét” – valójában csak versesfüzetét – is kiadják. Ehhez igen csak meleg hangú előszót is írt az „Isten kegyelméből való költő”-nek.

A *Szépség Koldusa* címmel, 1922 decemberének elején, egy szegedi kis nyomda által kiadott füzet versei – főként azok, amelyekben az Ady-utánnázás is erős – nem igazán jók, talán egyetlen, az Éhség hajaz valamelyest későbbi, saját hangjára. Olvasói nemigen akadnak. A nyomda 150 aláírás birtokában vállalkozott a kiadásra, de a füzetet már az aláírók se mind vették át, s a budapesti könyvesboltokba postázott példányok csomagja-it a kereskedők felbontatlanul dobták sutba (vö. Koroknay J. 1957: 64-67.). A szegedi és makói újságok viszont most már költőként kezelik, meg-megjelentetik.

A hetedik gimnazista kamasz pedig megrészegül a nyomdafestéktől. Osztályfőnöke (Eperjessy K. 1957: 57.) írja: „megmosolyogtuk, hogy a nagy költők családjába tartozónak érzi magát. Csak idő kérdésének tekintti, hogy elfoglalja helyét a legnagyobbak között.” Úgy találja, most már a maga lábára tud állni, otthagya előbb az internátust, 1923 januárjában pedig a gimnáziumot is. Barátainál lakik, csak a költészetnek él, és háztanítószkodásból él meg. Ontja magából a verseket, és – kétesztendei hiábavaló kuncsorgás után – 1923 tavaszán végre a Nyugat is közli három költeményét. Mi több, ez év őszén egy néhány hónapot megért pesti folyóiratban, a *Kékmadár*ban közölt, *Lázadó Krisztus* című versével sikerült úgy felbosszantania a keresztény kurzus cenzorait, hogy sajtóbotrányt kellett, istengyalázásért bíróság elé állították, s mire nagy makói és szegedi publicisztikai viták után felmentették, azok is megismerték a nevét, akik sose olvasták.

S noha úgy érzi, egy hozzá hasonlóan beérkezett költőnek semmi szüksége nincsen arra, hogy középiskolai bizonyítvánnyal rendelkezék

(vö. Magyar L. 1957: 101.), családja és barátai addig noszogatják, míg 1924 nyarán, Makón magánvizsgát tesz a VII. és VIII. gimnázium anyagából, decemberben pedig Budapesten átvészeli az érettségit is.

Ekkoriban írt költeményei lassan megszabadulnak az adys manírtól, s 1923-ban már arra is – verstani szempontból tökéletes – kísérletet tesz, hogy *A Kozmosz éneke* címmel az európai költészet legvirtuózabb formájával, a szonettkoszorúval brillírozzon. 1924-ben az ellenkező véglet, a szabadvers határozza meg – az avantgárd szélsőségeitől azért tartózkodóbb – stílusát. Kiemelendő viszont, hogy a saját kiforrott hangja is egyre gyakrabban bukkan fel alkotásaiban; legtisztábban a *Megfáradt ember*, a *Lopók között szegényember* és a *Koldusok* strófáiban.

* * *

Csak mellékesen jelzem, hogy kamaszkorának természetes sajátosságaként minden lányba halálosan beleszeret, akinek csak a közelébe kerül. Az már furcsább, hogy a „halálos” jelleget hangsúlyozandó öngyilkossággal is fenyegetőzik, ha aktuális imádottja nem viszonzza érzelmeit. Ráadásul pedig néhány esetben úgy is tesz, mintha valóban meg akarna halni (aszpirint nyel dobozsámra, spiritusszal önti le a haját), persze gondosan ügyelve arra, hogy idejében megmentsék.

E nagyon okos és tehetséges gimnazista tehát a másik nemhez tartozó fiatalokhoz közelítve kifejezetten gyerekesen és nevetségesen viselkedett. De nem elmebetegként, amit azért fontos hangsúlyozni, mert Bóka László (1962: 243.) – szerintem minden alap nélküli belemagyarázással – már *A Kozmosz éneke* egyes soraiból is a monómánia tüneteit vélte kiolvashatni.

A LÁZONGÁSTÓL A KOMMUNISTA FORRADALOMIG

Rövid pesti tartózkodás után rokonai és barátai rábeszélik, hogy 1924 őszétől a szegedi egyetem bölcsészkarán folytassa tanulmányait. Nyomorog, de karácsonyra (bár csak szerény recenziókkal reflektáltan) megjele-

nik második, *Nem én kiáltok* című versfüzete, s a vidéki lapok mellett a *Népszavában*, mi több, olykor a *Nyugatban* is megjelennek a versei.

A második felév elején történt, hogy egy szegedi lap közölte *Tiszta szívvel* című költeményét, melynek lázadó hangvételét egy másik helyi orgánum pamflettel támadja meg. Erre felgyel az egyetem nyelvész professzora, Horger Antal, s tanuk jelenlétében közli József Attilával, hogy diplomát szerezhet ugyan, de azt meg fogja akadályozni, hogy tanári oklevele is legyen, s így veszélyeztesse a fiatalság erkölcsseit. Az incidens – szerintem – említésre méltó se lenne, ha a költő egy évtizeddel későbbi, *Születésnapomra* című versében meg nem örökíti. Nyugodtan be is fejezi a tanévet, s ha ekkor otthagyja Szegedet, ennek oka semmiképpen nem Horger Antal volt.

Néhány hónapot Pesten tölt, és politikai nézeteinek kikristályosodását világosan jelzi, hogy noha „ideális anarchistának” tartja önmagát, belép az illegális KMP fedőszerveként működő Magyarországi Szocialista Munkáspártba, és a letartóztatott kommunista vezetők segítségén ügyködik (vö. Szabolcsi M. 1977: 86.). 1925 szeptemberének végén Bécsbe megy, ahol beiratkozik az egyetemre, éheznek és nyomorog, de a kávéházakban megismerkedik a magyar emigránsokkal, s elmélyül az anarchista és marxista forradalmi elméletek ismereteiben. Ekkor kötött életre szóló barátságot Németh Andorral is; az ő tevékenységének fő érdeme lesz, hogy összeismerteti József Attilát a budapesti irodalmi élet meghatározó személyiségeivel.

1926 nyarán hazatért, majd szeptemberben már Párizsban folytatta az egyetemi tanulmányokat, valamint az éhezést és a nyomorgást. Belépett a francia Anarchista-Kommunista Unióba, s 1927-ben a Francia Kommunista Párt magyar szekciójába is eljárt; ennek csak elutazása miatt nem lett tagja. 1927 április 27-én, József Jolánhoz (1941: 284-285.) írt levele már világosan mutatja, milyen szigorú logikával átgondolt elképzelés vezet: „Ma a világ frontja (...) az imperializmus és a bolsevizmus frontja (...). Ez a front pedig egyre inkább elmélyül, s az összeütközés mennél tovább tolódik ki, annál inkább növekedik a bolsevizmus ereje, mert az imperializmus erősödésével erősödnek ennek ellentmondásai is. Egyrészt az egyes

imperialista államokon belüli – az uralkodó osztály és a proletariátus közötti – ellentétek, másrészt az egyes imperialista államok közötti ellenkezés s harmadszor az imperializmus és gyarmatainak ellentmondásai. (...) A mai imperialista kapitalizmushoz képest a demokrata kapitalizmus, illetőleg közkeletű nyelven s kispolgárok számára szimpatikusabban kifejezve: a polgári demokrácia visszafejlődést jelent. Előre nincs más út az intellektuellek számára, mint vagy az egyik, vagy a másik fronthoz csatlakozni, egyszerűen azért, mert bármilyen »független jószándékú« is legyen, két lövészárk között gépfegyvertűzben szántani nem lehet, ellenben igenis lehet ilyen munkát végezni az egyes frontok mögött. (...) Pillanatról pillanatra világosabb, hogy vagy ide, vagy oda csatlakozni kell, mert még a szabadságért, sőt különösen a szabadságért folyó harcot is csak rendezetten lehet megvívni, mert ha nincsenek a szabadság elnyomására szolgáló szervek, akkor tulajdonképpen szabadság van.”

1927 nyarán végleg hazatért, s egy tanéven át a pesti egyetem bölcsészkarára járt (diplomát azonban nem szerzett).

Ebben az időszakban is folytatja kísérleteit a szabadversekkel, 1926-tól azonban ezeket mindinkább kiszorítják saját kiforrott hangján megszólaló társadalomkritikai-forradalmi dalai (*Zajtalanul és félelmesen, Dudoló, Lidi nénémnek öccse itt*), valamint költői pillanatképei (*Hangya, Kultúra*) és groteszkjei (*Ó Európa hány redő, Medáliák I.*). 1927 utáni verseiről Szabolcsi Miklós (1992: 514.) is azt állapítja meg, hogy „már nem a kezdő, voltaképpen már nem is a kísérleti szakasz József Attila pályáján”. Ezzel – érvelés nélkül – vitatkozva Kulcsár Szabó Ernő (1996: 252.) azt állítja, hogy a költőnek „a vonatkozó időszakban úgyszólván alig van még igazán kiemelkedő alkotása. (Magam legfeljebb a 2. Medáliát, a Nyárt, s talán a Füstöt sorolnám ide.)” Az ilyen megállapítások persze csupán az ítélet megalkotójának ízlését jellemzik, s nem annak tárgyát. Aki a mai vadkapitalizmus beköszönté óta a hegyfokig emelkedett tengeren úszó terített asztal mellett kapott helyet, az aligha olvassa úgy a *Medáliák I.* negyedik versét, mint mi –

*ó európa hány határ
minden határban gyilkosok
ne hadd hogy sirassam a lányt
ki két év múlva szülni fog –*

*ne hadd hogy szomorú legyek
mert európai vagyok
szabad medvék komája én
szabadságtalan sorvadok –*

*verset irok hogy szórakozz
a tenger a hegyfokra jött
s egy terített asztal uszik
a habon fellegek között –*

– hiszen nem érdekli, hogy a XXI. század elején ugyanúgy a nyomorszint alatt vergődő milliókra érvényesek József Attila sorai, mint az 1920-as évek végén:

*Az áruházak üvegén
A kasszáig lát a szegény*
(Bíztató)

A SZÉLKAKASNAK RÁGALMAZOTT KOMMUNISTA

1928 elején ismerte meg nagy – s szerintem egyetlen igazi – szerelmét, Vágó Mártát. Apját, Vágó Józsefet gyakran „jelentős közigazdász”-ként szokás emlegetni, valójában azonban csak vagyonos újságíró, a Pester Lloyd gazdasági rovatvezetője volt (Szabolcsi M. 1992: 29-30.). A köl-tőnél két évvel idősebb Márta művelt, Párizst megjárt lány volt, aki az 1927-es nyári félévben (nem hivatalos hallgatóként) a heidelbergi egyetemen a közgazdaságtan, szociológia és filozófia alapismereteiben is némi

jártasságot szerzett. Hazatérve szalonjában fogadta a fiatal értelmiségieket, s így került vele kapcsolatba íróbarátai révén József Attila is. Csakhamar heves szerelem lángolt fel közöttük, amit a költőben az is fokozott, hogy szellemi továbbfejlődésében hasznosíthatta Márta elméleti tájékozottságát, a lány pedig, aki szociális munkásnak készült, a proletársorból felemelkedett értelmiségi vonzotta.

Sürgősen össze akartak házasodni, hogy szerelmük – Márta ezt elengedhetetlennek tartotta – szexuálisan is beteljesedhessék, s József Attilának ne kelljen, mint eddig, ilyen szükségleteit egy özvegyasszonynál kielégítenie. Vágó József nem ellenkezett, sőt, a tervet támogatva be is ajánlotta József Attilát egy bankhoz francia levelezőnek. Mártát rábeszélte azonban, hogy 1928 szeptemberében utazzon egy évre Londonba, s ott szerezzon egyetemi szociális munkás képesítést. Az úrilány ekkor szembeült elsőként a proletariátus nyomorával, s ez az élmény olyannyira elviselhetetlen volt számára, hogy elhatározta, pályát módosít. Egyúttal azonban arra is rájött, hogy József Attila sosem fog annyi pénzt keresni, hogy az ő eddigi életszínvonalát biztosíthassa, s minthogy ezt feladni képtelen, alkalmatlan arra, hogy a felesége lehessen. 1929. elején mindezt nyíltan megvallva szakított a költővel (vö. Lengyel A. 2012: 96-97.).

József Attila, noha ezzel egyidejűleg harmadik, *Nincsen apám se anyám* című verseskötete is megjelent, idegösszeroppanást kapott, zokogási rohamok törtek rá, állását otthagytá, s ősszel – súlyosan neuraszténiás állapota miatt – a balatonlellei szanatóriumban kezelték. Veres András (1998) Új-Zélandig terjedően terjesztett internetes tanári kézikönyve szerint „A költő úgy próbálta kompenzálni szerelmi kudarcát, hogy a köztük lévő társadalmi különbséggel magyarázta: »Egy jómódú leányt szerettem, / osztálya elragadta tőlem« – írta *Végül* című verse átdolgozott változatában (1930)”. El nem tudom képzelni, hogy a fenti tények mi másra vallhatnának, mint arra, hogy e házasság egyetlen akadálya az osztálykülönbség volt.

* * *

Az ehhez az esztendőhöz kapcsolódó fatális félreértések egyikét – Tverdota Györgyre (1986; uő: 1999: 35.) is hivatkozva – N. Horváth Béla (2008) így vázolja fel: „Az avantgárd nyelvi, poétikai kísérletei után a Vágó Márta-szerelem ideje egy új költészeteszmény meghonosítását is jelentette József Attila költészetében, a tiszta költészet ideáját. A Mallarmé, Valéry nevéhez köthető irányzat eltávolítja a versből a »költészetellenes« elemeket. Így a retorikát, a szentenciát, az erkölcsi tanulságokat, a filozófiai leírásokat és mindenekelőtt a politikát.¹ József Attila párizsi tartózkodása alatt ismerkedhetett meg a tiszta költészet eszméjével, a Vágó Mártával folytatott levelezésében már öntudatosan hivatkozik az »aljas« politika és költészet egymást kizáró voltára.»

Hogy itt valami nagyon nem stimmel, ezt N. Horváth Béla is érezkelhette volna, hiszen maga idézi József Attilát, aki azt írta, hogy e „tiszta költészet” költői jellemzője a tiszta és tökéletes forma, s „ezen belül az emberiség sokszor főnséges, sokszor derűs heroizmusa, melynek szimbólumát csak a munkásosztályban, egyénenként pedig az osztálytalan intellektuelekben látja.” Minthogy Mallarmé és Valéry poétikájától mi sem állt távolabb, mint az, hogy az osztályharc fogalmaival alapozzák meg, világos, hogy József Attila és Vágó Márta csevegéseiben e kifejezés egészen más jelentésű, mint náluk. Hogy pontosan mire gondolhattak, csevegéseikből nem derül ki, de az bizonyos, hogy egyrészt valami olyasfélét, aminek ironikussá–groteszkké torzított válfaja József Attilának „nagyon fekszik”. Másrészt pedig egyáltalán nem azonosult ekkor sem ezzel a valamivel, mondván, hogy „a költőnek mégis más a feladata: a tiszta, szép alkotáson kívül: oktatni!... Az emberekhez kell szólnom, úgy, hogy megértsenek...” (Vágó M. 1975: 100; vö. még Szabolcsi M. 1992. 170.).

* * *

Fent idézett tanári kézikönyvében Veres András (1998) azt írja, József Attila „1928 őszén került kapcsolatba a Bartha Miklós Társasággal”, és „korábbi anarchista beállítottságán túllépve most a falu-központú népi gondolat

irányába tájékozódott” majd „ezzel párhuzamosan, 1929 végétől munkatársa Bajcsy-Zsilinszky lapjának, a nemzeti fajvédő Előőrnek”. 1930 őszen viszont „tagja lesz az illegális kommunista pártnak”. „József Attila életútja tehát különösen mozgalmas és rapszodikus: hirtelen fordulatok, kitárulkozások és bezárulások sorozata, melyek nyugtalan hősét a megtapasztalás és a próbatétel szinte kényszeres szomja hajtja. Nem meglepő, hogy váratlan fordulataival még a hozzá közel állókat is zavarba hozta.”

Nos, mint láttuk, 1928 őszen József Attila már rég nem anarchista, hanem kommunista. S mint ilyen, magától értetődően keresi a kapcsolatot minden olyan mozgalommal, fórummal, ahol a kommunisták legfőbb célkitűzését, az osztály nélküli társadalom eszméjének terjesztését szolgálhatja. Először is – amit Veres András elhallgat –, 1928-tól is folyamatosan publikálja verseit a Népszavában, s ez világossá teszi, hogy a szociáldemokraták köréből sem hiányzik. Másodszor, a Bartha Miklós Társaságban nem „faluközpontú népi gondolat irányába tájékozódott”, hanem egy olyan közösséget talált, ahol – mint ő maga írta – szabad viták tárgya lehetett „a mai magyar ifjúság problémája, a szocializmus és a szociálpolitika kapcsolata, a tulajdonképpeni szocializmus és a keresztényszocializmus kérdése, valamint a munka és a tőke között fennálló ellentétek kiküszöbölhetőségét hirdető fasizmus és fordizmus.” (József A. 1958: 12; vö. még Tasi J. 1995).

Hogy ráadásul még egy nemzeti fajvédő lap munkatársa is lett, ez az elvakultan „urbánus” körökben terjesztett közönséges rágalom. Egy valamire való tollforgatónak illik tudni, hogy az *Előőr* szerkesztője, Bajcsy-Zsilinszky Endre ekkorra „véglegesen szakított fajvédő múltjával” és „egy »népfront jellegű« összefogás alapját vetette meg. A folyamatban szerepet játszottak a formálódó népi mozgalom oldaláról és a polgári baloldal részéről érkező szellemi hatások. Ekkortól töretlen az útja a baloldali erőkkkel való összefogásig, amely aztán mártírhalálában oldódott fel” (Kiss J. 2007: 3; vö. még uő 1986). S hogy a kommunista József Attila részéről mennyire nem hebehurgya fordulat volt az itteni publikáció, napnál világosabbá teszi az *Előőr* 1929. november 23-i számában közölt, Ákácokhoz című verse, a „marxi munka” – fajvédő körökben igencsak nem szokásos – hangsúlyozásával:

*Száz göbbedő odvas falunkba'
homokot kötözni magunkba'
– ákácok, vigyázzunk magunkra! –
az úri szélben ez a föladat.*

*Zizegni minden bizalomra
keserülő e marxi munka,
de kössünk, kössünk lágyan zsongva,
a homok elfut, a föld megmarad.*

...

* * *

A *Toll* folyóirat 1930 januárjában közölte József Attila kritikáját Babits Mihály *Az istenek halnak az ember él* című kötetéről. E tanulmányt „pamflet”-ként szokás emlegetni, mint valamiféle durva támadást. Indokaként József Jolán (1941: 308.) testvére beteges apakomplexusát vélte felmutathatni, s ezt a badarságot a mai szakirodalom is széles körben visszhangozza. Ám még Szabolcsi Miklós (1992: 370.) sem talált logikusabb magyarázatot, mint azt, hogy megírására pusztán személyes indokok késztették József Attilát, aki „az ifjúság fölényével meg volt róla győződve, hogy ő a jobb költő.” Nos, ezt mindjárt kiigazítanám azzal, hogy József Attila már ekkor is ténylegesen messze jobb költő volt, mint Babits, aki élete végén írt elbeszélő költeményével, a *Jónás könyvével* is csak megközelítette ezt a szintet. E kritika pedig mentes volt a pamfletre jellemző karikatúrisztikus túlzásoktól; szigorú logikával felépített, tüzetes elemzést nyújtott Babits ekkori verseinek göcsörtös mondatfűzéséről, képzavaráiról, rossz rímeiről, lapos mondandójáról. Egyetlen olyan megállapítása sincs, amibe bárki bele tudott volna kötni. (Szemben a *Kortárs* 1930. április 27-i számában megjelent *Egy költőre* című, Babitsra mutogató, sikerületlen gúnyversével.)

Hogy miért híresült el „pamfletként” ez a kritika? Azért, mert az egyetlen Szabó Dezső kivételével senki más nem merete kétségbe vonni

Babits zsenialitását. Nem is merhette, hiszen nemcsak a *Nyugat* főszerkesztőjeként töltött be kulcsszerepet – az itteni megjelenés hitelesítette, hogy ki számít valakinek irodalmi életünkben –, hanem a Baumgarten-alapítvány kurátoraként is élet-halál ura volt. Minden esztendőben ugyanis hatalmas – egy évi teljes megélhetést biztosító – díjak és ugyancsak nagy összegű jutalmak mellett még segélyeket is adhatott azoknak, akiket erre méltóknak talált. Ehhez pedig az kellett, hogy az illető magasztalói közé tartozzék. József Jolán (1941: 307-308.) bizonyára túloz, amikor úgy fogalmaz, hogy az irodalmi kávéházakban tanyázó fiatal írók és költők József Attila kritikáját olvasva „fejüket csóválták”, hiszen ők „már minden sorukat úgy írták”, hogy Babits „behúnyt szemmel is lássa, betapasztott fülekkel is hallja hódolatukat, áhítatukat személye és műve iránt”. Tény viszont, miként Sipos Lajos (2003: 55.) feljegyezte, hogy az írói körökben „azt híresztelték, hogy Baumgarten-díjat csak az kap, aki verset írt Babitshoz (a hagyatékban ma is ott látható nyolcvannál több Babitsnak ajánlott alkotás)”.

Aki pedig ilyenképpen nyomtatásban is közhírré tette fenntartás nélküli hódolatát, az természetesen fel kellett habrodjék azon, ha más szentségtörő hangon mert írni Babitsról. S ebből egy olyan közvélemény-terror alakult ki, ami még a galamblelkű Radnóti Miklóst is arra készítette, hogy naplójába azt írja: „Szitává kéne löni ezt a rohadt diktátort, ezt az idegbeteg átkot a magyar irodalom testén” (Ferencz Gy. 2005: 302.).

S minthogy ez a terror máig befolyásolja irodalomtörténet-írásunkat, a Babits-kritika értékelésekor a legfontosabb tényeket rendre elhallgatják a szerzők. Az egyik mindjárt az, hogy e tanulmány nem akárhol jelent meg: *A Toll* a legkiválóbb radikális irodalmi folyóirat volt, s nem akárki, hanem a kor legbátrabb, legtörhetlenebb ellenzéki publicistája és irodalomszervezője, Zsolt Béla szerkesztette. Ha közrebocsátotta a Babits-kritikát, nyilván egyetértett vele, márpedig azok a vádak, amelyekkel József Attila szándékait be szokás feketíteni – apakomplexus, ifjonti beképzelt-ség –, vele nyilvánvalóan nem szembesíthetők.

A másik ilyen elhallgatott tény az, hogy József Attila ugyanebben az időszakban *A Toll* hasábjain hasonlóan szigorú logikával felépített és szó-

kimondó kritikát írt a keresztény kurzus sztárköltőjéről, Mécs Lászlóról, Móricz Zsigmondnak a faji jellegvitában elfoglalt álláspontjáról, majd a *Korunkban* Kassák Lajos verseskötetéről. (Szabolcsi Miklós – vö. 1998: 123-128. –, monográfiát írva nem mellőzhette ugyan e tanulmányok ismertetését, de ezt egy másik kötetben elhelyezve teljesen elszakította a Babits-kritikától.) A korabeli irodalmi viszonyokra messzemenően jellemző, hogy jóllehet Móricz vagy Kassák tekintélye sem volt csekély, az ő megbocsátásukért József Attilának sosem kellett könyörögnie, a Babits előtti megalázkodást viszont nem kerülhette el. A maiakra pedig az, hogy József Attila *Magad emésztő* kezdetű, cím nélküli és sosem publikált, Babitsot (megnevezetlenül) megkövető verstörödéskéről kötetnyi elemzést publikáltak – egyedül Szőke Györgytől (1980; uő 1992: 52 skk; uő 1992a; uő 1996; uő 2005) ötöt ismerek –, holott e nyögvenyelősen kiizzadt szöveget költője használhatatlannak ítélte és sutba vágta. Nyilvánvalóvá teheti ezt, hogy strófáinak egyetlen hozzá méltó képét –

*Akár egy halom hasított fa,
Hever egymáson a világ,
Szorítja, nyomja, összefogja
Egyik dolog a másikat
S így mindegyik determinált*

mint ismeretes, *Eszmélet* című remekébe mentette át.

József Attila-problémák²

A KOMMUNISTA PÁRT, MELYNEK TAGJA LETT

Hogy mikor és miként lett József Attila a Kommunisták Magyarországi Pártjának (KMP) tagja, a „régie elvtársak” hajdani csoportjában hevesen vitatott kérdés volt (vö. Szabolcsi M. 1998: 10-12.); még olyan vélemény is elhangzott, miszerint soha nem is volt párttag (vö. Vértes György, 1963: 195.). Számunkra elég azt tudni: a legvalószínűbb az, hogy 1930. szeptember elején József Attilát egy kávéházi ismerőse, Sollner József szervezte be. Az esemény tényleges jelentősége viszont kizárólag akkor válik érthetővé, ha rövid pillantást vetünk a kommunista mozgalmak magyarországi történetére.

Ez a KMP 1918. november 24-én alakult meg, a hadifogságból az Oroszországi Kommunista Párt magyar csoportjának tagjaként hazatérő Kun Béla vezetésével. 1919. március 21-én a szociáldemokratákkal egyesülve a Szocialista-Kommunista Munkások Magyarországi Pártja nevet vette fel. A Tanácsköztársaság bukása után a két párt szétvált. A KMP vezetői külföldre menekültek, s a pártot 1922-ben szervezték újjá, mint a moszkvai székhelyű Kommunista Internacionálé (Komintern) magyarországi szekcióját. Ez azt jelentette, hogy a Komintern Végrehajtó Bizottságának

---

² A tanulmány eredeti megjelenési helye: SZERDAHELYI István, *József Attila-problémák II.*, Ezredvég, 2016/1.

határozatait a KMP szerveinek kötelező érvénnyel végre kellett hajtaniuk. A végrehajtás ellenőrzéséről a magyar párt esetében a Komintern Közép-Európai Titkársága gondoskodott, személy szerint (noha magyar tagjai is voltak) az ukrán Dmitrij Zaharovics Manuilszkij, a Komintern második embere. Ő volt a szovjet párt Komintern-delegátusa; Lukács György visszaemlékezésében a véleményét naponta változtató elvtelenség mintapéldája (vö. Mesterházi M. 1987: 276-277.).

A magyar szekciópárt élén a Központi Bizottság állt, melynek két állandó szerve közül a Külföldi Bizottság az emigrációban (József Attila idején már állandó jelleggel Moszkvában) működött, és feladata az elvi irányítás volt. A másik, a Titkárság – élén mindig az emigrációból illegálisan hazaküldött vezetővel – a magyarországi gyakorlati munkát irányította (vö. Demény P. 1989: I. 203-204.).

* * *

A párt tevékenységében mutatkozó súlyos problémák egyik gyökere az volt, hogy Komintern kötelezően végrehajtandó utasításai abból a valószínűleg agyszüleményből indultak ki, miszerint Magyarországon forradalmi helyzet van, még hozzá olyan, amelyik azonnal egy újabb proletárdiktatúrához, a II. Tanácsköztársasághoz vezet. Ebből következően pedig – Sollner József (1957: 279.) tudósítása szerint – olyankor is általános sztrájk és tüntetés szervezésére utasították tagjaikat, amikor a sikerre semmi, de a letartóztatásra annál több esély mutatkozott. Az olyasféle akciókból pedig, mint amikor – kommunisták tucatjainak életét kockáztatva – külföldről bálákban csempésztettek be és akartak szétszimatni egy *szepemberben* tartandó aratósztrájkra felszólító röplapot (vö. Demény P. 1989: I. 271.), akár arra is következtethetnénk, hogy a Komintern-káderek azt sem tudták, merre található Magyarország a világtérképen.

A Komintern ekkori vezetése továbbá – miként ezt Szabó Miklós (1983) leírja – „a Zinovjev képviselte (...) legszélsőségesebb »szektás« vonalat” követte. „A »szociálfasizmus« program – amit ugyan Sztálinhoz kapcsoltak – formulázása Zinovjev-től származik. A Komintern V.

Kongresszusa (1924) határozta meg azt a nagyon szélsőséges szociáldemokrata-ellenes vonalat, ami a más tényezőkkel való együttműködést kizáró, önálló és főleg szélsőséges kommunista politikát képviselte. Ennek Kun Béla az egyik fő figurája volt.” Ebből következően „a ’20-’30-as évek magyar kommunistáinak horizontján bizonyos mértékig mindenki fasiszta volt”, akár védelmezte, akár támadta a fennálló rendet. E fasiszmus-modellben „a harmincas évek elején is csak »kormánypárti« és »ellenzéki« fasiszmus létezett” (Aranyi I. 2011: 129-130.).

A Külföldi Bizottság működése ráadásul azt a katasztrofális belharcot is tükrözte, ami úgy keletkezett, hogy az 1919-ben külföldre menekült magyar kommunisták, noha szervezetileg egységesek maradtak, két táborra – a párttörténet szóhasználatával: „frakcióra” – szakadtak, a Kun Béla és a Landler Jenő vezette irányzatra. Elvi vitáik olyasféle szervezési kérdésekre szorítottak, hogy a magyar proletárforradalom küszöbön álló kirobbantása érdekében azonnal haza kell-e telepíttetni a kommunista emigránsok tömegeit, és ki kell-e vonulni a legális szociáldemokrata szervezetekből (miként a Kun-frakció követelte), vagy ezek a lépések veszélyesek, aggályosak (miként Landlerék vélték). Szabó Miklósnak (1983) kétségtelenül igaza van, amikor azt írja, hogy a Zinovjev-káder Kun Béla a legszélsőségesebben szektás vonalat képviselte, s ehhez képest Landlerék realiztikusabb, óvatosabb, szövetségeseket kereső taktikát javasoltak. Minthogy azonban a proletárforradalom kirobbantására se így, se úgy semmiféle esély nem volt, jómagam úgy látom, hogy az ilyen vitákat a frakciók hatalmi harca is erősen befolyásolta. Világosan mutathatja ezt, hogy koholt vádakkal rendre fel is jelentgették egymást a szovjet szervek előtt. A Landler-frakcióhoz tartozó Szerényi Sándor visszaemlékezése szerint pl. a Kun-frakcióba 1931-ben átvált „Husztai elvtárs a K[ommunista] I[nternacionálé] V[égrehajtó] B[izottsága] Politikai Titkárságának ülésén kifejtette: »vizsgálataink eredményeként bebizonyosodott, hogy a KMP II. kongresszusán jelen levő küldöttek 80 %-a és az ott megválasztott Központi Bizottság tagjainak 70 %-a [horthysta] rendőrspiclinek bizonyult« 1932. december 29-én ennek alapján történt a letartóztatásunk és 1933 nyarán adminisztratív úton elítéltetésünk. Engem előbb halálra ítélték, majd később ezt az akkori maximális 10 évi büntetésre változtatták.”

„Szükségesnek tartom megjegyezni, hogy a vizsgálatot nem szovjet elvtársak, hanem Kun elvtársnak a GPU-ba beépített frakciós embere, Bíró Béla vizsgálóbíró magyar nyelven folytatta le. Félrevezetve a szovjet szervezetet, érték el elítélésünket” (idézi Demény P. 1989: I. 204.). Megjegyzem, lehetséges, hogy ez az utolsó mondat színigaz, de tudható, hogy a GPU-t nem kellett félrevezetni ahhoz, hogy effajta pereket rendezzen. Később Kun Béla is kivégzőosztag elé került, s igen kevés olyan magyar kommunista vezető akadt, aki szovjet emigránsként – ha egyáltalán túlélte ezeket az éveket – nem járta meg a börtönöket, koncentrációs táborokat.

* * *

A párt Magyarországon működő szervezete az illegalitás legszigorúbb konspirációs szabályaihoz igazodott. Legkisebb egységei a 3-5 tagú sejtek voltak, amelyek területi, ritkábban üzemi alapon alakultak. A szakszervezetekbe és más legális munkásegyletekbe beépült kommunisták frakciókba tömörültek. A sejtek, frakciók fölött a kerületi bizottságok álltak, amelyek a több közigazgatási kerületben, peremvárosban és munkásszervezetben működő sejteket és frakciókat irányították.

A sejtek, frakciók egymás létezéséről sem tudhattak, és csupán álnévről vagy jelszavak alapján ismert összekötők útján érintkezhetek a kerületi bizottságokkal. József Attila pl. így járt ki Rákospalotára szemináriumi előadásokat tartani: „A villamosról leszálló utasnak balkezében Népszava, jobbkezevel a jobb gallér fazonját fogja. Megkérdezik tőle: Merre van a Bazilika? József Attila válasza: Fóton” (Vértes Gy. 1963: 196.).

Ugyanilyen anonim kapcsolatok fűzték a kerületi bizottságokat a legfelsőbb szervhez, a Titkársághoz. E szerv Moszkvából az országba becsempésztetett és sűrűn váltogatott vezetőinek kilétéről az egyszerű párttagoknak sejtelme sem lehetett. Az ő köreikben a felülről jövő utasítások kibocsátóját úgy volt szokás emlegetni, hogy „a párt”. Álnéven, de testi valóságukban csak a legfontosabb posztokra kiválasztott itthoni – s mint hogy ez a munka teljes embert kívánt – fizetett pártfunkcionáriusok találkozhattak velük (vö. Haraszi S. 1986: 183-184; Sipos P. 2015).

Ez a konspiráció azonban mit sem ért, hiszen a párttagokat folyamatosan lebuktatták a küszöbön álló proletárforradalom hiedelméből fakadó – általános sztrájkokat és tömegtüntetéseket szerveztető – utasítások. Sipos Péter (2015) adatai szerint „1920–1928 között a rendőrség 35 szervezkedést derített fel, kb. 1200-1500 résztvevővel. Más összefüggésű, valószínűleg nem teljes adatok szerint 1923–1933 között 487 per zajlott le 2922 kommunista szervezkedéssel vádolt személy ellen”. Ebből következően „a KMP tevékenységének egyik jellemvonása (...) a szaggatottság volt. Az organizációt évente több alkalommal is újjá kellett építeni.” Hangsúlyozandónak látom, hogy nemcsak azért, mert a rendőrség folyamatosan ritkította soraikat, hanem legalább ilyen mértékben azért is, mert a hatalmaskodó pártvezetés a neki valamiért nem tetsző tagokat – miként majd József Attilát is – rendre kizárta a pártból, továbbá azért is, mert a hazai kommunisták többsége a KMP alapjaiban téves elképzeléseiből kiábrándulva más, alább ismertetett mozgalmakban tevékenykedett.

„A párt tagsága – írja Szabolcsi Miklós (1998: 20.) –, kemény magja, felvett párttagjainak száma igen kicsiny volt – ez időben [ti. József Attila beszerzése idején] nem lehetett több 250-300 embernél.” Ehhez lábjegyzetben hozzáteszi, hogy „Tamás Aladár egy nyilatkozatában egyenesen 50-60 párttagról szól ez időben”. Az én ismereteim szerint is ez a szám tűnik reálisabbnak.

E törpepárt jelentőségét utólag azzal volt szokás felnagyítani, hogy – Szabolcsi (uo.) szavaival – „a vezetésen és a »kemény mag«-on kívül a KMP-t sajátos gyűrű vette körül: féllegális szervezetek, szakszervezetek, ellenzékiek csoportjai, természetbarát és sportegyesületek, szellemi, művészeti vállalkozások”. A helyzetet Szabó Miklós (1983a) jellemzi igen találóan, amikor azt írja, hogy a KMP tagsága nem tudott kiterjedni „a radikális és mozgatható munkásbázis”-ra és „a tőlük külön működő aktivisták”-ra szorítkozott, „ugyanakkor jelentős értelmiségi pozícióik alakultak ki már a húszas évek végén. A 100% című – rövid ideig működő legális fedőfolyóirat – is a baloldali avantgárd művészértelmiségben tudott kiépíteni pozíciókat, majd az ezt követő másik legális folyóirat, az első Társadalmi Szemle, amit Madzsar József, ugyancsak a polgári radikális

mozgalomból átkerült orvos, mozgalmi vezető szerkesztett és irányított, sokféle irányba tudott kiépíteni értelmiségi kapcsolatokat.”

A Szabolcsi által említett „gyűrű” tehát kétségtelenül létezett, sőt, még tágabb volt, ha beleszámít – mint ahogyan okvetlenül, sőt első helyen beleszámítandó – az általa nem említett, legálisan működő Magyarországi Szociáldemokrata Párt balszárnya is. Az is vitán felül áll, hogy a KMP tagjai hatottak e szervezetek működésére. Agitációs munkájuk egyetlen lehetősége az volt ugyanis, hogy ügyes taktikával beépültek a szociáldemokrata pártba és az ennek égisze alatt legalizált munkásszemináriumokba, ilyen-olyan egyesületekbe, s ott a KMP ideológiájának megfelelően áthangolt, de a szociáldemokrata párton belüli ellenzék eszméinek is fel-fogható tevékenységet fejtettek ki.

Ez mindenestre eléggé ellentmondásos helyzetet teremtett számukra, hiszen a KMP a Komintern álláspontját képviselve munkásáruló, „szociálfasiszta” szervezetnek tekintette a szociáldemokrata pártot, de ugyanakkor csak általa tudott a munkások, vagy akárcsak a baloldali értelmiség közelébe férközni. Azok a KMP-tagok viszont, akik ezt megtették, a hazai párt tevékenységéről csak igen homályos-hézagos sejtelmekkel rendelkező külföldi vezetők dühét is magukra zúdíthatták. Ez történt pl. Madzsar Józseffel is, akiről az idegenben élő pártvezetők nem tudták, hogy már 1927-től illegális KMP-tag, s beépített kommunistaként tart beszédet az 1929-es szociáldemokrata pártkongresszuson. Jól le is leplezték hát a KMP hivatalos lapjában, a bécsi *Új Március*ban, mint olyat, aki „zavaros baloldali illúziókat” kerget, s egy sorban áll a „nyíltan opportunistá, pártvezetőségi lakáj” szociáldemokrata ellenzékkel (vö. Demény P. 1989: I. 224.).

Ettől Madzsar tovább tevékenykedhetett ugyan a hazai KMP-ben, de rehabilitációt, helyreigazítást nem kaphatott, mert a párt külföldi vezetői mindaddig csalhatatlanoknak számítottak, míg a GPU el nem hurcolta őket. Az ilyen viszonyokat jól érzékelteti Haraszti Sándor (1986: 189-193.) visszaemlékezése. 1932-ben Antal Jánossal karöltve vitatkozott a *Társadalmi Szemlé*ben a szociáldemokratákkal a forradalom és a reformok viszonyáról. Okfejtéseiket hibásnak találta a Moszkvában élő Révai József, s egy hozzászólásban kioktatta őket a helyes marxista állás-

pont nevében. „Révai már akkor a párt vezető apparátusának tagja volt – írja Haraszti –, elméleti kérdésekben tekintély, úgyhogy ellentmondásra a *Társadalmi Szemle* akkor sem adott volna lehetőséget, ha arra akár én, akár Antal rászántuk volna magunkat. Az eretnokség vádját különben egyikünk sem merete magára vállalni, belenyugodtunk Révai kioktatásába, beálltunk a sorba, hallgattunk mindaddig, amíg helyettünk maga a történelem nem adott választ Révainak, nem mondott ítéletet a mi vitánkban, 1935-ig, amikor a III. Internacionálé szószékéről Dimitrov meghirdette az antifasiszta népfrentpolitikát.”

Madzsar ugyanígy tett, beállt a sorba, hallgatott, de az ő sorsa nem volt ilyen kegyes. Miután 1935-ben emigrációba kényszerült, 1936-ban a Szovjetunióba költözött, s ott a GPU nem várta meg, miként ítélt ügyében a történelem, hanem kivégeztette.

* * *

„Voltaképpen a szélesebb gyűrűhöz lehet számítani – folytatja fent idézett mondatait Szabolcsi Miklós (1998: 20.) – az »oppozíciós« csoportokat, mozgalmakat – tehát azokat a magukat kommunistáknak valló szervezeteket, amelyek nem a KMP vezetése alatt, tehát nem moszkvai vezetés alatt állottak –, a Demény Pál-, a Hartstein-, a Weisshaus-csoport tartozott ide. Mindezeknek a mozgalmaknak a létszáma többszöröse volt az illegális párt létszámának: összességében több ezerre tehető.” Szabolcsi Miklós „gyűrű”-képzete ezen a ponton szerintem alapvetően téves. Ezek a kommunista mozgalmak nemhogy a KMP befolyása alatt álltak volna, hanem éppenséggel nagyon tudatosan határolták el magukat a „Köminintern szekció” által követett politikai vonaltól. Annál is inkább, hiszen alapítóik eredetileg a KMP vezető köreiből tartoztak, de onnan kiléptek vagy kizárták őket.

Ami Demény Pált illeti, már fiatal fejjel, 1919-ben tagja lett a KMP-nek, s a Tanácsköztársaság bukása után is illegális ifjúsági szervezetet alapított. 1921-ben letartóztatták, börtönbe került. Itt jött rá, hogy a moszkvai távirányítás kalandorpolitikája, valamint a Kun- és Landler-frakció

egymás elleni acsarkodása életveszélybe sodorja a hazai kommunistákat. „A kommunista pártoknak nem lehet ilyen taktikai vonaluk – írta Demény (1989: I. 236-237.) –, csak a nevükkel görbe úton visszaélőknek, a hazai valóságot kiszakítottóságukban hamisan mércézőknek. A szocializmus elméletében többnyire sekélyes műveltségű, a múltbéli dicsőségüket kiaknázó vagy a hirtelenében megüresedett posztokba bekönyökölt, ám a mozgalom gyakorlatában járatlan vezérkedők voltak azok, akik egymást pocskondiázták, a kommunista pártok etikáját súlyosan sértve, vélt ellenfeleiket szervezeteikből kizárták, s ahol megtehették: börtönbe csukták, elpusztították. Semmi másért nem tették ezt, csak azért, hogy a tehetségtelenségükkel görcsbe szorított organizáció elgyengüléséért bűnbakot találjanak, önhibájukat másokra áthárítsák.”

Szabadulása után, 1924-ben úgy döntött tehát, hogy a KMP-től teljesen független kommunista mozgalmat indít. Erről azt írta: „organizációnknak nevet sohasem adtunk. Taktikai okokból tettük ezt, azért is, mert illetéktelenek s gyengék voltunk ahhoz, hogy pártnak tituláljuk magunkat” (uo. 115.). Ez a szerénység akár túlzottnak is mondható, ha tudjuk, hogy taglétszámuk 600 körül mozgott, azaz kétszerese volt a KMP legnagyobb, s tízszerese a kisebb létszámánál. Szabó Miklós (1983) úgy tudja, aktivistáik száma ennél is nagyobb, 2000 körüli lehetett, és – az értelmiségi kommunistákból álló mozgalmakkal szemben – fontos vonása volt, hogy soraihoz szinte kizárólag munkások tartoztak. „Az a kommunista szervezet, amelynek egyik vezetője voltam” – hangsúlyozza továbbá Demény (1989: I. 238.) –, bár „egy napra sem pihent el 25 éves küzdelme során: *egyetlen tagját sem zárta ki* soraiból.” Aligha zárta volna ki tehát József Attilát, ha sorsa hozzájuk vezetni őt.

Ideológiai alapjuk viszont – a leninizmus hirdetéséig, a Szovjetunió melletti propagandáig, röpcédulák terjesztéséig és sztrájkok szervezéséig bezárólag – semmiben nem különbözött a moszkvai irányítású pártétól. Ezért nem is álltak szemben vele, nem bírálták akkor sem, ha a Komintern határozatait követve a magyarországi viszonyoktól idegen akciókat hajtott végre. Miután a Kominternt 1943-ban feloszlatták, s a KMP átalakult Békepárttá, majd 1944 szeptemberében Kommunista Párttá, ennek

vezetői felkeresték Deményt, és a két mozgalmat egyesítették. Ám mihelyt a németeket kiverték Budapestről a szovjet csapatok, 1945. február 13-án a Moszkvából hazatért kommunisták Deményt elraboltatták, koholt vádakkal elítéltették, s 1956. október 13-áig fogva tartották (vö. még Demény P. 1988; Hegedűs S. 1998).

* * *

Weisshaus Aladár szintén fiatal fejjel vett részt a Tanácsköztársaság eseményeiben; emiatt másfél év börtönre ítélték. 1923-ban belépett a KMP-be, s a fedőszerveként működő Magyarországi Szocialista Munkáspártnak – melynek József Attila is tagja volt – egyik szervezője és titkára lett. 1925-ben a KMP a Központi Bizottság tagjává választotta, de távollétében, minthogy a magyar hatóságok Rákosi Mátyással együtt letartóztatták. Végzete az lett, hogy így közvetlenül értesült arról, miként közölt Rákosi a kihallgatásokon a KMP-ről és a Kommunista Internacionáléről titkos tényeket, s társairól kompromittáló adatokat (vö. Pünkösti Á. 1992: 10-15.). Amikor ennek híre ment, Kun Béla el akarta fojtani az ő frakciójához tartozó Rákosi nimbuszának ártó hangokat, „likvidátorság” rágal-mával kampányt indított Weisshaus ellen, és szabadulása után kizáratta a KMP-ből (vö. Gadanez B. 1989).

Ekkor alapította meg Szocialista Népi Mozgalom elnevezésű szervezetét, amelynek fő célkitűzése az volt, hogy szeminárium jellegű tanulókörökben elmélyült marxista tudással vértesse fel a munkások és parasz-tok tömegeit, s az értelmiséget megnyerje egy demokratikus, diktatúrától mentes szocialista társadalom ügyének. „Weisshaus marxista műveltsége a kor magyarországi mozgalmában párját ritkította – írja róla Konok Péter (2002: 13.): Marxot már a háború előtt német eredetiben olvasta, és tudását minden energiájával igyekezett átadni követőinek.” Mozgalma néhány év alatt olyan szerteágazó oktatási hálózattá növekedett, amelynek munkájába 4 ezer hallgató kapcsolódott be. Sajátos vonása volt taktikájának, hogy a 30-as években a nacionalista mozgalmakba is igyekezett beépülni. A rendőrség 1937-ben csapott le rájuk, s Weisshaust négy és fél esztendei

börtönre ítélték. 1945 után újjá akarta szervezni mozgalmát, de 1946-ban koholt vádakkal őt is letartóztatták és 1956 februárjáig fogságban tartották (vö. Gadanez B.–Gadanez É. 1995; Székér N. 2009: 160 skk).

* * *

Hartstein Iván kommunista mozgalma aztán végképp nem erőszakolható be a KMP „gyűrűjébe”, hiszen 1931-ig a trockizmussal kacérkodott, majd Anton Pannekoek, Amadeo Bordiga és – főként – Karl Korsch nyomán egyre inkább azt az álláspontot képviselte, miszerint a Szovjetunió pártállama bürokratikus elnyomó hatalom, amely a munkások számára csak az alávetettség egy új formáját jelenti; a forradalmi demokrata út az alulról megszerveződő proletár tanácskommunista rendszeré.

E csoport 1928-ban vált ki a KMP ifjúsági szervezetéből, a Kommunista Ifjómunkások Magyarországi Szövetségéből (KIMSZ), melynek lapja a rendőrspicliség rágalmával, s időnként tömegverekedéseket provokálva támadt rá. 30-40 körüli taglétszámmal ekkor Weisshaus egyik tanuló köréhez csatlakozott Marxista Ellenzéki Front (MEF) néven, és 1930-tól nyomtatott újságot is megjelentetett. 1931-ben azonban Weisshaus veszélyesnek ítélte külföldi kapcsolataikat, és kitésekelte őket mozgalmából. Az év augusztusában a rendőrség több vezetőjüket bebörtönözte, lapjukat betiltotta, s a MEF megszűnés szélére sodródott volna, ha Hartstein nem menti át a Magyar Általános Munkásszövetséghez (MÁMSZ) csatlakozva. Ez nagy létszámú, amerikai kapcsolatokkal és korszerű infrastruktúrával rendelkező, legális szervezet volt, amely politikamentesnek vallotta magát, de a sztrájkharok szervezése terén a KMP-nél is sokkal radikálisabb osztályküzdelmekbe bocsátkozott. Hartstein Ivánt 1931 őszen beválasztották a MÁMSZ vezetőségébe, szemináriumokat vezetett, és a tagság baloldali csoportjai köréje tömörültek.

A politikai rendőrség is felismerte azonban a MÁMSZ igazi arculatát, s 1932 áprilisában a szervezet több vezetőjét letartóztatták és bebörtönözték. Hartstein viszont már korábban megkezdte a MEF átszervezését egy önálló, a forradalmi erőszakot a KMP-nél is fokozottabban előtérbe

állító mozgalomba, amely a Magyarországi Baloldali Kommunisták Szervezete (MBKSZ) nevet vette fel. Ennek márciusi tüntetése a kirakatok betörésével, vendéglők megtámadásával, autók megrongálásával söpört végig a belvároson.

Noha a rendőrségnek sosem sikerült besúgót csempészni soraiba, az állandó megfigyelés eredményeként 1933-ban a MBKSZ szervezetét felszámolták; Hartstein Iván munkaszolgálatosként pusztult el a világháborúban (bővebben ld. Konok P. 2002).

* * *

Szabolcsi Miklós nem említi, de hasonló lélekszámú – a rendőrség által 1932-ben 60-80 főre becsült –, a KMP-vel szembenálló szervezet volt a Rézner József által irányított pesterzsébeti kommunista csoport is. Ez 1931-ben vált ki Weissshaus egyik tanuló köréből, és „a Szovjetuniót, amelyet »a világ egyetlen proletár államának«” tartott, nem ítélte el olyan élesen, mint általában az oppozíciós csoportok” (Konok P. 2002: 30.). Emléke ma már jórészt feledésbe merült, noha Rákosi Mátyás 1945-ben még kitüntetett figyelemmel gyalázta (vö. Demény P. 1989: II. 18.).

Ugyanígy nem szerepel Szabolcsinál a Turai-csoport, amelyet Aranyi Tamás (2011: 93.) Demény, Weissshaus, Rézner és Hartstein mozgalma mellé helyez, az olyan kommunisták közé, „akiknek még az emlékét is el akarták törölni a hegónia közelébe jutott moszkoviták”. Pintér István (1974; 2008: 63-64.) elemzése viszont úgy is értelmezhető, mintha vezetőjük, Turai József nyomdász a KIMSZ és a KMP vonalához tartozott volna; ennek az mond ellent, hogy 1945-ben „frakciózás” miatt csoportját kizárták a pártból (vö. Péter G. 1990: 26.). Annyi mindenesetre bizonyos, hogy 1940-es, 840 főre kiterjedő letartóztatásukig az ipari üzemekben működő háborúellenes kommunista mozgalom legjelentősebbike volt. Ehhez a szervezethez tartozott nemcsak az ÁVH későbbi vezetője, Péter Gábor, hanem „a Turai-vonalhoz több fiatal értelmiségi is csatlakozott, Donáth Ferenc, Ujhelyi Szilárd és az ifjú Losonczy György [szerintem elírás, Losonczy Gézáról van szó, Sz. I.]” (Varga K. 2011: 26.), valamint

Fock Jenő is (vö. Cseh Z. 2002: 50.). Turai későbbi sorsára vonatkozóan nem találtam adatot, de Donáthot, Ujhelyit és Losonczyt Rákosiék bebörtönözték (vö. Varga L. 2001).

A KMP-ÉRT LELKESEDŐ ZSENI

Sollner József, aki József Attilát beszervezte a KMP-be, arról ír (1957: 278-280.), hogy a tagfelvételt mindig hosszú vizsgálódó-kipróbáló munka előzte meg. Alighanem ehhez tartozott, hogy a költő 1930. szeptember 1-én résztvevője volt annak a híres tüntetésnek, amelyet a róla szóló szakirodalom is a KMP kiemelkedő fegyvertényeként tart számon, annál inkább, hiszen a költő e tüntetés emlékéét örökítette meg *Tömeg* című klasszikus költeményében. S minthogy ez általános érvénnyel tükrözi az eseményt –

...
Óh!
Minden más hiábavaló,
az alku, az átok, a csönd, a szó!
Ő
az épület s az építő,
lenn alapkő és fenn tető,
a dolgozó, a tervező –
Éljen a munkásság, parasztság,
nem fogja polgári ravaszság,
fölrúgja milliónyi láb, –
hú! tömegek, tovább! tovább!

– így semmiképp nem vet árnyékot rá az a kellemetlen, s ezért a szakirodalom által elhallgatott vagy nem is ismert tény, hogy e tüntetés katasztrófalís kudarchoz vezetett. A 20-as és 30-as évek fordulóján ugyanis teljesen a Kun-frakció veszi át a KMP irányítását és a Külföldi Bizottságot; ez Kun

Béla karrierjének a tetőpontja. Az ő irányításával a pártapparátus vezetői – Szabó Miklóst (1983a) idézve – „megpróbáltak nyíltsisakos taktikával Magyarországon akciókat csinálni, aminek az volt a következménye, hogy az illegális szervezkedés úgy nézett ki, hogy félévenként (hogy le ne bukjon, állandóan cserélték) küldtek Bécsből egy helyi, magyarországi titkárt, aki tulajdonképpen vezette volna a mozgalmat. Ha szerencséje volt, akkor ki tudta húzni a fél évet, ha nem volt szerencséje, akkor lebukott és kellett újat küldeni. De főleg mindig és mindenhol lebuktatott mindenkit, aki vele egy kicsit is kapcsolatba került. Ez volt a konspirációs válság időszaka, amikor keresztül-kasul tele lett a Kommunkista Párt rendőrügynökökkel, mert addig verték a letartóztatottakat, míg beszervezték őket. Ennek a szerencsétlen időszaknak a tetőpontja volt az 1930. szeptember elseji tüntetés, ami nagyjából úgy nézett ki, hogy az egész pártot kivitték az utcára, az egész pártot az utolsó emberig letartóztatták és utána nem volt párt. (...) Ezért a fegyvertényért az akkori Bécsből hazaküldött pártszervezőt – a Sas Ernő álnéven szereplő Szerényi Sándort – kirendelték Moszkvába, szabotázsak minősítették az akciót, nyomorékká verték és valamikor 1953-ban engedték csak haza, addig lágerben volt”.

Hogy nem volt párt, ez nyilván retorikai túlzás, és József Attila – minthogy a konspiráció fent ismertetett körülményei között minderről semmit nem tudhatott – óriási lelkesedéssel veti bele magát a pártmunkába. Németh Andor írja, hogy „ez idő szerint minden tehetségét és idejét a pártnak szenteli”, „szemináriumokat tart és olyan költeményeket ír, amelyek csak titokban terjeszthetők” (1989: 447.). „Ha visszagondolok rá, duzzadt irattáskával rohan az utcán, összeráncolt homlokkal, gondterhesen. A táská új. Szétosztásra szánt, sokszorosított fogalmazványok vannak benne, német és magyar nyelvű broszúrák az imperialista kapitalizmusról, az értéktöbblet-elméletről, kéktáblás német könyv: Marx ifjúkori művei, pattogó ütemű café-chantant versek visszatérő refrénnel, gyűjtő hatású szavaltversek” (uo. 75-76.).

Megkapóan realizisztikus leírás ez, de ahogyan az új táskában rejltő verseket emlegeti, világosan mutatja, mennyire nem tudta még a legjobb barátja sem, milyen rangú költeményekről beszél. Az meg egyenesen dühbe

hoz, amit Szabolcsi Miklós (1998: 67.) ír ezekről, mondván, hogy József Attila „olyan sor tagjaként” alkotta meg ekkori műveit, „amely – többek között – André Malraux-t, L. Aragont, F. García Lorcat, J. R. Bechert vagy Arthur Koestlert, Fejtő Ferencet és az ekkori Kodolányi Jánost fűzte össze”.

Hát nem! József Attila ekkortól a korszak európai költészetének csúcsára érkezett, olyan magasságba, amelynek közelébe se Aragon, se Becher soha nem ért fel, és amelytől még a tündökletes García Lorca is elmaradt néhány arasszal. Olyan verseit írja – hogy csak a legkiemelkedőbbeket említsem –, amilyen az *Anyám*, a *Nyár*, a *Favágó*, a *Tömeg*, a *Lebukott*, a *Végül*, egyik klasszikus világirodalmi remeket a másik után.

Anyám című versének nagyságát eddig, ha jól tudom – bár a mai irodalomteoretikusoktól minden kitelik – nem vitatta senki. Ám a *Tömeget* és a *Lebukottat*, amelyek szerintem a maguk nemében ugyanilyen kiemelkedő alkotások, még Szabolcsi Miklós is némi fejcsóválással böngészte. „A *Tömeg* – írja (1998: 71.) – kétségtelenül a munkásmozgalom tanait, mondhatnám szinte akart módon közhelyeit alkalmazza (»hétórai munkáért...«”, a szocialista forradalmiságnak pedig „már szektás-balos változatára utal a »nem fogja polgári ravaszság« és a »Minden más hiábavaló« kijelentése”.

Szövegösszefüggésből kiszakított mondatokkal bármit meg lehet csinálni. Ha viszont az egész strófát nézzük:

Világ, bekap a tömeg!
Felleget fú orralika,
odvas foga
bérmászárnyák görbe sora.
Kapkod, nyúl, ahova ér,
csűrért, gyárért, boglyáért,
hétórai munkáért,
a Göncölért, Fiastyúkért,
bővizű alföldi kútért – –

akkor világos, hogy „a munkásmozgalom közhelye” e fantasztikus vízióban olyan ellenpont, amely nélkül a strófa művészi értéke a negyedére csökkenne, s e sor beiktatása zseniális költői lelemény, amelynek modelljét külön fejezetben kellene elemezni egy korszerű poétikai tankönyvben. Ép ízléssel persze már akkoriban is ráhökkenhetett erre az ember, miként Szélpál Árpád (101-102.): „Azok az eszmék, amelyekkel elindult, megértek és kiteljesedtek benne. A Népszava egymásután közölte verseit és a munkásság fölfigyelt rá. Fölfigyelt arra a hangra, amely ismerős és mégis más volt, mint amit eddig költőitől kapott. Megtalálta benne saját hangját, az osztályharc minden frazeológiáját, azokat a kifejezéseket, amelyeket eddig csak cikkekben olvasott vagy előadásokon hallott. Nemcsak azt, hogy »tömeg«, nemcsak azt, hogy »forradalom«, hanem azt is, hogy »tőke«, azt is, hogy »magántulajdon«, azt is, hogy »osztályharc«. Olyan kifejezéseket, amelyek eddig nem voltak bejáratosak az irodalom »szentélyébe«, olyan kifejezéseket, amelyekhez eddig nem mertek nyúlni a költők, nehogy agitációs versíróknak nevezzék őket. József Attila fölemelte ezeket a szavakat és oly könnyedén, oly költőien illesztette verseibe, úgy olvasztotta bele elégikus vagy robbanó hangú verseibe, mintha égről, tavaszról, ködről vagy falevélről beszélne. És ezt nem lehet csak versművészete javára írni. Mert nem csak arról volt szó, hogy néhány kifejezésnek polgárjogot szerzett, hanem arról, hogy olyan lírát alkotott, amelynek természetes elemei voltak ezek a kifejezések. Az első volt a magyar irodalomban, aki olyan politikai lírát alkotott, amelyben bölcselmi mélységeket tárt fel, az első volt a magyar irodalomban, aki a szegény emberek, a proletárok életének, küzdelmeinek, osztályharcának színét, ízét, hangját és filozófiáját a közösség kozmikus méretekig fejlesztett, tehát a legemberibb emberi szintjéről mutatta meg.”

Szabolcsinak azzal a megállapításával, hogy a város utcáin mindent elsőprő tömegrüntetés himnikusan szárnyaló ódájában „szektás-balos” kitételek lennének az idézettek, nem is látom szükségesnek a vitát. Azt sem látom részletezendőnek, miért késztet lemondó sóhajra az a megállapítás, miszerint a *Lebukott* „alkalma, ürügye az illegális párt számára mindig nagyon fontos Vörös Segély segítése és ábrázolása. Mintegy pártfeladatként írhatta, egyúttal a maga számára félig játékos erőpróbaként” (Szabolcsi M.

1998: 77.). Ebben az erőpróbában ugyanis a költő két ökölbeszorított keze próbál dörömbölni a külvárosi tűzfalakkal teli mennybolton, s a torkában dobogó szív veri a trubadúrköltészet legvirtuózabb versformájának ütemét:

*Otthon a tűzhely hűvös és repedt,
hideg fazékban készül az ebéd,
a csarnok nyirkos kövéről szedett
kis káposztalevél és hulladék.
Az asszony szédül, szidja gyerekét
s a szomszédné a gangon kiabál,
hogy tőlünk sosem kapja vissza már
az ujjnyi kevés lámpaolajat.
Tél lesz, ragyog a fagy s az éhhalál.
Testvér, segítsd a lebukottakat.*

Istenem, milyen zseniális már az is, hogy e strófazáró refrénsorok végén nincsen felkiáltójel.

Ekkoriban azonban Szabolcsi számára már világossá vált, hogy Fejtő Ferenc, aki az Aczél-korszak végén hódító gesztusokkal rontott vissza a magyar kulturális életbe, a József Attilával kapcsolatos ügyekben irányadó tekintély. Az ő dekrétuma pedig így hangzott: „A »Döntsd a tőkét, ne síránkozz« c. elkobzott kötete jelzi József Attila »proletárköltői«, vagy ha úgy tetszik »orthodox marxista« korszakát. A marxizmus eszmekörével már jóval korábban megismerkedett, a »Nem én kiáltok«-ban az »ucca és a föld fiának« nevezte magát, »emberebb világot« énekelt, a »szegényember« dicsőségét hirdette s arra, hogy »elveszett az ezerév«, a csavargó akasztófahumorával vágta rá, »ha elveszett, elveszett... « De a harmincas évek elején belemerült a marxizmus elméletébe s gyakorlatába, a munkások költője akart lenni, fegyelmezni próbálta nyugtalan látomásait s egyben egész művészetét a forradalmi eszme szolgálatába szerette volna állítani. Megható igyekezettel, naivnak ható s később magamegmosolyogta sikerelenséggel rontott az »eszme« nevében néhány igen szép költeményén, a született »szegény ember« költő, lehetőleg minden versébe, ha máskép

nem ment, erőszakkal, begyömöszölt valami »proletárit«. Ezek a versek jellemzőek ideológiai túlbuzgalmára, amely kevés időre még oly erős ízlését is el tudja homályosítani. (...) A költő költészetén kívüli kívánalmaknak akart eleget tenni. Az érzelem kifejezéséért, az önmaga kiteljesítéséért való szépséget, – amelyre hajlama vont, – az »integrális« költészetet polgári művészetként utasította el a »proletárköltészet« doktrinája s a költő, ki e tanba öltözött, magának és új közösségének, amelyet szolgált, szinte minden versében demonstrálni akarta hithűségét.” (Fejtő F. 1957: 80-82.).

Fejtő tipikus példája annak az félművelt újságírónak, aki mindig csak ír, de nemigen olvas. József Attiláról is össze-vissza szövegelt mindenfélét, ám napnál világosabb, hogy nem olvasta el – egyebek között – *Irodalom és szocializmus* című tanulmányát, amelyben egyértelműen leszögezte, hogy „a művészi forma tartalma mindig egyetemes és társadalmi”, s ezért „a műalkotáshoz jelzőt nem rakhatunk”, kivéve azt az esetet, ha ez „a történelmi elhatárolás jelzője”. Ebből következően pedig „a »proletár művészet« ma »tisztá művészet«. Ezt a mai tisztá művészetet »proletár« művészetnek csak akkor hívhatja majd a művészettörténet, ha a mai művészi változó meghaladott, s a proletár társadalom teljesen kiforrott és bizonyos fokig meghaladott lesz.” (József A. 1958: 84, 94.). Arról már nem is szólva, hogy egyebütt József Attila (1977: II. 670.) még olyat is írt, hogy „én a proletárságot is formának látom” – no ezt a kijelentés Fejtő még akkor sem értette volna meg, ha tud róla.

Ám Szabolcsi is megfontolhatta volna, hogy ha „a munkásmozgalom közhelyeit” ki kell radírozni a költészetből, ugyan miként ítélnéti makulátlanul „mesteri szöveg”-nek (1998: 121.) az *Anyám* strófáit, s miért nem rója fel József Attilának azt a „szektás-balos” ötödik versszakot, amelyik ilyen prózai kiszólásokra vetemedik:

*Látom, megáll a vasalóval.
Törekeny természetét a tőke
Megtörte, mindig keskenyebb lett –
Gondoljátok meg, proletárok – –*

Gondoljátok meg ti is, értelmiségiek.

* * *

Magánélete is nyugvópontra kerül. 1930 őszén a nála két évvel idősebb Szántó Judit, Hidas Antal elvált felesége – akinek már négy évvel korábban is megpróbált udvarolni – elmegy az egyik előadására. József Attila az est végén leszólítja, s szokásához híven közli vele, hogy ezentúl a menyasszonyának tekinti. József Jolán (1941: 318-320.) emlékirata szerint „Attila minden vágya az volt, hogy Judit a felesége legyen. Hivatalosan, törvényesen. Judit nem akarta. Talán elvei voltak. Talán »kispolgári«-nak tartotta elmenni az anyakönyvvezetőhöz. És ez rosszul esett Attilának. (...) Túláradó hálával és szeretettel fogadta az anyás gondoskodást. De férfi akart lenni, felnőtt, aki nemcsak elfogad, hanem ad is. Mindenekelőtt a nevét. De Judit erős volt és nem engedett a kérésnek” Ugyanakkor „Judit tudta, hogy Attila nagy költő. És azt akarta, hogy nagyon nagy költő legyen. Mindent megtett érte. Kilincselte szerkesztőségekben. Sírt és könyörgött. Elhelyezte verseit, szóbaállt gyűlölt emberekkel. Egész nap dolgozott, s munkája után otthon mosott és vasalt, hogy tiszta inge legyen másnap Attilának. Ha nem volt egy krajcárjuk sem, a föld alól is szerzett annyit, hogy kenyeret és tejet készítsen Attila ágya mellé, ne éhezzen, amíg ő a gyárban dolgozik. És cigarettát, ha már nem volt.”

Nagy öröm lehetett volna az is, hogy 1931 március közepén megjelent *Döntsd a tőkét* című versesfüzete (egyések szerint a KMP finanszírozásában, mások szerint a Hatvany Lajos bárótól 1929 óta kapott havi 100 pengős adományokból). Május elején azonban a rendőrség elkobozta az addig el nem adott példányokat, s a bíróság izgatásért 8 napi felfüggesztett fogházbüntetésre ítélte. A kritika sem kegyesebb hozzá, Féja Géza szélkakasként ostorozza, s a ma már elfeledett, de a maga idején Babits kedvenceként és a Nyugat állandó munkatársaként annál magasabbra taksált költő és kritikus, Fenyő László is durván sértegeti. Még a kommunisták sem ismerik el egyértelműen; Gergely Sándor vállon veregette a szocialista kultúrmunkában hasznosítható verseiért, de arra intette, szokjon le fölösleges rikkantgatásairól és filológiai műveltségének fitogtatásáról.

* * *

A szakirodalom egykor kitüntetett figyelmet szentelt annak a ténynek, hogy a Moszkvai Proletárirók Szövetségének magyar szekciója a *Sarló és Kalapács* című lap 1931. áprilisi számában közölt egy platformtervezetet, melyben azt állította, József Attila „a fasizmus táborában keresi a kivezető utat”. A kínos ügyben még Szabolcsi Miklós sem mond kellően határozott véleményt (vö. 1998: 50-60.). Jómagam úgy látom, hogy itt a KMP fenti ismertetésében vázolt torzulások mintapéldájával állunk szemben. A platformtervezet azt bizonyítja, hogy emigránsainknak fogalmuk sem volt a hazai viszonyokról, s ugyanakkor a legnagyobbképpűbb határozottsággal nyilatkoztak, mi van itt, és mit kell tenni. A magyarországi pártszervek pedig még akkor sem mertek ellentmondani semmiféle moszkvai megnyilatkozásnak, ha pontosan tudták, hogy az abszurd, s ráadásul nem is a Komintern illetékeseinek véleményét, hanem senkiházi írócskák nagyképűsködését tükrözte. József Attilának semmiféle nyilvános elégtételt nem szolgáltatottak, válaszáat elsikkasztották. S ha rá is tudták venni a költőt, hogy tegye túl magát ezen az afféron, arról nem gondoskodtak, hogy a gyanú árnyékát elhárítsák a feje felől, s ezzel hozzájárultak ahhoz, hogy a reá orrolók később könnyedén kiebrudalhassák a pártból.

* * *

Változatlan buzgalommal lohol hát Újpestre, Kispestre, Csepelre, vasárnaponként a gödi kirándulásokra szemináriumi előadásokat tartani, és tovább alkotja remekműveit, amelyek közül az 1932 október elejéig írottak *Külvárosi éj* című versesfüzetében jelennek meg. A címadó költeményen kívül a világgöltészet olyan csúcsteljesítményei torlódnak itt egymásra, amilyen a *Holt vidék*, a *Mondd, mit érlel...*, a *Munkások*, *A hetedik*, az *Eső*, a *Fagy*, a *Határ* és a *Bánat*. Szabolcsi Miklós (1998: 175.) a rendszerváltás utáni divathoz igazodva e füzetéről azt állítja, „Ennek hangja, iránya már lényegesen különbözik a *Döntsöd a tőkét...* kötetétől. Tágabb, változatosabb, ugyanakkor háttérbe szorul, csaknem eltűnik a közvetlen

forradalomra hívó hang (...) Még munkásmozgalmi periódusának tanúja, de világosan vall már ideálja változásáról.”

Ezt olvasván azt írtam a lap margójára: Jézus Mária! Hiszen a *Fagy* záró strófájában ugyanaz az indulat robban, mint a *Tömegben*:

*És kiáltoznak „Hol a kő,
Hol az a deres vasdarab?
Vágd bele! Zúzd be! Lépj belé!...”
– – Milyen idő – – milyen idő – –*

A *Munkásokéban* pedig így harsan:

*De – elvtársaim! – ez az a munkásság,
mely osztályharcban vasba öltözött.
Kiállunk érte, mint a kémény: lássák!
És búvunk érte, mint az üldözött.
A történelem futószallagára
szerelve ígyen készül a világ,
hol a munkásság majd a sötét gyárra
szegzi az Ember öntött csillagát!*

S mintha a *Mondd, mit érlel...* strófáinak élén hétszer, egyre sürgetőbben felhangzó kérdésre –

*Mondd, mit érlel annak a sorsa,
akinek nem jut kapanyél;
kinek bajszán nem billeg morzsa,
ki setét gondok közt henyél;
ültetne krumplit harmadába
s nincs szabad föld egy kapa se,
s csomókban hull a hajaszála
s nem veszi észre maga se?*

– lehetne más választ adni, mint azt, hogy „a forradalmat!”, még hozzá egyre hangosabban. Netán azt, hogy „a neoliberais globalizáció kapitalizmusát”.

Szabolcsi (1998: 184-185.) habozás nélkül igaznak ítéli Valachi Anna (1986: 568.) elképesztően dilettáns okoskodását: „A *Holt vidék* motívumainak mélyrétegeiben, túl az életrajzi összefüggéseken, rejtőzik egy, a mű hangulatát az ösztönvilág titkos üzenetei révén is fölerősítő, erotikus vonulat. A vers képstruktúrájában lappangó, szexualitással kapcsolatos motívumok árulkodnak talán a legindiszkrétebben a költő elpalástolt közérzetéről. »Füstöl a víz, lóg a káka / kókkadón a pusztaságba« – ezzel a Freud ínyére való, vizuális leírásba burkolt önvallomással kezdődik a vers. Nem kell pszichoterapeutának lenni ahhoz, hogy a csüggedt tájat jellemző képekben ráismerjünk a költő szóhasználatát motiváló sajátos lelki tartalomra, a tehetetlenség-érzés tetet-lelket lebéklyózó hatalmára.

Ha a versben átvitt értelemben használatos »vajudik« szót is eredeti, testi funkcióra utaló jelentésében vesszük szemügyre, mint a fajfenntartást feltételező szexuális mozzanat következményét, akkor a kásás tavon hullámzó ladik; a puha mohát maga alá gyűrő, csontos mén formájában megidézett fagy; a megtermékenyítés fő kellékeiként is fölfogható jelképes »karók«; a kitért ajtajú ól, amelynek bejáratát a változást előidéző szél »babrálja«; s végül a jég alatt a meleg iszapba hatoló, biztos bűvőhelyre lelő halak keltette képzetek, mind-mind a magzatképződést megelőző szexuális aktus mozzanatait idézik föl.”

Nos, ezek a sortörédek valóban így is magyarázhatók, de csak akkor, ha az utolsó két strófát nem olvassuk el úgy, ahogyan a költő megfogalmazta:

*Kis szobában kis parasztok.
Egy pipázik, de harasztot.
Ezeken nem segít ima.
Gondolkodva ülnek im a
sötétben.*

*Uraságnak fagy a szőlő.
Neki durrog az az erdő.
Övé a tó s a jég alatt
neki bujnak a jó halak
iszapba.*

Mert ha ezt is megtesszük, kiderül, hogy ezeknek a kókadtságot, kitárt ólajtót s meg egymást felidézõ képeknek semmi közük a költõ szexuális me-revedési problémáihoz vagy „a fajfenntartást feltételezõ szexuális mozza-nat” utáni vágyakozásához. Ezek mind-mind kizárólag arra a „szektás-ba-los” megállapításra utalnak, hogy e „holt vidéken” minden az uraságé, és a nincstelen parasztság tehetetlen vele szemben. A „Freud ínyére való” értelmezés modellje tehát az a vicc, ahol Mórlickának mutathat a tanító néni akármit, neki mindentrõl „az” jut az eszébe.

József Attilának a KMP-be vetett szilárd hitét– s nem, mint Szabolcsi (1998: 108.) véli, a párttól való „távolodást” – tükrözi *Bánat* címû remeke is, hiszen az a meggyõzõdés él benne, miszerint az a valaki, aki (nyilván a hazai pártvezetõségbõl) valamiért nekitámadt, egyéni indulatát fejezte ki, s a párt nem áll mögötte:

...

*Csak egy pillanatra martak ki, csak.
Zúgj, erdõ elvtárs! Szinte csikorgok.
Egy pillanatra se martak ki, csak*

*az az elvaduló csahos rám támadt
s kijöttem, hogy erõm összeszedje,
mint a néni a gallyat, a bánat.*

...

Hogy ki lehetett ez az „elvaduló csahos”, s miért és – az 1931–1932-es idõszakon belül – mikor történt ez az affér; nem tudni, a találgatások és visszaemlékezések egyike sem meggyõzõ.

*József Attila-problémák*³

A PÁRT, AMELYIK KIZÁRTA MAGÁT JÓZSEF ATTILÁBÓL

Nemsokára rá kellett jönnie azonban József Attilának, hogy „az elvaduló csahos” mögött mégis csak ott áll a „párt” (vagyis a pártvezetés). S ez volta-képpen szükségszerű is volt, hiszen a maga fölényes marxista tudásának birtokában olyan lekezelő módon vitatkozott a KMP ideológiai tekintélyeivel – akik a Schönstein-füzetek Marx-kivonatain és a Komintern-brosúrák propagandaszólamain nevelkedtek –, ahogyan a macska játszik az egérrel (vö. Sándor P. 1957; Andrásfi Gy. 1957). Ráadásul pedig olyan marxista tanulmányokat kezdett írni, amelyekből ők egy kukkot sem értettek.

Az egyik ezek közül az *Irodalom és szocializmus*, amelyet Szántó Judit (vö. József A. 1958: 313-314.) visszaemlékezése szerint a szociáldemokrata párt – kommunista értelmiségiek gyülekezeteként működő, s ezért nemsokára feloszlott – Jaurès-munkaközössége előtt olvasott fel 1931 februárjában. Szántó Judit azt írja, gondolatai nagy érdeklődést keltettek. Jómagam valószínűbbnek látom, hogy bizzar példái keltettek derűt az ottani nagyérdeműben, anélkül, hogy e közönség esztétikai ismeretei lehetővé tették volna okfejtésének felfogását. Az ilyen műveltségbeli hiány mindig feltűnt nekem a Kádár-korszak vezető irodalmárainak körében is,

---

³ A tanulmány eredeti megjelenési helye: SZERDAHELYI István, *József Attila-problémák III.*, Ezredvég, 2016/2.

ezért nem csodálkozom Szabolcsi Miklós (1998: 133.) ítéletén sem: „Sok olyan rész mellett, amelyet én csak pusztá spekulációnak, nyelvi-logikai játéknak tartok, az *Irodalom és szocializmus* megható példája annak, hogy fiatal költő hogyan próbál koherenciát teremteni saját költői gyakorlata és elméleti álláspontja között.” Valójában pedig ez az értekezés a maga idején messze felülmúlt nemcsak minden hasonló marxista teljesítményt (ide értve Lukács György valamennyi addigi írását), hanem világszinten vizsgálva is egyedül Ingarden elgondolásai állíthatók mellé. Ennek bizonyítása azonban önálló tanulmányt igényel.

A konfliktus 1932 nyarán tört ki, amikor József Attila egy legális kommunista értelmiségi folyóiratot akart indítani. Fejtő Ferenc (2005) azt írja, az ötletben ő is benne volt: „1932 áprilisában elhatároztuk Attilával, hogy megpróbálunk egy komoly társadalomtudományi, filozófiai és kritikai folyóiratot indítani. A címet már megtaláltuk: Valóság.” Rajta kívül még Agárdi Ferenc (1962) is azt állítja, hogy lényeges szerepet játszott az eseményekben. A legvalószínűbb Sándor Pál (1957: 120-122.) visszaemlékezése, aki szerint a lap tervével József Attila egymaga fordult hozzá és Madzsar Józsefhez, a *Társadalmi Szemle* szerkesztőihöz, hogy segítsék az anyagi támogatás és terjesztés biztosításával, és Fejtőt csak ők ültették a költő nyakába. Azért ugyanis, mert „a párt ellenezte a tervet. József Attilát nem tartotta »vonalsnak«. Úgy gondolta, a baloldali munkásmozgalomban csak zavart okozhat egy újabb lap megjelenése, különösen olyan, amely felett nem gyakorolhat közvetlen felügyeletet.” Hogy pontosan kit vagy kiket takar „a párt”, amely ezt „gondolta”, nem derül ki, s így ez az információ inkább árulkodik a KMP-ben bevett nyelvi trükkökről, mint a tényekről. Mélyebbre mutat az a mondat, mely szerint „József Attiláról (...) úgy véltük, hogy a pártfegyelmet nehezen tűrő természete miatt ilyen lap szerkesztésére nem a legalkalmasabb”. A „véltük” legalább azt jelzi, hogy Sándor Pál is közéjük tartozott, noha korábban azt állította, hogy „a párt”-tal szemben ő helyeselte József Attila tervét.

Akárkik között folyt e huzakodás, végül Sándor Pál szerint „kompromisszum jött létre. A lap, a *Valóság* tulajdonképpen két részből fog állni. Az első felét József Attila szerkeszti, abba legfeljebb közvetve szólunk bele, anyagot szállítunk, bírálunk, tanácsolunk – a másik fele pedig a diákmoz-

galom céljaira készül. Ennek szerkesztésébe viszont József Attila nem szól bele. Ez utóbbi anyag pártellenőrzését rám bízta” – írta Sándor Pál, s ehhez hozzá kell tenni, hogy az általa ellenőrzött rész tényleges szerkesztője a költőnél ezek szerint ekkoriban sokkalta „vonalasabbnak”, a pártfegyelemhez katonásan igazodónak mutakozó Fejtő Ferenc lett. Nevét azonban a folyóirat címlapján nem tüntették fel, hiszen ismeretlen diák volt; saját szavaival (uo.) „bennem, kezdő íróinasban, még csak gyakorló irodalomtanárban, jobban megbízta, mint József Attilában”.

A *Valóság* első számának megjelenése 1932 júniusában – folytatja Sándor Pál – „hatalmas botrányt okozott – mégpedig Attila nagy filozófiai tanulmánya miatt”, amely „általános felháborodást keltett »érthetlensége«, összevisszasága miatt, amely csak »megbolondítja« a fiatalságot.” „A pártapparátus megragadta a terjesztést, állást foglalt ellene, és ezzel a lap további sorsa meg volt pecsételve. Nem is jelent meg több szám”.

Ez a tanulmány, „*az Egyéniség és valóság* József Attila életművének legvitatottabb darabja” – írja Szabolcsi Miklós (1998: 159 skk), majd hosszasan ismerteti a különféle véleményeket, amelyek legjobb esetben „csúsztatásokat” vélnek felfedezni a gondolatmenetében, rosszabb esetekben viszont, amilyen Fejtő Ferencé, a filozófiai halandzsa karikatúrájának vélik. Szabolcsi saját olvasatában a költő e szöveggel egyrészt froclizni akarta a pártot és az őt ekkoriban gyomorpanaszai miatt kezelő pszichoanalitikust, Rapaport Samut, másrészt „itt fogalmazza meg először azt a »freudo-marxista« programot, amely gondolkodásának 1936 végéig uralkodó vonulata”.

Jómagam úgy látom, e tanulmány sajátossága sokkal inkább az, hogy olyanok vitakoznak fölötte, akik képtelenek felfogni, miről szól. Nem, mintha olyan borzasztóan zavaros lenne, mint valamely posztmodern akadémiai székfoglaló, hanem azért, mert fogalmuk sincs arról, mi mindent írt az a Marx Károly. Ingerkedő szellemi bukfeneknek olvassák a tanulmányt az azt a gondolatmenetét, mely szerint az emberek maguk is termelési eszközök, mert nem ismerik Marx okfejtését, miszerint a kapitalizmusban a munkás a mechanikai rendszer különböző pontjain szétszórva jelenik meg, „besorolva maga a gépi berendezés összefolyamata alá, maga is csak

egy tagja a rendszernek, melynek egysége nem az eleven munkásokban, hanem az eleven (aktív) gépi berendezésben létezik” (K. Marx–F. Engels 1972: 2/161.). Karikírozó halandzsának vélik azt, hogy „amint a társadalom természeti anyagi alany és természeti anyagi tárgy és folyamat, úgy az egyének, illetve egyéniségek nem »egyéni«, hanem társadalmi folyamatok, nem »egyéni«, hanem társadalmi alanyok és nem »egyéni«, hanem társadalmi tárgyak.” Képtelenek felfogni, hogy ez logikusan következik abból, hogy „az emberi lényeg a maga valóságában a társadalmi viszonyok összessége.” (K. Marx–F. Engels 1960: 9.). A KMP nem vette észre, hogy a dolgozat egyetlen elméleti tévedése éppen a KMP téves politikáját igazolja, amikor ugyanis azt állítja, hogy a termelőerők és termelési viszonyok egyensúlyát megteremtő „társadalmi forradalom” leghamarább „a gyarmati és félgymarmati országokban” tör ki (József A. 1958: 126.).

Ami a költő „freudo-marxizmusát” illeti, tény, hogy a tanulmány záró részében József Attila (uo. 126-127.) gondolatmenete arra utal, ekkor még lehetőséget látott arra, hogy a világdívatá reklámozott pszichoanalízisből kiemelhetők lennének olyan elemek, amelyek a marxista lélektan kidolgozásában hasznosíthatók. Nem sok idő múltán azonban – miként erre alább visszatérek – annál megvetőbb hangon marasztalta el e divatirányzat szélhámoskodásait.

Köztünk szólva, volt abban némi gonoszkodás, ahogyan ezt a dolgozatot megfogalmazta. Szántó Juditnál (1986: 125.) olvasható, hogy élettársa akkoriban azt mondta neki, „no, Judit, írtam egy cikket, amelyik elejétől végig marxista, mégsem fogják megérteni. Miért? Mert ezek az emberek elméletileg még azon a fokon sem állanak, mint én. Most beadtam nekik.”

* * *

Madzsar Józseffel azonban nem lehetett így kukoricázni. 1932 júniusának derekán ugyanis a rendőrség letartóztatta a KMP titkárságának külföldről hazaküldött vezetőjét, Sallai Imrét, s vele együtt közvetlen munkatársait, Fürst Sándort, Karikás Frigyeszt, Kilián Györgyöt. Ilyen módon tehát „a helyi mozgalmat tulajdonképpen Madzsar József vezette. Vezeték volna,

ha tudták volna, a Bécsből küldött szervezők, de ami itthon volt, azt tulajdonképpen mind Madzsar csinálta” (Szabó M. 1983a). Sándor Pál (1957: 322.) ködösít, amikor azt állítja, hogy József Attila tanulmánya miatt „a pártapparátus megtagadta” a *Valóság* terjesztését; köztudott, hogy ebben a pártban senki nem tagadhatott meg semmiféle felülről jött utasítást. Világos, hogy a lapot csak Madzsar József tilthatta be, és a többiek – Sándor Pál is, hiába állítja az ellenkezőjét – gondolkodás nélkül követték a parancsát.

Mindez azonban akkoriban még csak mellékes ügy volt Madzsar számára, megelégedett azzal, hogy a költő orrára koppintott (vö. Vértess Gy. 1963: 200-201.). A központi kérdés a Sallai Imre és Fürst Sándor kivégzése elleni tiltakozó mozgalom szervezése volt, és július végén a KMP által irányított Halálbüntetés Ellenes Szövetség röpiratának megszövegezésére József Attilát kérte fel. Nyilvánvaló az is, hogy a költő az ő szándékával egybehangzóan lépett vissza Agárdi Ferencet és Lakatos Péter Pált követve a Bartha Miklós Társaságba is, amikor ott a baloldali törekvések felerősödtek. Ám ebből ismét botrány lett. Történt ugyanis, hogy József Attila sógora, Bányai László kíséretében –akit ő léptetett be a társaságba – a költő felkereste Madzsar Józsefet az Ostende kávéházban, ahol a KPM vezetői akkoriban össze szoktak jönni. Bányai arra kérte Madzsart: tiltsa meg a párt lebukott tagjainak, hogy beözönljenek a Bartha Miklós Társaságba, mert félt, hogy emiatt a rendőrség a társaságra is lecsap (amint ez 1933-ban meg is történt). József Attila ehhez hozzátette, hogy a társaság fő feladata az, hogy falukutató szociográfiák készítésével forradalmasítsa a parasztságot, s e cél elérésére csak a paraszti származású értelmiségiek képesek, akik ismerik a falusi viszonyokat, nem úgy, mint a pestiek. A megbeszélésen résztvevő Sándor Pál – sőt, bár őt nem szokás emlegetni, a későbbiekből kitűnően szerintem Madzsar is – ettől felbőszült, és elhíresztelte, hogy József Attila antiszemita (vö. Bányai L. 1995: 221-222; Tasi J. 1995). Igen sajátosnak találom, hogy Szabolcsi Miklós, jóllehet monográfiáiban mindentudónak látszik, az 1998-as kötetben nem említi Bányai 3 évvel korábban megjelent visszaemlékezéseit. Egyébként többen úgy vélik, hogy ez a durva rágalmozás készíthette a költőt a *Bánat* megírására (Révai J. 1974: 151-152; Lengyel A. 2002).

* * *

Ha e feltételezés igaz, akkor József Attila még mindig azt hiszi, hogy – mi-ként a költemény korábbi említésénél jeleztem – az affér pusztán egyéni, a párton belül elszigetelt indulatot tükröz. Ezt támasztja alá az is, hogy a nyárvégi–őszelei hónapokban írja meg olyan klasszikus kommunista ver-seit, amilyen a fent már említett *Határ*, s mellette a *Külvárosi éj*:

...

*Az úton rendőr, motyogó munkás.
Röpcédulákkal egy-egy elvtárs
iramlik át.
Kutyaként szimatol előre
kerülő útja minden lámpa.*

*Romlott fényt hány a korcsma szája
tócsát okádik ablaka;
benn fuldokolva leng a lámpa,
napszámos virraszt egymaga.
Szundít a korcsmáros, szuszog,
ő nekivicsorít a falnak,
búja lépcsőkön fölbuzog,
sír. Élteti a forradalmat.*

...

Magabiztosan derűs kedélyállapotát bizonyítják hetyke dalai is, amilyen a *Medvetánc* –

*Fürtös, láncos, táncos, nyalka,
aj de szép a kerek talpa!
Hova vánszorogsz vele?
Fordulj a szép lány fele!
Brumma, brumma, brummadza*

...

– és annak hasonlóan remek párja, *A kanász*:

*Az én farkám olyan farka,
ondolálva van a farka.
Orrukban csak magyar mód
csillog egy kis aranydrót.*

* * *

Madzsar és Sándor Pál viszont – akiket a költészet nemigen érdekelt – a jelek szerint már eldöntötték, hogy megszabadulnak ettől az övékénél nagyobb marxista műveltségével hivalkodó és ráadásul (szerintük) antiszemita poétától. S amikor 1932 októberében megjelent *Külvárosi éj* című versesfüzete, berendelték Pákozdy Ferencet (1957), aki az eseményről így számolt be: „Madzsar József és Sándor Pál, az akkori Társadalmi Szemle szerkesztői, magukhoz hívtak – mégpedig József Attila ügyében. Különléle panaszokat soroltak fel ellene. Elmondották, hogy József Attila fegyelmezetlen, komolytalan. Madzsar elvtárs például azt sérelmezte, hogy az általa vezetett szemináriumokon József Attila lejárhatja őt, szembeszáll vele, cáfolja az anyag egyes tételeit, minduntalan vitát provokál. Szóba került az is, hogy József Attila ugyanakkor hamis nézeteket terjeszt – a marxizmust a freudizmussal próbálja összeházasítani, zavart kelt a fiatalok közt. A végső következtetés az volt (a pontos kifejezésekre húszegynéhány év múltán nem emlékszem), hogy József Attilának nincs helye a mi mozgalmunkban, és mint költőt is el kell különítenünk magunktól. A megnevezett két elvtárs hangsúlyozta, hogy ez a párt álláspontja, és hogy ezt írásban is le kell szögezni. Engem szólítottak fel egy ilyen jellegű cikknek a megírására. Ettől a feladattól természetesen húzódoztam. (...) A két elvtárs ekkor arra hivatkozott: a párt kívánsága, hogy ezt a cikket megírjam.”

Pákozdy szerette József Attilát, s azon kevesek közé tartozott, akik előző kötetéről igen elismerően írtak, de „a párt” utasítása alól nem lehetett kibújni. Azzal nyugtatta meg a lelkiismeretét, hogy József Attila valóban nem olyasféle proletárköltő, mint az ő ideálja, J. R. Becher, s így rászolgál

a bírálatra. Nekirontott hát, mondván, hogy egyrészt „nem elsődleges lírikus természet. Nála az érzések nem törnek ki a maguk forró, friss erejében. (Kötetében alig van néhány valóban lírai sor.) (...) József Attila másrészt nem él benn a munkásmozgalom eleven sodrában. Mintha messziről, par-ton megrekedve nézné a tömeg hullámveréseit. Elfutnak mellőle a legfontosabb problémák (pl. a háború kérdése), a legaktuálisabb napi kérdések. Így azután csak a felszínt látja, ötletekre, véletlenadta témákra szorul” (vö. Pákozdy F. 1980; uő 1984; Bokor L.–Tverdota Gy. 1987: I. 296; 776-777.).

Hát, gyalázatos mocskolódás lett ez így is. Az ügyben résztvevők magyarázkodásai ennek megfelelőek; annál megdöbbenőbb, hogy a kötet értékelésében Szabolcsi Miklós (1998: 201.) azt írja: „Jól érezte meg utóbb az illegális párt egyes köreinek véleményét tolmácsoló Pákozdy Ferenc hírhedt kritikájában: ez már a párttól való eltávolodás jele – eretnkség és újítás.”

Sándor Pál (1957: 319-321; uő 1980) viszont a legkörmönfontabb ötletekkel igyekezett kimosakodni ebből a piszkos ügyből. Állítása szerint Madzsar a vele történt megbeszélés nélkül kérte fel Pákozdyt, aki könnyen ráállt a cikk megírására, mert saját költői rangját akarta növelni József Attila földbe döngölésével. Ő tiltakozott a megjelentetése ellen, de Madzsar hajthatatlan volt, csak némi rövidítésbe és enyhítésbe egyezett bele. Döntés végett az ügyet a Moszkvából akkor odaérkező Vándor Pál elé terjesztették, aki Madzsarnak adott igazat. Egyébként Madzsar csak a párttagság és a szimpatizánsok közvéleményének nyomására fordult szembe József Attilával, ezek ugyanis elutasítóan fogadták a *Külvárosi éj* verseit, olyanyira, hogy a munkásterjesztők megtagadták a kötet terjesztését.

E legutóbbi érvet Sándor Pál már a *Valóság* beszüntetése kapcsán elsütötte, s itt se hihetőbb, hogy a munkásterjesztők eladás előtt végigolvasták József Attila verseit, és esztétikai megfontolások alapján ellenálltak a terjesztését elrendelő pártutasításnak. Annál is kevésbé, hiszen eleve lehetetlen lett volna, hogy Madzsar az általa kiebrudalandónak tartott költő terjesztésére utasítást kiadott volna. (Érdekes, hogy Szabolcsi Miklós – 1998: 240. – komolyan vette ezt az állítást.)

Vértés György (1963: 205.) viszont teljes joggal háborodott fel Sándor Pál írásán, és kiderítette, hogy abban képtelen állítások vannak. Leg-

főképpen az, hogy Vándor Pálnak bármi szerepe lehetett az ügyben; Vándor ugyanis csak az 1932. július 15. utáni napokig volt a KMP összekötője a *Társadalmi Szemlénél*, s aztán Moszkvába utazott, ahonnan többé nem is tért haza Magyarországra, sőt, a magyar kérdésekkel sem foglalkozott (vö. még Kálmán L. 1974: 5.). Ha ez nyilvánvaló is, másrészt aligha elfogadható Vértessnek (uo. 204.) az a buzgalma, hogy Madzsart tisztára mossa ebben az ügyben, s még azt is megkockáztassa (uo. 206.), hogy Madzsar szerette volna egy válasszal rehabilitálni József Attilát, csak erre letartóztatása miatt már nem volt módja.

E Vándor Pált egyébként más források Róth Vándor Pál néven emlegetik, aki az 1925-ös Rákosi-per egyik vádlottja volt, 1930-ban pedig a KMP Külföldi Bizottságának tagja (Kövágó L. 1981–1982), majd az 1931-es Boér-botrány érintettje (Konok P. 2002: 20–21.). 1927-ben politikai izgatást tartalmazó könyvekért is perbe fogták Budapesten (vö. Büntetőperek 1927).

* * *

Pákozdy cikke a *Társadalmi Szemle* 1933. februári számában jelent meg, minden jel szerint épp akkortájt, amikor József Attila – a trubadúrköltészet virtuóz versformájában – a „legosztályharcosabb” remekeinek egyikét, (a kötetbeli megjelentetés öncenzúrájának változtatásait visszaállítva) *A tőkehaszon balladáját* írta:

*Dagassz gázlángnál kenyeret,
vagy égess lukas, vörös téglát;
törje kapa a tenyered;
áruld magad, míg leng a szoknyád;
feküdj hanyatt és deszkázz aknát;
cipelj zsákot a piacon;
tanulj, vagy ne tanulj ki szakmát –
a tőkéséké a haszon.*

...

Érthető hát, ha a költőt úgy szíven üti elvbarátainak példátlanul alantas orvtámadása, hogy kirobban belőle a magára maradottság két szuggesztív erejű verse, *Reménytelenül* összefoglaló címmel. Az elsőben, a *Lassan, tűnődve* címűben a világirodalom legkáprázatosabb költői képeinek egyikevel:

...
*A semmi ágán ül szívem,
kis teste hangtalan vacog,
köréje gyűlnek szeliden
s nézik, nézik a csillagok.*

...

Ez a vers elsőként a Nyugat 1933. április elsejei számában jelent meg. Teljesen érthetetlen számomra, hogy Szabolcsi Miklósnak (1998: 315-319.) miért nem bökte ki a szemét a levágó kritika és a vers közötti nyilvánvaló összefüggés – olyannyira, hogy közel 100 oldallal elszakítva tárgyalja ezeket –, s hogyan hajlik olyan ostoba szerzők értelmezései felé, melyek szerint e költemény arra vall, József Attila ekkorra már áttért a marxizmus hitéről az egzisztencializmuséra.

Ezek az ostobaságok annál rikítóbbak, hiszen József Attilát annyira nem érdekelték az egzisztencialista felhőkakukkvárak gondolatlabirintusai, hogy változatlan hévvel küzdött azért, hogy a Bartha Miklós társaság kommunista befolyás alá kerüljön, s még 1933. március 21-én is lelkesítő felszólalással magasztalta a szovjet öt éves tervet (vö. Tasi J. 1980: 396.).

Téli éjszaka című versének első sorával ráparancsolt hát magára: „Légy fegyelmezett!” Annak a jéghideg februári orvtámadásnak a fagya nem egyedül az ő szívét dermeszti, a történelmi pillanat téli éjszakájában:

...

*Hazatér a földműves. Nebéz,
minden tagja a földre néz.
Cammog a vállán megrepedt kapa,
vérvik a nyele, vérvik a vasa.
Mintha a létből ballagna haza
egyre nehezebb tagjaival,
egyre nehezebb szerszámaival.*

...

*A város peremén,
mint lucskos szalma, hull a
lámpafény,*

*kissé odább
a sarkon reszket egy zörgő kabát,
egy ember, üldögél,
összehúzódik, mint a föld, hiába,
rálép a lábára a tél...*

*Hol a homályból előhajol
egy rozsdalevelű fa,
mérem a téli éjszakát.
Mint birtokát
a tulajdonosa.*

Szabolcsi Miklós (267.) úgy véli, ez egy „kozmosz halál- és semmivers”. „Légy fegyvermezett!” – mondja József Attila, s felszólítását követve nem kommentálom ezt a vélelmet.

A PÁRTTAG MARXISTA VISSZAVÁG A DILETTÁNS PÁRTVEZETŐKNEK

Másfelől viszont a költő azt is nyilvánvalóan elhatározta, hogy e nagyszájú dilettánsokat most már a nyilvánosság előtt is leleplezi. Ezt a döntést tükrözi a KMP egyik legális folyóiratában, az *Új Harcos* 1933. májusi számában (tehát egyelőre a formális „pártszerűség” keretein belül) közölt, *Az egységfront körül* című tanulmánya (vö. József A. 1958: 140 skk). Ebben mind a szociáldemokrata párt, mind a KMP teoretikusait rendreutasítja, mondván, hogy „a mai, a munkásmozgalomban ténylegesen érvényesülő elméletek egyike sem, tehát a tudományos szocializmusnak sem a jobboldali, sem a baloldali pártszerű és pártos értelmezése nem alkalmas az osztályharcos munkásság egyesítésére”. Ami a KMP alkalmatlanságát illeti, ez abból adódik, hogy azt hirdeti: „a tőkés uralom végének történelmi pillanata elérkezett”, s a szocialista forradalom azonnali kirobantásának

„ugrását” tűzi napirendre. „Ez a vágy és hangoztatása idealizmus” – mutat rá József Attila –, hiszen az „ugrás” előfeltétele az, hogy „a munkások, a tömegek rendelkezzenek tudományos szocializmus ismereteivel. Ezekkel pedig nem rendelkeznek, s nem is rendelkezhetnek: a történelmi fejlődés adott szakaszában „idealizmus azt követelni a munkásoktól, a tömegektől, hogy váljanak a szocializmus tudósaivá”.

Amit itt József Attila kifejt, hajszálpontosan megfelel Marx álláspontjának, aki a forradalomra vonatkozóan egyértelműen leszögezte, hogy „ha a társadalomban, úgy, ahogyan az van, burkoltan nem találunk meg egy osztály nélküli társadalom anyagi termelési feltételeit és ezeknek megfelelő érintkezési viszonyait, akkor minden robbantási kísérlet donquijoteség volna” (K. Marx–F. Engels 1972: I. 76.). A munkásság szellemi felkészültségét illetően Marx és Engels ugyanígy hangsúlyozta, hogy a kapitalista társadalom megdöntésének ügye azon áll vagy bukik, hogy a munkásosztálynak sikerül-e a tőkésekkel szembeni esetenkénti konfrontációk érzelmi reakcióin túl, magasan fejlett osztálytudatra szert tennie, ami „igazi osztályként” való létezésének elengedhetetlen feltétele (vö. K. Marx–F. Engels 1959: 172, 450.).

Ám ha sikerülne is kirobbantani egy ilyen forradalmat és bevezetni a proletárdiktatúrát – folytatja József Attila –, „utópia azt hinni, hogy a politikailag tevékeny munkások többségének diktatúrájával a szocializmus felépíthető. Ilyen diktatúra lényegében csak ideig-óráig tarthatja magát. (...) Diktatúra valójában csak a politikailag aktív lakosság többségén alapulhat, a baloldali diktatúra-utópia [azaz a KMP politikája, Sz. I.] pedig csak a munkásság többségére akar támaszkodni.” A szocialista építéshez elengedhetetlen a fejlettebb termelési apparátus, márpedig ehhez „hozzátartoznak a mérnökök, a specialisták s a többnyire haragosan emlegetett munkásarisztokrácia is. Nélkülük a fejlett termelési apparátus annyira fejletlen, hogy nem is hozható mozgásba. (...) Specialisták odaadása nélkül tehát nem valósítható meg a szocializmus, már pedig a specialisták nagyobbára polgári eredetűek. A polgári származás benső kapcsolatot jelent a polgársággal –, tehát ha a specialisták odaadó részvételétől is függ a szocialista fölépítés sikere, ez azt jelenti, hogy egy szocialista diktatúrának

a politikailag tevékeny lakosság többségére kell alapozódnia, mert egy csupán a munkásság többségére való támaszkodás a diktatúra kísérletének véres összeomlását jelenti. Oroszországban a lakosság többsége állt a diktatúra mellé s az így szervezhette magát állandó hatalommá.”

József Attilának a diktatúra tömegbázisára vonatkozó elképzelései Lenin (1965: 81-82.) meghatározását visszhangozták: „demokrácia a nép óriási többsége számára és a kizsákmányolóknak, a nép elnyomóinak erőszakos elnyomása, azaz kizárása a demokráciából – így módosul a demokrácia a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet idején”. Sőt, Lenin ehhez azt is hozzátette, hogy e diktatúra „külön apparátus nélkül” működik majd, „egyszerűen azzal, hogy megteremti a fegyveres tömegek szervezetét”. Ugyancsak Lenin a forrása annak, amit a költő a polgári származású a mérnökökről, specialistákról gondolt. Ma már mindnyájan tudjuk, hogy Lenin 1921-től egyre ingerültebben követelte, hogy a „súlypontot” a politikai harcról, a hatalom megszerzéséről helyezték át a kultúra terjesztésére, a „kulturális forradalomra”. Ezzel kapcsolatban pedig világosan felismerte azt is, hogy e kulturális forradalmat a „burzsoá kultúra” tömeges elsajátításával és „burzsoá szakemberek” bevonásával kell végrehajtani, minthogy nincsen más kultúra és nincsenek más szakemberek, s „ha önök nem építik fel a kommunista társadalmat ebből az anyagból, akkor üres szájhősök, fecsegők” (e koncepcióinak kiváló elemzését ld. Tökei F. 1977: 407 skk, 479 skk).

A probléma égetően aktuális volt, hiszen Németországban 1933. január 30-án Hitler meg tudta szerezni a kancellári posztot, kizárólag azért, mert a szociáldemokraták és a kommunisták képtelenek voltak választási egységfrontot alkotni. József Attila írásának zárómondata: „Jó volna, ha a munkások belátnák, még mielőtt fasiszta terroristák vernék bikacsökkel a fejükbe, hogy egymás harci akcióinak a támogatása minden eszményi pártfegyelemnél előbbre való”.

„A cikk kritikai része – írja Lengyel András (2002) – utólag, történelmi távlatból sem igen hatálytalanítható, sőt inkább nagyon is éles szemű diagnózisnak látszik. E diagnózis, túl József Attila tagadhatatlan okosságán és gondolkodói kvalitásain, úgy vélem, jelentős részben abból a *szembesülésből* táplálkozott, amely az öntudatos »élcsapat«-tag költőt az egyáltalán

nem a mozgalmi doktrínák szelleméhez igazodó Bartha Miklós Társaságban érte. Az a munkásmozgalmi »idealizmus«, amelyet az Új Harcos-beli cikk emleget, a »barthás« léggör kaotikus, de valóságos emberi-társadalmi relációkból fakadó ellentmondásai közepette szükségképpen kérdésessé vált, s így szükségessé vált egy – részleges – személyes önkorrekciónak.

Az önkorrekcióna vonatkozó megállapítást nem látom igazolhatónak, több okból sem. Egyrészt József Attila elsőként már párttagsága előtt, 1928-ban megismerte a „barthás léggört”, másrészt pedig amikor „élsapat-tag” lett, ahelyett, hogy a KMP „mozgalmi doktrínáihoz” igazodott volna, a párton belül is folytatta a reá mindig is jellemző vitamodort; épp azért látták szükségesnek eltávolítását. Önkorrekcióna majd akkor kényszerül, amikor be kell látnia: ezzel a végletesen szemellenzős kis szektával nincs mit kezdenie. Ez azonban csak a dolgozatára adott válasz után következett be.

* * *

Írását az Új Harcos szerkesztője, Oravecz István csak suttyomban tudta megjelentetni, s így is azzal a távolságtartó jegyzettel, miszerint „A cikk hozzászólás az egységfront kérdéséhez, az író és nem a szerkesztőség elfogását adja” (József A. 1958: 362.). A nyakába ültetett kommunista politrukok – köztük Vértés György (vö. 1963: 207-208.) – ennek ellenére menten feljelentették „a pártnál”. Ez „a párt” ugyanis nem ismerte Marx, Engels és Lenin elgondolásait. Válasza – a személyhez nem köthető Téglás Ferenc álnéven (vö. József A. 1958: 367-368.) – az *Új Harcos* 1933. júniusi számában az volt, hogy József Attila „baloldali mozgalmi frazeológiába burkolva, szociálfasiszta ideológiát árul”, „a sz. d. [szociáldemokrata] vezérek ideológiai ügynöke lett a baloldali munkásság között”. Az emlékezések szerint egyébként a párttagok már ezt megelőzően, májusban olyan instrukciókat kaptak fentről, hogy a költő már nem tartozik közéjük, szakítsák meg vele a kapcsolataikat (vö. Birki Á.–Széll J. 1972; Szabolcsi M. 1998: 259.). Garai János költő szintén pártutasításra írta József Attila *Mondd, mit érleljét karikírozó, Ha a költő jobbra tér...* című gúnyversét (vö. Garai L. 1974), ezzel a záró strófával:

*Dalolj, dalolj, Attila szaktárs,
„Háló”-ról, „Fák”-ról bús danát.
Hűvös halomba gyűjtsd a pengőt
s fényesre nyald a burzsoát!
Rossz perceidben hiába írnl
„elvtárs”-sal spékelt, dühös sorokat:
egy osztályharcos pöcegödörben
megannyi versed elrohad.*

Minthogy ezt a verset a kirándulócsoportokig menően mindenfelé elterjesztették, Szántó Judit (1957: 354.) emlékezése szerint az ifjúmunkások olyannyira fasisztának tudták József Attilát, hogy hajlamosak lettek megverni azokat, akik az ő szövegeit ajkukra vették.

MIÉRT IS UTÁLTÁK KI A KMP-BŐL?

Ez a tény teljesen egyértelművé teszi, hogy a KMP vezetői 1933 nyarán arra utasították tagjaikat és szimpatizánsaikat, üldözzék ki soraikból József Attilát. Könyvtárnyi szakirodalom által vitatott kérdés (vö. Szabolcsi M. 1998: 10-12.), hogy a párt szabályos eljárással kizárta-e tagjai közül a költőt, vagy csak „lehagyták”, megszakították vele a kapcsolatokat, ismét mások arra következtetnek, hogy ő maga lépett ki a KMP-ből. Vértes György (1963: 218.) még azt az állítást is meg meri kockáztatni, miszerint nemcsak hogy nem zárták ki, de élete végéig párttag maradt, és – némi kihagyásokkal – szoros kapcsolatban is állt az illegális pártszervekkel.

Ami az ellene indított hajsza eredeti okát illeti, az antiszemitizmus vádja sosem kapott hivatalos pártnyilvánosságot; Madzsar és Sándor Pál még Pákozdynak sem árulta el, mitől lett József Attila hirtelen ennyire nemkívánatos számukra.

A szociáldemokrata és kommunista mozgalom antifasiszta egységfrontjának megteremtését követelő tanulmánya esetében a helyzet bonyolultabb. Mint említettem, a szociáldemokratákkal való együttműködés

lehetőségét mereven tagadó, s őket „szociálfasisztáknak” bélyegző Komintern-álláspontot Zinovjev képviselte, és a KMP-t irányító Kun Béla híven követte őt. Ám Zinovjevet 1926-ban Sztálin kiszorította a hatalomból. Ekkor Buharin lett a Komintern vezetője, aki nyomban megkezdte a népfrontos politika kiépítését. A magyar pártban viszont nem változott semmi. Kun Béla ugyanis még idejében szembefordult Zinovjevvel, s úgy mentette át magát, hogy közben változatlanul folytatta a zinovjevista vonalat. Sikerült átvészelnie azt a rövid időt, mialatt Sztálin Buharinnal is ellentétbe került, és 1929-ben őt is eltávolította a Komintern éléről. Sztálin azonban a népfrontpolitika ügyében Buharinnal értett egyet, és csak addig függesztette fel ennek érvényesítését, míg Buharint is a sülyesztöbe sikerül juttatnia. Ez után viszont nekilátott a buharini gondolat sztálini megvalósításának. 1934-ben Dimitrovvá önkritikát gyakoroltat a német kommunista politika téves volta miatt, és meghirdetteti vele a népfrontpolitikát, 1935-ben pedig őt nevezte ki Komintern főtitkárává.

Dimitrov nem sokat teketóriázik a zinovjevista Kun Bélával és a hozzá igazodó magyar szekciópárttal. Kunt 1936-ban kipenderíti a Komintern vezetéséből – Sztálin 1937-ben le is fogatja és kivégezteti –, s ugyanekkor egyszerűen feloszlatja a KMP-t (vö. Lengyel A. 2011: 57-58.).

Ha úgy vesszük, József Attila tehát olyannyira győzött, hogy az őt kitaszító KMP-t egyenesen feloszlatták. Csakhogy erről sejtelve sem lehetett, aminthogy az az új pártvezetőség, amelyet – Szántó Zoltánnal az élén – Moszkvában megbízta a KMP népfrontos újjászervezésével, szintén nem sejtette, hogy itthon József Attilát kellene megnyernie főideológusának. Annál is kevésbé, hiszen ez a vezetőség nem Budapestre, hanem Prágába települt, s így igencsak távolról igyekezett teljesíteni megbízatását (vö. Szabó Á. 1983).

Vértés György (1963: 215.) visszaemlékezései az önmagára vonatkozó pontokon – nagyon finoman fogalmazva – nem mentesek némi túlzásoktól, de amennyiben igaz az, hogy Szántóék Magyarországról elsőként, s aztán többször is épp vele találkoztak, hát megvan a véleményem a munkájukról. Lótífuti kis párttag volt ez a Vértés, aki sikertelen képzőművészeti ambíciókat táplált magában, s a Szocialista Képzőművészek Csoportjában azzal keltett feltűnést, hogy a proletkultos plakátfestészet

nevében támadta Dési Huber Istvánt. Az irodalomhoz eredetileg nem is hajazott, s noha azt állítja (uo. 214.), hogy a *Gondolat* című legális kommunista folyóiratot ő indította, bárki láthatja, aki a kezébe veszi, hogy ennek címlapján 1934-ben végig Nemes Lajos szerepel szerkesztőként, s ő csak 1935-től (az 1. számban még Déry Tiborral együtt) került oda.

A Szántóék által magasba emelt hazai kommunistáknak viszont ilyesformán ki kellett találniuk valamit, hogy miért szakadt vagy – Vértes szerint – lazult meg József Attila és a párt kapcsolata, s miért ők, az addig „szociálfasizmusról” szónokolóok lettek a népfrontpolitika képviselői, és miért nem József Attila. Röptében kiötlötték hát, hogy azért, mert pszichoanalitikus kezelésekre járt. Vértes (uo. 69.) szavaival: „nem volt biztosíték arra, hogy a freudista elemzés korlátlan önfeltárása közben a kezelt beteg nem mond-e el olyan konspirációs titkokat, amelyek sem az orvosra, sem másra nem tartoznak”; „Bálint György is analízisbe került 1935 körül, (...) és ez tette lehetetlenné, hogy a KMP-be bevonjuk”. Szenzációs, cáfolhatatlanul logikus érvelés. A baj csak az, hogy a KMP-nek nem voltak ilyen káderpolitikai megfontolásai. Rapaport Samu 1931 nyarától kezelte József Attilát, s ez ellen a pártban két esztendeig – míg marxista műveltsége kellemetlenné nem vált – senki semmiféle kifogást nem emelt. Nem is emelhetett, József Attila sokkal okosabb volt annál, semhogy szexuális fantáziái helyett pártkapcsolatainak intimitásaival traktálja terapeutáit.

A KMP MEGY, A KOMMUNIZMUS MARAD

Déry Tibor (Bokor L.–Tverdota Gy. 1987: II. 93.) szerint József Attila ekkor úgy látta, hogy „saját osztálya cserbenhagyta. Nyilvánvalóan tévedett, amikor egy párt vezetőségét azonosította egy osztállyal, türelmetlenségében gyenge volt s érzékeny a megpróbáltatásoktól”. Garai László (1993. 160.) is azt írja: „a kommunista pártból való kizárásával nem kapcsolatainak egyikét veszítette el József Attila, hanem társadalmi én-azonosságának építményében a közvetítőt az általános emberi értékeknek – erénynek és bűnnek – ahhoz a végső közvetítőjéhez, mely az ő számára a munkásosztály volt”.

Csakhoggy József Attila észjárása rendkívül szigorúan logikus volt, és sosem követett volna el akkora hibát, hogy egy maroknyi pártvezetőt azonosítson a párt egészével, nem szólván arról, hogy az 50–300 tagú törpepárt egészét sem ábrándozta volna át munkásosztálya. S ha elolvassuk azt, amit *Az egységfront körül*-ben kifejt, az is kiderül, hogy a munkásosztály egészének sem tulajdonított olyan szerepet, amilyent Garai vetít „én-azonosságába”: pontosan tudta, hogy a kommunista társadalom megteremtése a parasztság és az értelmiség nélkül – nem utópia, hanem – diktatórikus rémálom.

Mindennek tetejébe pedig hogyha – az alaptalan spekulációkat félretolva – ez idő tájt írt költeményeit is hajlamosak vagyunk elolvasni, kiderül, hogy a munkásosztály iránti érzelmei jottányit se változtak. Az *Elégia* így vall a munkásnegyedben rámeredő „szikárló tűzfalakról”, „elhagyott gyárudvarokról”, ahol „egy vaslábásban sárga fű virít”:

...

Tudod-e,

Milyen öntudat kopár öröme

Húz-vonz, hogy e táj nem enged és

Miféle gazdag szenvedés taszít ide?

Anyjához tér így az a gyermek,

kit idegenben löknek, vernek.

Igazán

csak itt mosolyoghatsz, itt sírhatsz.

Magaddal is csak itt bírhatasz,

óh lélek! Ez a hazám.

Arról nem is szólva, hogy e költemény párjában, *A város peremén*ben milyen hatalmas, a XX. századi világgköltészet csúcsteljesítményei közé tartozó ódát (eredeti címe Óda is volt) kap tőle a munkásosztály, az itt élő „új nép, másfajta raj”:

...

*Papok, katonák, polgárok után
így lettünk végre mi hű
meghallói a törvényeknek;
minden emberi mű
értelme ezért bűg mibennünk,
mint a mélyhegedű.*

*Elpusztíthatatlant annyian,
mióta kialakult
naprendszerünk, nem pusztítottak
eddig, bár sok a múlt:
szállásainkon éhínség, fegyver,
vakhtit és kolera dúlt.*

*Győzni fogó még annyira
meg nem aláztatott,
amennyire a csillagok alatt
ti megaláztatok:
a földre sütöttük szemünk. Kinyílt
a földbe zárt titok.*

...

Istenem, mennyivel kevésbé sikerült az az Óda, amit egy dr. Szöllős Henrikné nevű, nála fél évtizeddel idősebb, gazdag úriasszonyhoz írt, akit futólag ismert meg a lillafüredi íróhéten. Minthogy tíz szónál többet nem váltottak, a költő természetesen képtelen érzékeltetni, mi fogta meg a nő egyéniségében, miért lett szerelmes belé azon túl, hogy a pillantása „metsz és alakít”, külleme pedig „ámulatra méltó tünemény”. A vers a mustáros-baracklekváros szendvics érdekességével váltogatja a hajnali és éjszakai égbolt retorikai alakzatait és a szerelmi hév litániaszerű bizonygatását olyan kijelentésekkel, miszerint:

...

*Az örök anyag boldogan halad
benned a belek alagútjain
és gazdag életet nyer a salak
a buzgó vesék forró kútjain!*

...

Szabolcsi Miklós (1998: 297.) szerint e költemény „egy elképzelt szerelmi egyesülés leképzése”, „egy vágyott koitusz verse”. Szerintem hajszálnyi erotikum sincs benne. (A teljes igazsághoz hozzá tartozik viszont, hogy a *Mellékdal*, amit Szántó Judithhoz írt, gyönyörű.)

S ha feltör benne a keserűség (mint a *Számvetésben*) nyomora, szüntelen éhezése, az irodalmi klikkek erkölcsstelen értékvakúsága és pártbeli társainak sunyi rágalmai miatt –

...

*Engem sunyiságra oktat
Az erkölcs. (Rólad is ezt hiszem.)
Huszonnyolc éve éhezem.
Rajtam már csak a fegyver foghat.*

...

– azért pontosan tudja, hiszen már versének címével is ezt hangsúlyozza, hol talál *Vigaszra*:

...

*Bús jószág, ne vetéld magad!
Együtt vágunk a jeges télnek.
A jégből csak lucsok fakad,
de hű társ – éhezők kísérnek.*

*S ha most a tyúkszemünkre lépnek,
hogy lábunk cipőnkbe dagad,
rajtad is múlt. Lásd, harc az élet,
ne tékozzold bizalmadat.*

Persze, ha valaki, mint Szabolcsi Miklós (1998: 337-338.), „istenkereső-istentagadó” és „politikai nihilbe került” költeménynek olvassa a *Számvetést*, a *Vigaszt* pedig nem vigasznak, hanem csak „játékosan, bravúrosan tökéletes” valaminek, ami ráadásul „az akkori évek lendületes életre készülésének rezignált lecsengése”, akkor mindebből nem foghat fel semmit.

Nem látom azonban elfogadhatónak Lengyel András (2002) okfejtését sem, mely szerint az a tény, hogy József Attila a *Vigaszt* a szociáldemokrata pártlap, a *Népszava* 1933. október 30-i számában közölte, „csakis korábbi politikai álláspontjától, politikai »státuszától« való eltávolodásaként, és egyben a szociáldemokrata párthoz való közeledéseként értelmezhető. Sőt, az is kijelenthető, hogy ez a közlés az első manifeszt jele új politikai orientációjának, Mónus Illéshez való közeledésének,” hiszen egy saját vers felajánlása „nyílt állásfoglalásként, szociáldemokrata opcióként” fogható fel. A tények ugyanis egyrészt azt mutatják, hogy József Attila jóval a KMP-be való beszerzése után is számos költeményét közölte a *Népszavában*, másrészt pedig aligha akart közeledni ahhoz a Mónus Illéshez, akit pár hónappal azelőtt még úgy emlegetett, mint azok egyikét, akik miatt a fasiszták bikacsökkal fogják észhez téríteni a munkásokat.

*József Attila-problémák*⁴

A „NEMZETISZOCIALISTA MEGINGÁS” LEGENDÁJA

Szabolcsi M. (1998: 293.) szerint „az 1933-as évben sok minden romba dőlt – de néhány alapfogalom és a meggyőződés megmaradt: a történelmi materializmus alaptételei, a hit a tudatosan alakítható kollektív és egyéni jövőben – és ez meg fog maradni nála, egészen az 1937-es balatonszárszói novemberig”. Én úgy fogalmaznék, hogy ami romba dőlt, az az illúzió volt, hogy József Attila értelmes társakkal tud együttműködni a KMP-ben. De világnézetét tekintve minden egyéb megmaradt számára: az élete végéig tartó kommunista meggyőződés, sőt, a történelmi materializmus alaptételeit nézve éppenséggel jóval magasabb szintre tudott emelkedni azáltal, hogy végképp megszabadult e törpepárt politikai és ideológiai vezetőinek rigolyáitól.

Veres András (1998) tanári kézikönyve ezzel szemben azt állítja, hogy „a kommunista párttal való szakítás után a költő átmenetileg légüres térbe került. Az indulatok erejét jelzi, hogy – mint arra nemrég a József Attila-kutatás felhígyelt – a kommunista párttól nem azonnal vezetett az út a szociáldemokratákhoz: közbeékelődött egy súlytalan jobboldali epizód.” Az ehhez fűzött (36.) jegyzet szerint „már Szántó Judit (1984-ben publikált) naplójában szó esik a költő megingásáról és a Nemzeti Kommunista

---

⁴ A tanulmány eredeti megjelenési helye: SZERDAHELYI István, *József Attila-problémák IV.*, Ezredvég, 2016/3.

Párt alapítását tervező Rátz Kálmán befolyásáról. Azóta előkerült *A nemzeti szocializmus* című programszöveg kézírata (1933) – ezt József Attila Rátz kérésére írta –, melynek az az alapgondolata, hogy a szocialisták által vallott nemzetköziség eszméje megbukott a német dolgozók nemzetiszocialistává válása miatt. Szántó Judit kérésére a költő elállt a cikk közlésétől.”

Nos, azzal kezdeném, hogy ennek az állításnak már a kiindulópontja sem igaz, mert József Attila soha életében nem lett szociáldemokrata. Pontosabban szólva, amikor 1930. szeptember elején beszervezték a KMP-be, egy álcázásra szolgáló MSZDP tagsági könyvet is kiállítottak a nevére. Ám ha ezt valaki komolyan veszi, oda jut, ahová a magyar Wikipédia (é. n.) bölcs szerzője, amikor azt írja: „1931. április 24-én József Attila hivatalosan is szociáldemokrata lett. Tavasszal illegális szemináriumokat tartott Újpesten és Rákospalotán, és másfajta illegális pártmunkákban is részt vett.” Amiből ugye az a badarság következik, hogy a szociáldemokrata párt Magyarországon illegalitásban működött.

* * *

A „nemzetiszocialista megingás”-ra rátérve vegyük szemügyre Szántó Judit emlékiratának idevágó részeit. Ebben elsőként (1986: 89.) felidéz egy 1935-ös beszélgetést a Bucsiniszky kávéházban, melynek egyik résztvevőjéről, Rátz Kálmánról azt írja: „nagy tudású ember volt, szerette Attila verseit és látta Attila elesettségét, a baloldal sem törődött vele eléggé. Kezdett Attilának beszélni társadalmi átalakulásról. Az ország veszendőben, háború előtt állunk, kellene valamit csinálni Magyarországon. Meg kellene teremteni Magyarországon a Nemzeti Kommunista Pártot. Nemzeti öntudatot kell a népekben felébreszteni. Azt akarta, hogy egy ilyen megalakítandó pártnak majd Attila legyen a titkára”. Visszaemlékezéseinek néhány lappal későbbi helyén (uo. 110-111.) így tér vissza az ügyre: amikor József Attila alól „minden talaj kifutott (...), tele egyéni sérelmekkel, nyílt bizalommal hallgatta Rátz Kálmán társadalmat alakító új felfedezéseit. Hogy a nemzeti kommunizmus tudja megmenteni a bukástól az országot. Mert előbb a nemzetek összefogása kell, hogy erőt gyűjtsön és csak

azután gondolhatunk nemzetköziségre. (...) Beleesett valamibe, amit, ha valaki értően meg tudott volna világítani előtte, amit ma már mi látunk, (...) választ adott volna Attilának. Nem külön nemzeti kommunizmussal, ahogy Rátz felvetette, állást, hivatalt ígérve annak a József Attilának, akinek ebben az időben alig volt értő barátja.” (...) „Így született meg az az írás, amiért hat hétig nem beszéltem Attilával (...). Amikor ezt megírta és reggel felé megmutatta nekem az írást, elolvastam és kijelentettem: ezt pedig nem kapja vissza. Nemzeti kommunizmus: fából vaskarika. »Amíg itt vagy, ez az írás meg nem jelenhet. Éppen elegen vannak, akik félrevezetik a munkásokat, te nem állhatsz középük. Személyi bosszú nem indok arra, hogy azokat áruld el, akik közé tartozol.«” Az ehhez kapcsolódó happy end aztán így festett volna: „és hat hét után Harvany Lajostól 100 pengőt kapott Attila. Csokoládét, cukrot, virágot hozott. Mint egy gyerek, aki elhagyta a szülői házat és megszenvedte a másutt töltött időket. Letérdelt. »Jutkám, tudom, hogy te vagy az egyetlen ember, aki mellettem állsz, aki vigyázol rám. Milyen kettős ez a visszatérés is. Egész úton a nőhöz, az aszszonyhoz, akit szeretek, futottam és most itt vagyok előtted megtörve, lehet-e így szeretni, mikor ennyire megsemmisítve érzem, hogy erős vagy? Legyen nálad az az írás, és ha bármikor valami rosszat tennék, mutasd fel nekem.« (...) Rátz, hogy az általa felvetett »eszme« dugába dőlt, tudomásul vette, többé erről nem beszéltünk.”

* * *

Az a másfél oldalas kézirat, ami valamikor valahonnan előkerült, s most Horváth Iván birtokában van, a feltevések szerint pedig azonos a Szántó Judit által emlegetett írással, így hangzik:

„Nemzeti szocializmus

A nemzeti szocializmus lobogója alá sorakozó német dolgozók történelmi harca új irányt szab minden ország munkásmozgalmának.

A nemzetközi szociáldemokrácia, amely éppen csak nemzetköziségeivel nem volt képes a munkájukból élő modern tömegek érdekeinek

védelmére, történelmi hivatását a dolgozók szakmai szervezkedésének megindításával befejezte. A nemzetköziség eszméje, amely a kapitalizmus aranykorában, a nemzetközi méretű szabadverseny idején, sokak szemében alkalmasnak mutatkozott az ipari bérmunkások csatasorba állítására, megbukott a valóságos élet mindennapi gyakorlatában.

Megbuktatta a nemzeti érdek, amely éppen a dolgozó tömegek érvényesülésében találta meg legbuzgóbb erőforrásait. Megbuktatta a névlegesen nemzetközi munkásság valóságosan nemzetközi versenye. Ebben a nemzetközi versenyben előbb-utóbb minden ország munkásai rákényszerülnek, hogy egységes nemzeti szervezetekben keressék érdekeik védelmét, jóllehet a múltból átszent törekeny eszmék babona-hite ideig-óráig még ellenáll a valóságos életből merített nemzeti öntudat kialakulásának.

A haladásnak, a boldogabb jövő felé tartó emberiségnek kikevülhetetlen állomása ez. Miben jelölhető meg az emberiség haladása? Az ember eszközökkel termelő lény, életét munkával újítja meg; munkája örökös küzdelem a létére törő ellenséges természet ellen. E harcban az emberi faj egyre nagyobb megszervezett egységekbe tömörül. A fokról fokra nagyobb szervezett egységek alkotásában rejlik az emberiség haladása. A mi életünkben soron a valóságos nemzeti egységek kialakulása következik, a népek érdekeinek összeforrása elhatárolt nemzeti létük öntudatával.

Az egész emberi faj megszervezése, amelyről a nemzetközi szocialisták álmodoznak, nem képzelhető el anélkül, hogy előzőleg a nemzetekre tagolt emberi faj meg ne alkossa a maga benső nemzeti egységeit, amelyek az eddig látszólag nemzeti, de valójában kapitalista állami szervezeteket, e pusztá jogi kereteket, ellátják a nemzeti egységre ébredő dolgozó népek korszerű tartalmával. A magyar munkásosztály, ha érdekeinek védelmében erre a történelem-adta útra lép, a kizsákmányolás ellen irányuló küzdelmeiben bizvást számíthat a dolgozó magyar értelmiség legjobbjainak bensőséges fegyverbarátságára”

(József A. 1997: 190-191.)

A kézirat tárgyi ismertetéséhez tartozik, hogy ennek személyes megtekintése alapján Lengyel András (2002) azt állapította meg: „*nincs aláírva*; aláírás vagy szignó helyett csupán a költő szokásos kettőskereszt alakú szöveglezáró jele zárja az írást. (A publikált hasonmásról, érdekes mód, ez is hiányzik, bár közlője, Murányi Gábor bevezetésében még emlegeti ezt a jelet [Szántó 1997. 190].)” Maga az íráskép József Attila kezére vall, de „már csak grafológiai sajátosságai következtében is mindenképpen 1932 utáni. (A kéziratban olyan kis *k* betűk szerepelnek, amelyeket József Attila csak 1932-től használt, előtte viszont mindig szignifikánsan más formájú *k* betűket írt”.

Ezt a kéziratot tehát József Attila írta 1932 és 1937 között, de semmi nem bizonyítja, hogy azonos lenne a Szántó Judit emlékiratában emlegetettel, hiszen nem a nemzeti kommunizmusról, hanem a nemzeti szocializmusról szól. Másrészt viszont erősen szembetűnő, hogy az a gondolatmenet, amelyet Szántó Judit leír, igen nagy mértékben egybevág az itt olvashatóval. S minthogy József Attila élettársa – műveltségbeli hiányai, emlékezetkieséseit fantáziálgatással pótló hajlamai és a tényeket nem egyszer eltorzító indulatai okán – köztudottan megbízhatatlan szerző, magam is afelé hajlanék, hogy az azonosság a valószínűbb.

* * *

S ha ilyesformán feltételezhető, hogy a kézirat keletkezésében az általa emlegetett Rácz Kálmánnak is szerepe lehetett, az ő kilétét sem árt közelebről szemügyre vennünk. Ehhez bőségesen találunk forrásokat (vö. Benedek I. G.–Vámos Gy. 1990: 156 skk; Lengyel A 2002; Seres A.–Renfer Á. 2009), hiszen amióta József Attila „nemzetiszocialista megingása” elhíresült, a kutatás igen beható figyelmet szentelt sorsának.

Valójában Rácz Kálmánnak hívták, s csak az előkelőbb hatás kedvéért írta tz-vel a nevét. 1888-ban született Komáromban, földbirtokos családban, s a Ludovika Akadémiát elvégezve huszártiszt lett. Az első világháborúban már 1916-ban orosz fogságba esett, a polgárháború idején

a vörösök oldalán harcolt a cseh légió ellen. 1918 januárjában hazaszökött, az őszirózsás forradalom kirobbanása után rögtön bekapcsolódott az ellenforradalmi mozgalmakba, egyik alapítója és szervezője volt a *Magyar Országos Véderő Egyesületnek* (MOVE). Így lett közeli ismerőse Gömbös Gyula is. 1919. február 13-án a nyilvánosság előtt tett „éles kijelentései” miatt letartóztatták, s a fogházból csak a Tanácsköztársaság bukása után szabadult ki.

Ekkor előbb csapattiszti szolgálatot teljesített, majd 1925-től hadtörténész lett. Az 1930-as évek elején kommunista értelmiségiek (Madzsar József, Hollós Korvin Lajos, Agárdi Ferenc, József Attila stb.) köreiben forog. Kapcsolatuk olyan szoros, hogy 1932-től Rátz a saját neve alatt jelentette meg a *Pesti Napló*-ban azt a Szovjetunióról szóló, rendkívül hosszú tanulmány-sorozatát, amelyet Agárdi Ferenc írt, ő maga pedig Magyar Kálmán álnéven katonapolitikai cikkeket publikált Madzsar kommunista folyóiratában, a *Társadalmi Szemlé*-ben.

Itt álljunk meg egy pillanatra: hogyan keveredett ez a MOVE-alapító, már Károlyiék által bebörtönzött és a Tanácsköztársaság egész ideje alatt fogva tartott huszárkapitány az illegális KMP tagjainak baráti körébe?

Voltaképpen Lengyel András (2002) is a közelébe jut a válasznak, amikor azt idézi az „egyik jól informált kortársnak, Lázár Vilmosnak” emlékezéséből, hogy „Madzsar, bizonyos konspirációs okokból, kapcsolatot tartott fenn a munkásmozgalomtól egész távol álló személyekkel is. Magas összeköttetésű, politikailag érvényesülni kívánó dzsentrik, gyors karrierre vágyó állami funkcionáriusok, közéleti babérokra aspiráló arisztokraták és kissé bonapartista hajlamú katonatisztek voltak ezek. Madzsar sajátos képességével, bizonyos fokig, pozitív irányban tudta hasznosítani ezeknek a fantasztáknak nemegyszer patológikus hiúságát. (...) Ez az »együttműködés« eredményesnek bizonyult”.

Olyan sokáig nem tartott azonban, hiszen Madzsar 1935-ben emigrációba kényszerült, s ugyanebben az esztendőben Rátz Gömbös Gyula kormánypártjának parlamenti képviselője lett. 1939-ben azonban kilépett ebből a pártból, és a Nyilaskeresztes Párt programjával lett képviselő (e párt akkoriban élesen ellenzékinek számított, s ezért sajtóját folyama-

tosan betiltották és vezetőit rendszeresen internálták). 1941-ben Szálasi-val összekülönbözve innen is kilépett, *Független Magyar Szocialista Párt* néven egy szélsőjobboldali ellenpártot alapított, majd a Szovjetunióba utazott, s ott gazdasági és kulturális kérdésekről tárgyalt.

A háború idején egyre fokozottabban németellenes irányba fordult, s a nevével jelzett (de állítólag nem mind általa írt) cikkekben is ilyen nézeteknek adott nyilvánosságot. 1944-ben egy ellenállási csoport vezetőjeként zsidómentő akciókban vett részt, s ezért Mauthausenbe hurcolták. Kiszabadulása után visszatért Magyarországra, de 1948-ban emigrációba kényszerült. 1951-ben Svájcban halt meg.

Az életrajzból igen sok történelmi tanulságot is levonhatunk, témánk szempontjából azonban azt kell megjegyeznünk, hogy Rátz József Attilával való találkozására – megerősítve a grafológiai sajátosságokból levont következtetést – nem eshetett 1932-nél korábbra (Madszar ekkor lett a KMP irányítója), de 1934 utánra sem, mert a következő esztendőben Rátz már Gömbös pártjának képviselője, aligha tervezgette volna hát egy másik párt alapítását József Attilával.

* * *

A „nemzetiszocialista megingás” elgondolásának leggondosabb, legtöbb forrást tekintetbe vevő képviselője, Lengyel András (2002) arra a következtetésre jut, hogy „nagy valószínűséggel kimondható: 1933 júniusának végétől augusztus elejéig tartott József Attila életének az az epizódja, amelynek elején megszületett *A nemzeti szocializmus* című szöveg, s ez az epizód – Rátz Kálmán ígéreteseinek és győzködéseinek hatására – az akkor országos szervezkedésbe kezdő Nemzeti Egység Pártjához köthető.”

Érvelése szerint miután 1933 júniusában Téglás Ferencnek az Új Harcosban megjelent cikkével a KPM világossá tette, hogy a költőt kikereszti köreiből, „1933 nyarán, minden szempontból nehéz helyzetben lévén, József Attila (...) két pólus, a sérelem és a megalkuvás között ingadozva írta meg *A nemzeti szocializmust*.” A megalkuvás lehetőségét az adta, hogy „Rátz Kálmán Gömbös embere volt; politikai elképzelései, legalábbis

lényegüket tekintve, összhangban voltak a miniszterelnökké előrukkolt hajdani tisztársáéval.” Lengyel András tehát azt feltételezi, hogy az a párt, melynek alapítását Rátz József Attila segítségével 1933 nyarán tervezi, nem más, mint „a Gömbös által átszervezett kormánypárt, amely – az »új politika« jegyében nevet változtatva – Gömbös elnöksége idején Nemzeti Egység Pártja néven működött.” József Attila szövege ilyesformán a Gömbös kormánypártjába való belépés, „a másik oldalra való *átállás* megracionalizálása: az önáltatás többé-kevésbé tudatos terméke”.

Lengyel mindazonáltal elhatárolja magát Horváth Iván (1992: 297-324.) ítéletétől, miszerint *A nemzeti szocializmus* „igénytelen profasizta” cikk lenne, és enyhítő mozzanatok is keres a kéziratban. „Érdekes – írja –, s mindenképpen fölemlítendő, hogy a szöveg egyáltalán *nem* antiszemita. Ez nemcsak mint hiány, mint jelen nem lévő elem van meg a szövegben, hanem úgy is mint opció. A szöveg, hangsúlyosan, »emberi faj«-ról, az »egész emberi faj«-ról beszél, azaz – leglényegesebb pontjai egyikén határozottan tagadva a náci ideológiát – éppen az emberi populáció egységére hivatkozik, azt teszi érvelése logikai mozzanatává.”

S jóllehet József Attila szövege ilyesformán szerinte sem „valamelyik NSDAP-fölhívás »másolata«, megisméltése”, „nincs szó a náci doktrína átvételéről”, nem talál – s nem is találhat – mentséget a kézirat kezdőmondataira. Mint írja, „itt bizony »[a] nemzeti szocializmus lobogója alá sorakozó német dolgozók történelmi harcá«-ról esik szó, s ez a harc a szövegben egyáltalán nem mint elhárítandó, leküzdendő történelmi fenyegetés jelenik meg”. Ami annál súlyosabb tény, hiszen „az 1933 májusában közzétett *Az egységfront körül* pl. mint veszélyről szól a nácikról, s a *bikacsökö*t emlegeti, amellyel a munkásokat új orientációra »készítetik« (...). Erről, 1933 nyarán, láttuk, már hallgatott; nem akarta tudni.”

Szabolcsi Miklós (1998: 257.), aki alig valamivel későbbre, 1933 őszére teszi a kézirat keletkezését, találni vél ilyen mentséget: „1933 közepének még fennálló illúzióira is épül az írás. Ekkor még valóban azt lehetett hinni, hogy a nácizmus, mint a párt neve is mutatja, a német munkások nemzeti pártja (NSDAP). És ekkoriban még erős volt a társadalmilag radikális szárny, az Otto és Gregor Strasser képviselte irányzat is. József

Attila kitart egy értelmes, kiszámítható jövőkép és a nemzetköziség mint végső cél mellett – és voltaképpen a munkásosztály érdekében hirdeti meg a nemzeti szerveződést.”

Csakhogy ez az érv megsemmisül a történelmi tényekkel szembeesítve. Otto és Gregor Strasser valóban sokáig vetélkedett az NSDAP vezetésében Hitlerrel, s tőle balra álló, forradalmian kapitalizmusellenes munkáspolitikát követtek (vö. U. Kissenkoetter 1975; P. Moreau 1985; Libik A. 2000: 141-142.)). Otto Strasser odáig ment, hogy 1930-ban egy „Fekete Front” nevű nemzeti bolsevista pártot is alapított (vö. O.-E. Schüddekopf 1960). 1933. január 30-án azonban – Gregor Strassert végképp háttérbe szorítva – Hitler megszerezte a kancellári posztot. Ennek birtokában már februárban felállította az első koncentrációs taborokat és a Reichstag felgyújtásának ürügyén bevezette a szükségállapotot, megsemmisítette a kommunista pártra leadott szavazatokat. Márciusban a felhatalmazási törvénnyel négy évre diktatori hatalommal ruháztatta fel magát, s júliusban bevezette az egypártrendszert. Ezek világszenzációt keltő események voltak, József Attilának süketnek és vaknak kellett volna lennie ahhoz, hogy még ősszel is Strasserék pártjának képzelje az NSDAP-t. (Otto Strassernek ekkor már menekülnie kellett Németországból, Gregort pedig Hitler 1934-ben meggyilkoltatta.)

Ugyanezért nem elfogadható Tverdota György (1996) magyarázata sem, aki szerint József Attila 1933 végén–1934 elején írhatta ezt a szöveget, de nem a jobboldalra való átállás szándékával, hanem – miként Szántó Judit is írja – a nemzetek fölötti kommunizmus-szocializmus baloldali elgondolását egy másik baloldali eszmére, a nemzeti kommunizmuséra-szocializmuséra cserélve. Hitler diktatúrája idején már képtelenség volt „a nemzeti szocializmus lobogója alá sorakozó német dolgozók” példájával indítani egy baloldali eszme-futtatást.

Ám Lengyel András elgondolása is feloldhatatlan ellentmondásokat tartalmaz. Mint idéztem, úgy gondolja, hogy Rátz 1932-től – tehát miközben az illegális kommunistákkal cimborált – „Gömbös embere volt”. Csakhogy Gömbös 1932 októberében lett miniszterelnök, s Lengyel András maga is elismeri, hogy Gömbös és Rátz „1935 tavaszáig terjedő

együttműködésének részleteit nem ismerjük”. Két esztendeig semmi jele hát annak, hogy Gömbös a saját emberének tekintené hajdani tisztársát; csak 1935-ben jut eszébe, hogy a Nemzeti Egység Pártjának parlamenti képviselői székbe juttassa. S hogy ennek megfelelően Rácz 1932 júniusában-júliusában József Attilával nemzeti szocialista párt néven voltaképpen a Gömbös-párt megalakítását tervezgeti, ez végképp lehetetlen, hiszen ezt a pártot Nemzeti Egység Pártja néven már régen, 1932 októberében maga Gömbös Gyula megalapította.

További súlyos ellentmondása Lengyel Andrásnak, hogy jóllehet azt észreveszi, hogy József Attila kéziratából hiányzik az antiszemitizmus, az nem tűnik fel neki, hogy ugyanígy semmi nyoma az antikommunizmusnak. Kizárólag a „nemzetközi szociáldemokrácia” bukásáról van benne szó, ami képtelenség, ha azt feltételezzük, hogy ennek az írásnak a fő oka az, hogy a KMP okozta sérelem vezette a költő tollát, s pláne az, ha úgy hisszük, hogy ez a megingás szociáldemokrácia felé vezető útjának epizódja. Mindennek tetejébe pedig egyértelmű, hogy a szociáldemokraták soha nem voltak olyan internacionalisták, mint amilyenek a Komintern Moszkvából irányított szekciópártjai voltak.

* * *

Mindezek a nyilvánvaló balfogások elkerülhetők lettek volna, ha a szerzők Szabó Miklós (1983a) előadássorozatának arra a megállapítására is felfigyelnek, mely szerint Madzsar József kifejezetten „a nacionalista szervezetekbe való beépülés vonalát képviselte, és ebben meglehetősen nagy és meredek dobásai is voltak. Az egyik az, hogy József Attilát megbízta, hogy szervezzen egy Nemzeti Kommunista Pártot, fedőpártnak. A tetőpont az volt, hogy ennek megpróbálta volna megnyerni (...) Rácz Kálmánt”. Hozzátenném, hogy Madzsar e dobása annál is meredekebbnek mondható, hiszen – mint láttuk – a szociáldemokrata párttal kötendő egységfrontnak viszont elszánt ellenfele volt.

Ha pedig ez így történt, akkor mindjárt egészen más megvilágításba kerül József Attila „nemzetiszocialista megingásának” ügye is.

1. E megbízatás időpontja 1932 nyarára tehető, amikor Madzsar József – a *Valóság*-botrány ügyét mellékesnek tekintve – még hajlamos fontos ügyeket is József Attilára bízni.
2. Ez az időpont megmagyarázza a kézirat kezdőmondatának tartalmát is, hiszen egyrészt 1932-ben az NSDAP-n belül még valóban igen erőteljes volt a Gregor Strasser-féle baloldali kapitalizmusellenes munkáspolitikai, másrészt pedig ez a párt az 1932. június 31-i választásokon érte el a szabad választásokon kapott szavazatainak csúcát, a 37,4%-ot, és 230 mandátummal a Reichstag legnagyobb pártja lett. Minden további választáson csak csökkent a szavazóinak száma, s 1933-ban Hitler nem a népi támogatás révén lett kancellár, hanem politikai ellenfeleinek – s főként a kommunista és szociáldemokrata vezetőknek – elképesztő butasága és gyávasága miatt.
3. Minthogy pedig ez egy kommunista fedőpárt lett volna, magyarázatot kapunk nemcsak arra, hogy a szöveg miért nem antiszemita, hanem arra is, miért nem antikommunista, s miért lőcsöli rá a nemzetköziség minden ódiúmát a szociáldemokratákra – fenntartva ugyanakkor, hogy a jövő az egész emberi fajt egyesítő nemzetközi közösségforma létrehozásáé.
4. Érthetővé válik végezetül az is, hogy az emlékezők miért beszélnek mind egy Nemzeti Kommunista Pártról, míg József Attila kéziratának címe „Nemzeti szocializmus”. Az egymás közötti beszélgetésekben nyugodtan használhatták a kommunista jelzõt, de a fedőpárt hivatalos nevében ez semmiféleképp nem szerepelhetett, hiszen a kor hatóságai a kommunizmus minden válfaját egyformán üldözték, õket nem lehetett volna átverni azzal, hogy egy nemzeti kommunista mozgalom befér a Horthy-rendszer kereteibe. S hogy egy Nemzeti Szocialista Párt – vagy pláne Munkáspárt – elnevezés túlságosan hasonlított volna az NSDAP-ra (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei = Nemzetiszocialista Német Munkáspárt)? Nem zavart volna ez senkit, hiszen a KMP korábbi fedőpártjának, a Magyar Szocialista Munkáspártnak a neve sem állt messze ettõl.

Zárogondolatként felvethető: megérdemel-e ennyi figyelmet egy „hathe-tes súlytalan jobboldali epizód” kérdése? Már hogyan érdemelne. József Attila korának legkiemelkedőbb európai költője, a kommunista eszmei-ség legkövetkezetesebb képviselőinek egyike a világirodalomban. Ha vele kapcsolatban hangzik el az a vád, hogy világnézete oly ingatag alapokon állt, hogy még egy „igénytelen profasiszta” szöveg megírásától sem tartózkodott, akkor ez kitüntetett jelentőségű kérdés.

A FREUDIZMUS ÉS FREUDOMARXIZMUS LEGENDÁJA

Mint említettem, azt a vádat, hogy József Attila a marxizmust a freudiz-mussal próbálja összeházasítani, már Madzsar József és Sándor Pál meg-említette Pákozdi Ferencnek, de szélesebb körben ez nem vetett árnyékot a költőre. A szigorúbb pártállami időkben e kérdést nemigen illet fesze-getni, de az 1980-as évek derekától, amikor Aczél György egyre határo-zottabb lépésekkel távolodott „a marxizmus hegemoniájától”, Erős Ferenc (1986; uő 1992; uő: 2001: 167-183.) azonnal jelentkezett nemcsak a freudizmus rehabilitációjának igényével, hanem azzal az elgondolással is, miszerint József Attila meggyőződéses freudomarxista volt. Rámutatott, hogy Gyömrői Edit, aki a költő analitikusa volt, az irányzat alapítójának, Wilhelm Reichnek személyes ismerősei közé tartozott, s így tőle hallha-tott nézeteiről, sőt olvashatta Reich írásait (vö. uő 1992: 290.).

Valachi Anna (2005: 332.) aztán – Szigeti Lajos Sándorra (1988: 260.) hivatkozva – a költő kamaszkoráig visszamenően vélte kimutatni a freudizmus hatását, azon az alapon, hogy „már tizennyolc éves korában olvasott Freudról és a költői szublimációról a szegedi *Csönd* című folyó-iratban”. Ezt követően pedig, minthogy Kovács György (1957: 154.) szerint „bécsi egyetemistaként is szenvedélyesen foglalkoztatta a léleke-lemzés”, 1928 tavaszán pedig „a *Századunk* folyóirat asztalánál a pszi-choanalízis budapesti iskolájának képviselőivel – köztük Róheim Gézával – is megismerkedett” (vö. még Valachi A. 2002), s így „ismerte alaposan a szakirodalmat”, noha „a tan nem hatott rá olyan intenzíven, hogy át-

alakítsa világszemléletét”. 1931 nyarán viszont, amikor „dr. Rapaport Samu páciensként ismerte meg az analitikus terápiát”, „revelatív hatást (...) váltottak ki belőle Freud fölfedezései”, s ekkor „vált a költő számára univerzális érvényű eszmerendszerré a pszichoanalitikus elmélet”. „A terapeuta díványán, önnön biográfiájával szembesülve, titkon arra is rájött, miként működik – felejt és emlékezik – a kínos emlékek elől makacsul elzárkózó memória. Mindeközben olyan szemléleti modellt fedezett föl, amely egész gondolkodását átította, s ennek következtében önnön mikrokozmoszán keresztül láttathatta és értelmezhetette a makrouniverzumot.” Valachi (2005: 7.) végül olyan szélsőséges megfogalmazáshoz is eljut, miszerint „József Attila költészetének és sorsának összefüggéseit csak akkor érthetjük meg, ha tudjuk, hogy művészi szemléletét – utolsó éveiben pedig már életgyakorlatát is – Freud korszakalkotó tudománya, a pszichoanalízis fölfedezéseinek szellemében alakította.”

Nos, hogy 1931 előtt milyen mértékben ismerte meg József Attila a freudizmus tanait, ki tudja. A szakirodalom képviselőinek többsége mindenestre úgy véli, hogy ha szenvedélyt váltottak ki belőle ilyen olvasmányai, ezek negatívak, pszichoanalízis-ellenesek voltak. Az pedig – miként az alábbiakból kiderül – bizonyos, hogy ezt követően Rapaport Samuról igencsak lesújtó véleménye lett, aminthogy a freudizmust is áltudományos fantáziaszüleménynek tartotta.

* * *

Kezdjük Rapaport Samuval, aki – bár igen ambiciózus karrierépítő embernek mutatkozott – nyomtalanul eltűnt volna a történelem homályában, ha a véletlen össze nem sodorja József Attilával. Minthogy ezen kívül nem is történt vele semmi különösebb, Lengyel Andrásnak (1995) elképesztő szorgalommal kellett felkutatnia nyomait a legeldugottabb dokumentumokban. Ami ezekből itt is említendő, 1913-ban szerzett orvosi diplomát a kolozsvári egyetemen, s vidéken, 1920 tájától Szegeden folytatott bel- és ideggyógyászati praxist. Itt színésznő felesége révén Juhász Gyulával, Móra Ferencsel is kapcsolatba került, s Juhász Gyula körében

1923-ban a gimnazista József Attilával is találkozott (vö. Szabolcsi M. 1963: 478-479.). Az 1920-as évek derekán fordult figyelme a freudizmus felé, és egy-két év után alkalmazni is kezdte tevékenységében a pszichoanalízist, melynek cikkeivel és előadásokkal helyi propagandistája is lett.

„Nem érdektelen tény azonban – mutat rá Lengyel András (1995: 169.) –, hogy Rapaport cikkeit, ahogy Berczeli Anzelm Károly Apró Ferencnek elmondta, Berczeli „fogalmazta” (nyilvánvalóan: stilizálta).” Abból, hogy erre rászorult, ahogyan később József Attila segítségére is, világosan kiderül Rapaport „verbális kifejezőképességének relatív gyengesége – folytatja Lengyel (uo. 173-174.). – Márpedig az analízis, tudjuk, nem utolsó sorban hermeneutikai viszony, az analitikusnak értelmeznie kell mindazt, amit a páciens mond, s értelmezését úgy kell nyelvi jelekké alakítania, hogy az a pácienset a kívánt irányba terelje. A páciens szavainak, gesztusainak »pontatlan« értése, vagy az analitikus intenciók pontatlan megfogalmazása tehát komoly veszély. Abból a tényből, hogy cikkei megfogalmazásakor Rapaport külső, »stilizátori« segítségre szorult, arra kell gondolnunk, az analízisnek ez a hermeneutikai oldala nem volt erőssége.” Azaz: függetlenül a pszichoanalízis módszerének tudományos megalapozottságától, Rapaport még ezt a módszert is gyengén tudta alkalmazni.

Saját önértékelése szerint azonban a szegedi lehetőségek szűkösek voltak számára. Ezért 1931. áprilisában a fővárosba költözve immáron kifejezetten orvosanalitikus rendelőt nyitott, s elhatározta, karrierjét azzal gyorsítja, hogy egy szakkönyvet publikál az ideges gyomor- és bélbajokról. („A gyomor Freudjának” tartotta magát ugyanis; vö. Szóke Gy. 1992: 20.). Hogy pontosan mikor és hogyan került kapcsolatba József Attilával, vitatott (vö. Lengyel A. 1995: 174-176.), de nem érdekes. A legvalószínűbb, hogy az év derekán, egy véletlen találkozás alkalmát megragadva felajánlotta a költőnek, hogy amennyiben segít neki elkészíteni könyvének szövegét, ennek fejében pszichoanalitikus kezeléssel kigyógyítja gyomorpanaszaiából.

Ami a könyv megírását illeti, igencsak nagy munka lehetett, hiszen Rapaport előadásainak jegyzeteiből, melyeket „csak hevenyészve vetett papírra” (Valachi A. 2005: 179.) kellett szövegét megalkotnia, és teore-

tikus szempontból is ki kellett egészítenie. Így aztán „mélylélektani olvasottsága jóval felülmúlta orvosáét. Nemcsak az analízis honoráriuma fejében stilizált Rapaport-könyvből tájékozódott a lelki eredetű betegségekről, az elfojtások és a traumák tudatosításának terápiás hatásáról, hanem a korabeli magyar és német nyelvű szakirodalmat is minden bizonnyal alaposan ismerte” (Valachi A. 2005a: 41-42.). Így a kötet 1931. október elején már megjelent.

Lengyel András (1995: 177-178.) Rapaportra hivatkozva azt írja, hogy a kezelés se tartott tovább 1931-1932 fordulójánál, mert az orvos rájött, hogy kudarcot vallott, a költő betegségén nem tud segíteni. Ezért inkább baráti viszonyra alakította át kapcsolatukat, apaszerepet vállalt József Attila mellett. Szántó Judit (1986: 30, 90.) egyébként arról számol be, hogy Rapaport első kezelése megrendítő hatással volt élettársára, aki hazatértekor magából kikelve arról beszélt, hogy az analízis azt mutatta ki, benne gyilkos ösztönök rejtőznek, vagy öngyilkos lesz, meg fog ölni valakit, de az is lehet, hogy már gyilkolt is, csak nem emlékszik rá.

Szerintem mindkét állítás erősen kétséges. Az író Balázs Anna (1972: 271.), aki a munkásmozgalomból jól ismerte József Attilát, és – szemben Rapaporttal és Szántó Judittal – semmi érdeke nem fűződött ahhoz, hogy a történeteket meghamisítsa – emlékiratában feljegyezte, hogy 1931-ben találkozott a költővel, aki azt mondta neki: „Az orvosom könyvet írt, ideadta, hogy javítsam ki. – Öngúnyal bólintott. – Ugyanis én tudok többet a pszichoanalízisről, nem ő. Átírtam az egészet. Így jelent meg. Hogyan gyógyíthat eredménnyel az az orvos, aki nem tud szellemileg a beteg fölé kerülni? Sehogy!”

Ebből világosan kiderül, hogy József Attila nemhogy apaként tekintett volna Rapaportra, hanem lenézte őt. Ettől természetesen éveken át – 1932 közepéig vagy 1934 elejéig – ellátogathatott hozzá, hiszen otthonában kellemesebb környezetet talált, mint saját nyomorlakásában, különös tekintettel arra is, hogy művelt és szép színésznő felesége szívesen fogadta. Valachi Annának (2005: 176-202.) is bizonyára igaza van, hogy Rapaport más írásait, s köztük 1936-os második könyvét is József Attilával szövegeztette meg.

Szántó Judit históriája viszont teljességgel hihetetlen. Azon túl, hogy az ő visszaemlékezései általában kétségesek, József Attilának az általa le-
nézett analitikus aligha tudta volna egy ülés alatt bebeszélni, hogy valami-
kor gyilkolt, csak olyan feledékeny, hogy nem emlékszik rá. Az viszont
lehetséges, hogy a költő – akitől nem álltak távol az ilyesfajta gonoszkodó
gesztusok – ugratta az élettársát.

A költő és az orvos kapcsolatának jellemzően disszonáns záróakkord-
ja az az 1936. október 5-én kelt József Attila-levél (1977a: 672.), amely
peres eljárással fenyegeti meg Rapaportot, ha postafordultával nem fizeti
ki a munkájáért járó honorárium hátralékát.

* * *

Hogy József Attila freudista sosem volt, mi sem bizonyítja jobban, mint
az, hogy a Rapaport-levelek (József A. 1992) címen emlegetett kézira-
tainak egyikében messze előremutató módon leleplező gondolatokat
fogalmazott meg Freud munkásságáról. Lengyel András (2003: 41.) ta-
nulmánya meggyőzően mutatja ki, hogy József Attila felfogásában a pszi-
choanalízis freudi elmélete áltudományos teória, az „Ödipusz-vallás teo-
lógiája”. A teológia ugyanis szintén csak mondja magát tudománynak, de
nem a tudomány valódi feladatát vállalja – a mitikus-vallásos hiedelmek
keletkezésének magyarázatát, s így ezek leépítését –, hanem alátámasztá-
sukra szolgál. A freudizmus ugyanígy nem a társadalom neurotikusszo-
rongást kiváltó vonásait leplezi le – írja a költő –, hanem azt állítja, hogy
e szorongás oka a neurotikus ember Ödipusz-komplexusa, s az illetőben
így egy fiktív Ödipusz-komplexust gerjeszt.

Lengyel András (uo. 185.) azt írja, hogy ez a Freud-kritika „stekelista
nézőpont”. Jómagam úgy látom, hogy a Freud-apostolként számon tar-
tott Wilhelm Stekel csak részletkérdésekben tért el mesterétől (vö. H.-V.
Werthmann 2008; F. Clark-Lowes 2011). Nyomatékosan hangsúlyozan-
dónak látom hát, hogy József Attilának ez az elgondolása messze előre-
mutat korából. Bő félévszázaddal előzte meg Frederic Crews és Richard
Webster felismerését, akik az 1990-es évek nemzetközi vitáiban mutatták

ki, hogy a freudizmus sikerének titka az volt, hogy nem tudományként, hanem vallásos mozgalomként funkcionált, amelyet Freud messiásként irányított (vö. Szerdahelyi I. 2016).

Lengyel András (2003: 43, 48.) arra is rámutat, hogy József Attila csak a freudizmust vetette el, de úgy gondolta, más – szigorúan racionális elgondolásokra épülő – formában a pszichoanalízis alkalmas lehetne a neurózisok gyógyítására, csak rá kellene jönni, hogy miként. Mi több, azt képzelte, hogy ő maga alkalmas lenne egy ilyen elmélet kidolgozására. Ez a magyarázata annak, hogy később is analizáltatta magát, meg-megújuló kísérleteket tett az önanalízisre, és egy-két mondattal olykor írásaiban is jelezte a modern individuálpaszichológia fontosságát. A feladat azonban messze meghaladta lehetőségeit – hiszen ez a lélektani ágazat máig nem mutatott fel komolyabb eredményeket –, s legvégső ítéletét a halála előtt két hónappal publikált *Tudod, hogy nincs bocsánatban* így fogalmazta meg:

...

*S romlott kölkökre leltél
pszichoanalízisben.*

* * *

Erős Ferencnek a költő freudomarxista fordulatára vonatkozó elgondolása is széles körben elterjedt. Horváth Iván (1997: 120-128.) azt állította, 1935-ben Reich egyik tanulmányrészletét József Attila fordíthatta, csak névtelenül publikálta; kivonatát pedig bizonyíthatóan elkészítette (uo. 123-127.). Lengyel András (1990) még azt is felkutatta, hogy 1936-ban József Attila a *Szép Szónál* visszamenőlegesen megrendeltette magának Reich szexuálpolitikai folyóiratának valamennyi számát.

Erős feltételezése azonban eleve gyöngye lábakon áll, hiszen Gyömrői Edit, jóllehet lehetett ismerőse Reichnek, de Otto Fenichel tanítványa volt (vö. Kiss E. 2008), aki a pszichoanalízis technikája fölötti, 1932 és 1936 között zajló vita tanúsága szerint korántsem azonosult Reich nézeteivel (vö. M. Schröter 2005). S ha József Attila érdeklődött Reich teóriái iránt, ennek aligha lehetett

más oka, mint az, hogy ezek még a freudizmuson belül is különlegesen bizarr árnyalatot képviseltek. Reich alsóneműre vetkőztette pácienseit és izmaik tapogatásával akarta áttörni „testpáncéljukat”, majd kitalálta, hogy „orgasztikus potenciájukat” az orgonának nevezett kozmikus energiával való feltöltéssel lehet elérni, s ezért akkumulátorokkal felszerelt masinákba ültette őket. Amikor az USA-ba emigrált, az ottani bíróság szélhámuskodása miatt valamennyi művét elégeztette, gépezeteinek használatát betiltotta, s Reichet két év börtönre ítélte. H. Mulisch (1999) kutatásai szerint paranoiás is volt.

Főként 1932 júniusában közrebocsátott, *Egyéniség és valóság* című tanulmányát szokás úgy emlegetni, mint József Attila freudomarxizmusának bizonyítékát. Ennek gondolatmenete Valachi Anna (2005: 338.) szerint Reich teóriájával vág egybe: „Mindketten különösen fontos szerepet tulajdonítottak a szexuális problémáknak, s annak alapján különböztették meg a genitális (forradalmi) és a neurotikus (szorongó, impotens) jellemet, hogy képesek-e a kielégülésre. A pszichoanalitikus terápia céljának pedig praktikusán azt tartották, hogy a neurotikusból forradalmár váljék.” Nem szólván arról, hogy ez ellentmond annak a legendának, mely szerint a költő Gyömrői Edit közvetítésével ismerte meg Reich nézetét (hiszen Gyömrőivel csak 1935-ben ismerkedett meg), József Attila felfogása gyökeresen más. Reich úgy gondolta, hogy a neurotikus emberek tömegei csak akkor válhatnak forradalmárokká, ha előzőleg a pszichoanalitikus kezelések megszabadítják őket szexuális zavaraitól, s így lesznek képesek a társadalmi szabadság kivívására. József Attila (1958: 126-127.) ennek ellenkezőjét állítja. Egyrészt rámutat, hogy a „neurózis és forradalmárság igen sűrűn össze is fonódik”, másrészt arra, hogy a társadalom erkölcsi vonatkozásai által kiváltott neurózis megszüntetése nem előfeltétele a forradalomnak, hanem következménye, mert „a forradalmi harcot aktívan vívó tömeg egyéneiben a harc gyakorlati-technikai kivitele megsemmisíti egyszerre egy társadalmi lelkivilág erkölcsi vonatkozásait is, ha a harc győzelemmel végződik”. József Attilának tehát – jóllehet szerette volna felkutatni a pszichoanalízisnek egy olyan racionális válfaját, amelyik a kapitalizmus körülményei között is gyógyítani tudja a neurózisokat – semmi köze nem volt a freudomarxista teóriákhoz (vö. még K.-H. Braun 1979).

Végezetül arra kell felhívnom a figyelmet, hogy alapvetően téves az újabb szakirodalomnak az az uralkodó áramlata, amelyik azt a látszatot kelti, mintha 1931 után József Attila gondolkodásában valamiféle kiemelt szerepet töltött volna be a pszichoanalízis problematikája. Valójában ekkoriban a költő egy sokkalta átfogóbb történetfilozófiai probléma megoldásával nézett szembe, amelynek csupán mellékes kérdéseként vetődött fel benne, miként lehetne valamit kezdeni a lélekgyógyászatnak ezzel az irányzatával. Amint ezt Kiss Endre (2003) kiváló – de az irodalomtörténészek által figyelmen kívül hagyott – tanulmánya kimutatja, a nemzeti szocializmus németországi hatalomátvétele „különös erővel mélyíti el a költő filozófiai reflexióinak, összembari útkeresésének folyamatát”. A kérdés, amelyre a választ keresi, miként lehetséges, hogy jóllehet a „tárgyi előfeltételek” már lehetővé tennék, hogy az emberiség nekilásson a szocialista termelési viszonyok kiépítésének, de az „alanyiak” olyannyira hiányoznak, hogy „egy hatvanmillió lakosú állam polgárainak fele a fajtisztaságot látja ma történelmi céljának”. Amint ezt Hort-recenziója (József A. 1958: 176 skk) bizonyítja, Hendrik de Man nézeteinek bírálatával a költő „egy igen jelentős lépéssel továbblendíti az »ideológia csak felépítmény« címszavával jellemezhető vitát és az »ideológia és a gazdasági racionalitás« kérdésévé változtatja”. Ilyen módon „lényegében a fasizmus 1933-as hatalomra jutása után és annak egyben magyarázataként is ítéli szükségesnek egy »új természettudomány«-ként felfogott pszichológia szintézisbe hozását a marxizmus egy átfogóan, széles ívűen, de mint nem győzzük hangsúlyozni, korántsem a revízió igényével képviselt változatával”. Hozzátenném, hogy József Attila itt négy évtizeddel korábban dolgozta ki az alap–felépítmény problémának azt a megoldását, amely Lukács György ontológiájában olvasható (vö. Szerdahelyi I. 2012).

A SZÉP SZÓ KÖRÜLI LEGENDÁK

József Attila pályájának utolsó szakaszában a legjelentősebb esemény a *Szép Szó* című folyóirat megjelentetése volt. Ami az ezzel kapcsolatos legendákat illeti, Vértess György (1963: 23-25.) visszaemlékezéseiről

elegendőnek látom azt megjegyezni, hogy ezekből minden valószínűség szerint egyetlen szó sem igaz. A folyóirat létrehozása – miként Lengyel András (1996) e tekintetben kiváló tanulmánya kimutatja – mind a kezdeményezés, mind a vállalkozás résztvevőinek felkutatása és egymáshoz kapcsolása terén József Attila munkája volt. Őt az ösztönözte, hogy „saját költői fórumot akart magának, olyat, amely nemcsak közli verseit, de amelynek ő a meghatározó költője. Ez utólag visszatekintve is érthető és jogos igénye volt. 1935 nyarán, amikor ez a tervezettség komolyabbra fordult, már valóban nagy költő volt, s ami talán még fontosabb, a saját lap megvalósulásával – mint azóta kiderült – életműve minőségben és mennyiségben is »megugrott«: kiteljesedett. A saját lappal ösztönzés, alkotásra serkentő személyes kihívás érte” (uo. 8.).

Elsőként régi, de tőle régóta el is hidegült barátját, Ignotus Pált kereste meg, aki széles körű összeköttetésekkel rendelkezett ahhoz, hogy vele társulva elősegítse a vállalkozás sikerét, majd Cserépfalvi Imrével tárgyalt – akivel párizsi tartózkodása óta volt jóban –, hogy kiadóként működjön közre a folyóirat megjelenítésében. Végül Ignotus Pált megkérte arra is, vegye rá Hatvany Bertalan bárót – aki József Attilát mecénásként addig is támogatta, de lapindításra már nemigen várhatott tőle pénzt –, hogy fedeztesse vele a szerkesztői költségeket. 1936 februárjának végére sikerült is kinyomtatni a *Szép Szó* márciusi számát.

* * *

Lengyel András elemzéséből (uo. 9-10.) az is világosan kiderül, hogy visszaemlékezéseinek tanúsága szerint Ignotus Pál (1989) József Attilát sem emberként, sem költőként nem tartotta sokra, sőt, a szépirodalmat magát sem tekintette különösebben hasznosnak. Kizárólag azért fogadta el a költő ajánlatát, mert pánikba esett az általa fasiszta-náci mozgalomnak vélt Zilahy-féle Új Szellemi Front fellépésétől, és József Attila azt ajánlotta fel neki a lapindítás támogatása fejében, hogy – hangsúlyozva saját, noha a KMP szektás korlátoltságától eltérő, de kommunista szemléletét (vö. Németh A. 1989: 278.) – ebben a politikai küzdelemben lesz szövetsége-

se. Hatvany Bertalant is azzal bírta rá Ignotus a *Szép Szó* finanszírozására, hogy a folyóirat majd „a falu kontra város” összecsapásban fog kitüntetett szerepet játszani (vö. Lengyel A. 1996: 12.).

Lengyel András (uo. 7.) el is fogadja Ignotus Pál megállapítását, miszerint – József Attila költői ambícióival szemben, objektíve – „Zilahy Lajos és a »reformnemzedék« Gömbös felé való nyitása hozta működésbe (...) azt a szociálpszichológiai erőteret, amelynek alanyai – így vagy úgy – veszélyeztetve voltak a Gömbös-kormány reformdemagógiájának újralegitimálási kísérletétől”, és ez volt „a *Szép Szó* létrehozásának legfőbb oka”. Márpedig ez az állítás az Ignotus Pál által koholt legendák egyike, ami világosan kiderül Lackó Miklós elemzéséből (1996), és Horányi Károly tanulmányából (2009), amely ezt az újabb kutatások által feltárt tényekkel egészíti ki.

Először is, Ignotusnak az az állítása, hogy Zilahy kezdeményezése bárkit is veszélyeztetett volna, otromba rágalom. Köztudott, hogy az író a nyugati demokráciák és az angol-amerikai kultúra elkötelezett híve volt, s kifejezetten elszánt ellenfele a nácizmusnak (vö. Standeisky É. 2002). Ezért is lehetett 1934-től „a zsidó nagyburzsoázia egyik fellegvára”-ként (Lackó M. 1996: 114.) ismert *Az Est*-lapkorszern egyik vezető orgánusmának, a *Magyarországnak* a főszerkesztője. Az a törekvése, hogy a kor legégetőbb hazai társadalmi problémájának, a nyomorgó és analfabéta szegényparasztság felemelésének ügyét szorgalmazó „népi írókat” e lap köré tömörítette, kiváló felismerésre vallott, hiszen egyrészt a „zsidó” ipari- és banktökének is érdekében állt a földbirtokos arisztokrácia túlhatalmának megszüntetése, másrészt pedig így a „népi írók” mozgalmában fel-felbukkanó „faji” locsogások is talajtalanná válhattak volna.

Ezt a – végül illúzióknak bizonyult – tervét látszott elősegíteni az is, hogy Gömbös Gyula miniszterelnök hajlamosnak mutatkozott közreműködni megvalósításában, és 1935 április 12-én Zilahy villájában találkozott a „népi írók” képviselőivel, Móricz Zsigmonddal, Németh Lászlóval, Illyés Gyulával, Tamási Áronnal, Féja *Gézával*, Szabó Lőrincsel és Németh Imrével, a *Válasz* című hetilap akkori szerkesztőjével. Két nappal később, április 14-én a *Pesti Napló*-ban Zilahy Új Szellemi Frontot!

címmel felhívást is publikált, melyben a reformtörekvések támogatására ösztönözte az értelmiségi eliteket. S itt vaskos hibát is elkövetett, amikor – Horányi Károlyt (2009: 314.) idézve – „párhuzamot vont a magyar és a külföldi reformmozgalmak között, megemlítve a vázolt szempontok vonatkozásában sikeres példaként a faszizmust és a hitlerizmust. Ez a kitétel a kortársak jelentős része és az utókor előtt is nagymértékben diszkreditálta írásának mondanivalóját és ezen keresztül a mozgalom létrejöttének a miértjét, annak ellenére, hogy valójában az említett mozgalmaknak nem az ideológiájáról, törekvéseiről szólt elismerően, hanem azok társadalmi sikerességéről”.

Én inkább úgy fogalmaznék, lehetőséget adott arra, hogy *Frigiai sapkából tényérsapka* című, az *Esti Kurír* április 27.-i számában közölt cikkében Ignóus Pál fasiszta-hitlerista propagandának minősítve kiforgassa mondanivalóját. A kortársak közül többen ugyanis – miként Sárközi György vagy Pap Károly – olyannyira nem olvastak bele semmiféle nácizmust, hogy mellette nyilatkoztak, noha minden okuk megvolt, hogy későbbi gyilkosaik ideológiájára érzékenyek legyenek. Az utókorra vonatkozó utalást pedig végképp indokolatlannak látom, különös tekintettel arra is, hogy a faszizmus és hitlerizmus iránti vonzódással aligha vádolható Rákosi Mátyás és Révai József 1945 tavaszán minden aggály nélkül látta feltámasztandónak Zilahy Új Szellemi Frontját (vö. Standeisky É. 2005).

Zilahy másik melléfogása az volt, hogy bedőlt Gömbös Gyulának, aki egy Mussolini-típusú tekintélyuralmi állam kialakítására törekedve fűt-fát megígért mind a jobboldaliaknak, mind a baloldaliaknak (s egyebek között a filoszemita és antiszemita kijelentéseket is szabadon váltogatva) karrierje érdekében. Néhány hét elteltével kiderült azonban, hogy se Gömbös tetszését nem nyerték el a „népi írók”, se a „népi írókét” az új kormány programja. Így pedig, miként ezt Lackó Miklós (1996: 100.) írja, 1935 „május közepére az Új Szellemi Fronthoz csatlakozott írók egy része teljesen elhallgatott”, a mozgalom, mielőtt kibontakozhatott volna, mintegy magától kimúlt. Az év végére Zilahy és a *Magyarország* szerzőgárdája egyre határozottabban szembe is fordult Gömbössel (vö. Horányi K. 2009: 436-438.). Ilyesformán viszont – Ignóus Pál állításával szemben

– a *Szép Szó* létrehozásának „legfőbb oka” aligha lehetett volna az Új Szellemi Front, hiszen mire ez a folyóirat 1936 márciusában megjelent, Zilahy mozgalma már rég hamvába holt.

* * *

Hogy laptervéhez megnyerje Ignótus támogatását, József Attila 1935 májusában két írásával is reagált az Új Szellemi Front tervére. Az egyik rövidke fricska csupán, a *Szocializmusban* viszont terjedelmesebb tanulmányban elemezte Zilahy programját és a csatlakozók nyilatkozatait. Szó sincs azonban arról, hogy – miként sokan, köztük Lengyel András (1996: 10.) is vélik – itt „úgy vitte tovább saját legmélyebbről fakadó politikai igényeit, hogy elfogadta és a sajátjával összhangba hozta az Ignótus Pál képviselte liberalizmust”. A liberalizmus, amint erre az alábbiakban kitérek, a szó pontos értelmében valamennyi formájában a szellemi elit uralmának szükségességét hirdeti a néptömegek fölött, s így eleve összeegyeztethetetlen a szocialista eszmék bármelyik válfajával. József Attila tanulmánya az Új Szellemi Front képviselőinek kommunista kritikáját nyújtja, és nagyon süketnek kell lenni ahhoz, hogy ne érzékeljük: zárómondata nemcsak a „népi írókat” bírálja, hanem a „polgári értelmiség” egészét, tehát a liberális értelmiséget is: „A nép majd újból ráeszmélhet a fasizmus és hitlerizmus tenger tanulságai után a maga csalódottságán, becsapottságán arra, hogy minden erejével a demokráciáért, önön szabadságáért és érvényesüléséért kell küzdenie, mert a mai polgári értelmiség nem ismeri, nem is érti a dolgozó népnek, a termelésnek, egyszerűen annak a társadalomnak problémáit, amelyben él” (József A. 1958: 166.).

S minthogy az Új Szellemi Front elleni összefogás tárgytalanná vált, József Attila – a szakirodalomban szinte általánosan hangoztatott nézettel ellentétben – végül nem valamiféle „politikai szövetséget” kötött Ignótus Pállal, hanem merőben anyagi szempontokra épülő társulást. Ez az ifjabbik Ignótus – apjától eltérően – egyébként sem volt olyan intellektus, akivel hasznos szellemi kapcsolatot lehetett volna létesíteni. Szabolcsi Miklós (1992: 357.) jellemzése szerint „egyike volt azoknak, akik,

bár kikeresztelkedtek, nem titkolták és nem kompenzálták zsidó származásukat. Annyira, hogy baráti körében »makkabeusnak« meg »zsidó fajvédő«-nek gúnyolták, de igyekezett ezt racionalizmusa, európaisága, liberalizmusa indokolásának felfogni.”

Nos, ami a származást illeti – bármiféle felmenőkről legyen szó –, aki erre büszke, az eleve szegénységi bizonyítványt állít ki a saját értékéről. Különösen visszataszító pedig az ilyen beképzeltség, ha – mint Ignotus Pál tette József Attilával – az illető azt hiszi, lekezelően bánhat mostohább körülmények közé született társaival (vö. Lengyel A. 1996: 15.). Ignotus racionalizmusára se vet jó fényt deklarált liberalizmusa, hiszen az utóbbin azt a törekvést értette, hogy „az egyik ember szabadsága ne sértse a másikat” (Agárdi P. 1995: 195.), ami pedig köztudottan nem több a vadkapitalizmus egyik fából vaskarikát hirdető jelszavánál. A liberalizmus, amint ezt Lukács György okfejtéseit ismertetve Tütő László (2010) kifejti, politikai vonatkozásban olyan formális demokráciát jelent, amely a népnek kizárólag – a nagytőke birtokában levő tömegpropaganda által bábjátékká manipulált – választásokon való részvételt biztosítja, s a közhatalom egésze a politikai elit által irányított bürokrácia markájában van. A gazdaságot a liberális rendszer egyenesen ki is vonja a demokrácia – mindenfajta demokrácia – hatálya alól; a liberális gazdaság nem ismer és nem tűr demokráciát. A következőket végigvitt liberalizmus pedig nem más, mint a fasizmus; azaz nem minden liberalizmus fasizmus, de minden fasizmus liberalizmus. Mindez pedig nem valamiféle társadalomfilozófiai spekuláció; az olasz fasizmustól a chileiig tartóan a történelmi tények sokasága bizonyítja a liberális ideológia ilyen szerepét (vö. Szerdahelyi I. 2011; uő 2013).

Ignotus Pálnak természetesen sejtelme sem volt arról, miféle eszmék irányítják, hiszen – amint ezt József Attila (1958: 187.) a *Szép Szóban* igen udvariasan, de világosan meg is írta róla – gondolkodását „a fogalmakat szétmorzsoló” irracionális jellemezte, s így „elvi érvelésre alkalmatlan” (Lengyel A. 1996: 9.) volt. A költő eleve számított is arra, hogy szerkesztői együttműködésük nem lesz konfliktusmentes, és ezért saját pozíciójának erősítésére sikerült elérnie, hogy „saját emberének” hitt

fiatal pártfogoltja, Fejtő Ferenc bevonásával háromtagú szerkesztőbizottság kezében legyen a lap szellemi irányítása, s ebben vita esetén a többség döntsön (vö. uo. 14-15.). Hamarosan rá kellett jönnie azonban, hogy Fejtőhöz fűződő várakozásai illúzióknak bizonyultak.

* * *

Fejtő munkásságának mintaszerűen tüzetes és széleskörű elemzését Agárdi Péter végezte el, s ezért – noha ezek végső értelésében az övétől igencsak eltérő eredményre jutok – az alábbiakban az általa rögzített tényekre szorítkozom. Mint említettem, József Attila úgy ismerte meg Fejtőt, hogy a KMP 1932-ben őt állította mellé a *Valóság* pártvonalának biztosítására. A lap első számának megjelenésével egyidejűleg azonban az egyetemi ifjúkommunisták csoportjával Fejtő is lebukott, s Agárdi (1982: 11.) nem hallgatja el, hogy a kínvallatás és elítéltetés után „az a megbélyegzés is rajta maradt, hogy kommunistához méltatlanul viselkedett a bírósági tárgyaláson” (vö. még uo. 31-32.). Jómagam ehhez hozzátenném, hogy a KMP általi megbélyegzettség morális alapjai mindig erősen megkérdőjelezendők, s József Attila ezeket aligha találta komolyan vehetőeknek, ha a börtönből szabadult fiatalembert szárnyai alá vette.

Más kérdés, hogy Fejtő 1936-ra kialakított világnézeti álláspontja már így festett: „A meggyőződések (...) általában sokkal kevésbé lényegesek, mint az az életerzés, ami mögöttük van. Az ember a meggyőződéseit szinte készen kapja. Nincs semmi új a nap alatt, s abban a nagy gondolatáruházbán, amelyet emberi kultúrának neveznek, ki-ki ízlése szerint kiválogathatja azokat a véleményeket, amelyekre éppen szüksége van” (uo. 70.). Az önellentmondásokkal átszótt szöveg értékelése Agárdinál sem hangzik másként, mint így: „Ha nem tekinthető is eleve erkölcstelennek, kétkulacsosnak ez a pozíció, valójában azért igazi szintézisként, »tertium datur«-ként sem szépíthető meg, bármennyire igyekszik is az esszéista ezt a látszatot kelteni” (uo. 76.).

Én úgy látom, Fejtő legfőbb törekvése az volt – amit hamarosan el is ért –, hogy a Szép Szó igazi, címlapon is feltüntetett szerkesztője lehessen,

s azt is gyorsan felismerte, hogy az adott erőviszonyok között ezt akkor érheti el, ha a kommunista és a „népi írók” haladó törekvéseivel rokonszenvező József Attilával szemben a Hatvany Bertalant is maga mellett tudó Ignotus Pállal szövetkezik. Ami antikommunistaságát illeti, ennek leghíresebb dokumentuma a *Szép Szó*ban, 1936-ban megjelentetett Gide-tanulmánya. Erről Agárdi (uo. 104.) azt írja, hogy „a szociáldemokrata népfrontszellemnek is ellentmondó gyűlölet tovább fokozódik” benne. „Cikke végén Fejtő eleve megrágalmaz minden írástudót, minden értelmiségit, aki elkötelezi magát a forradalmi szocializmus – mégoly tragikus poklokat járó – ideológiája és mozgalma mellett”. Nemcsak a sztálini rendszer ellen fordul ugyanis, hanem úgy véli, Gide műve „minden európai nemzet kommunistáit (...) közvetlenül figyelmezteti ideológiájuk tarthatatlanságára”, s ezt minden értelmiséginek be kell látnia, „hacsak nem örült, író, hacsak nem tehetségtelen”. Nos, Fejtő tudván tudta, hogy e megállapítása József Attilára is vonatkozik (aki többek állítása szerint azonnal le is akart mondani szerkesztői posztjáról). S amint erre alább kitérek, ráadásul – József Attila döntéseit felülbírálván – a kommunista szerzők írásait ki is cenzúrázta a *Szép Szóból*.

Ami a másik fő kérdést illeti, amiben Fejtő József Attilát cserben hagyva Ignotus Pál oldalára állt, erről Agárdi (uo. 255-256.) azt írja: „Fejtőnek a »népi« írókról, illetve műveikről megfogalmazott álláspontját, az egyedi értékelésekből összeálló képet és értékrendet több ponton egyoldalúnak, tévesnek, akár elfogultnak tekintjük, de egészében sokkal több benne a történetileg releváns igazság, mint ahogy ezt az utókor tudja”, mert „szervesen kapcsolódott a korabeli szocialista irodalomszemlélethez”. Nem sokkal később maga korigálja azonban ezt az állítást, amikor „egyenesen bántó”-nak mondja, hogy Fejtő „az Apolló című folyóirat bemutatása során (...) Halász Gábort idézi kommentár nélkül: »amit (népies íróink ma) zavaros szociálfasiszta lelkendezésükkel követelnek, a Huszadik Század és a régi Nyugat szociális problémákkal foglalkozó írói már réges-rég határozottabban és pontosabban kimutatták« (...). Az ilyen és hasonló egyoldalú nézeteket okkal bírálta nemcsak a Válasz köre, de a KMP népfrontpolitikáját kibontakoztató irodalmi baloldal is” (uo. 260.).

Fejtő ilyen „bántó” nézeteit szerintem egyáltalán nem korigálta, ha olykor, mint amikor a Sarlósokkal találkozva „éppen erre volt szüksége”, a „nagy gondolatáruházból” olyan véleményeket is kiválogatott, miszerint – Agárdi (1985: 139.) idézeteit átvéve – „kívánjuk országunk központi kérdésének, a földkérdésnek alapos és megfontolt megoldását”, vagy a „nem elsietett, de nem is késlekedő haladást a szocializmus irányában”. Annál is kevésbé, hiszen a „megfontolt”, „nem elsietett” megszorításokkal e gondolatok amúgy is megfoghatatlanokká váltak.

Miként Agárdi Péter (1985: 221.) kiemeli, „hat tanulmányt és cikket írt Fejtő a harmincas években József Attiláról, Bálint György és Németh Andor mellett tehát a legrendszeresebben foglalkozott vele”. Írásait ismeretve azonban elképesztő megállapításokat is idéz a szerzőtől. A *Medvetánc* Fejtő szerint arra vall, „kétségtelen, hogy József Attila nem forradalmi vérmérsékletű költő, hangja inkább az idill és az elgondolkozás felé vonja, s a harc inkább kényszer benne, mint természeti adottság” (uo. 223.). Később – írja Agárdi (uo. 228-229.) – József Attiláról írt dolgozataiban „ideológiailag egyre inkább egy revizionista jellegű, »humanizáló marxista« tendencia kezdett érvényesülni. A József Attila-i teljesség Fejtő koncepciójában egy már »nem aktuális« osztályharcos és egy »aktuális« humanista pólusra bomlott.” „S lényegében ugyanez jellemzi az irodalomtörténeti felismerésekben gazdag, de a Fejtő korábbi József Attila-képét is több ponton szinte visszavonó Szép Szó-tanulmányt. A korábinál jóval nagyobb, aránytalan hangsúly esik itt már a játékosság-motívumra és a skizofrén személyiség pokoljárására. A harmincas évek nagy gondolati verseit sem lényegük (hiteles világnézeti varázsuk) szerint elemzi”. „A *Döntsd a tőkét, ne siránkozz* című kötet periódusát szinte egészében proletkultos tendencia-korszaknak minősíti, holott korábban sokkal több értéket látott itt is.”

Agárdi (2009: 39.) nem hallgatja el azt sem, hogy Fejtő a Szép Szóban jelzi ugyan, hogy Babits kultúrpolitikai tevékenységével szemben fenntartásai vannak, de annál nagyobb elragadtatással nyilatkoztatja ki, hogy „öt tekinti »jelen irodalmunk legkimagaslóbb, leeurópaibb színvonalú költői személyiségének«”. Elképzelhető, mit érezhetett József Attila, amikor

kénytelen volt eltérni, hogy az általa szerkesztett lapban e magasztalás megjeljen. Vagy akkor, amikor a nyomdában járt, s utána a költeményeit megzenésítő Ottó Ferencnek (1988: 19.) elmondta, hogy „a nyomdászok igen, de Ignóus és Fejtő nincsenek megelégedve a költészetével... Még nem vagy nagy költő Attila! Igazi nagy témákhoz még nem is nyúltál... idézte Attila Ignóus Pál szavait.” Hát ilyen mértékű volt „a költő liberális (újra) befogadása” (N. Horváth B. 2006: 90.).

* * *

József Attila kezdetben hatalmas lendülettel vetette bele magát a szerkesztői munkába. Eredetileg ő végezte a lap nyomdai előkészítését. Cserépfalvi Imrétől tudható (1980. 31.), hogy „Attila egy dologhoz különösen ragaszkodott. Az volt a kikötése, hogy a nyomdai részt csak ő csinálja. Nem azért, mert ez anyagi előnyt jelentett – egyébként nem jelentett –, hanem azért, mert egy szép, áttekinthető, ideális szerkezetű lapot akart, amelyik jobb, korszerűbb a meglévőknél.” Ez nemcsak igen nehéz feladat volt, mert ki kellett számítani, milyen betűtípusból hány kéziratoldal fér bele egy-egy számba, hanem a folyóirat szellemi arculatát meghatározó tevékenység is, hiszen itt dőlt el, melyik szerző szövegét mennyire előkelő helyre tördelik. József Attila háttérbe szorításának első lépése így az volt, hogy a tördelésben a versrovatra korlátozták tevékenységét, a prózáét Fejtő vette át (vö. Landy [Löbl] D. 1987). Ez egyben azt is jelentette, hogy a nyomdai előkészítés munkájáért kapott 100 pengős díjat is meg kellett feleznie vele (vö. Fejtő F. 1987). Végül az egész lapot Fejtő tördelte már, és József Attila minden keresettől elesett, miként orvosának is felpanaszolta: „Emlékszik a »Szép Szó« tördelésére...Én dolgoztam...Aztán engem tördeltek...” (József J. 1941: 355.).

Ugyanilyen lelkesedéssel foglalkozott a szépirodalmi rovat szerzőivel. Örkény István (1957) írja, hogy amikor bevallotta neki, eddig még soha sehol nem közölték, „ettől még barátságosabb arcot öltött, mintha különös érdemül szolgálna valakinek, hogy nem jelentek meg írásai”. Ám aztán annál kegyetlenebb tortúra következett. „Mellém ült, s egy hosszú ceruzával, mely éppoly vékonyra volt hegyezve, mint az ő szempillantása,

mondatonként, szavanként nyűtte csepűvé a szövegemet. Szétszabdalta gondolataimat, jelzőimet gombostűre tűzte, mint döglött lepkét, egy-egy henyén odadobott ragasztékszót kaján mosolygással kicsúfolt, s némelyik nem eléggé találó, de szerény és szemérmes jelzőmet anyaszült pucérra vetköztette (...). Azt hiszem, ebben az órában sejtettem meg, hogy mit jelent magyarul írni, s biztosan tudom, hogy ekkor született meg az a máig eleven s máig sem teljesült dacos elhatározásom, hogy úgy, vagy majdnem úgy, mint ő, megtanuljak magyarul beszélni.”

Nemsokára ettől is elvették a kedvét. Költő barátja, Kis Ferenc (1957: 364.) jegyezte fel, hogy József Attila maga kérte meg, írjon a Szép Szóba, s közölni akarta egyik írását, de „másnap-harmadnap visszaadta. Látszott, hogy nagyon bántotta a dolog, s az is bántotta, hogy tudta, én azt gondolom: »Hát te is rabja vagy a klikkeknek...«” A verset a *Nyugat*-ban kiszedték, de később a *Pesti Napló*-ban jelent meg, s bennem maradt Attilával szemben egy kis tüske: »Hát te is iga alatt vagy?«”

Hogy miként bántak vele szerkesztőtársai, szintén Ottó Ferencről (1988: 20.) tudjuk: a Szép Szónál felkereste József Attilát, aki épp egy fiatal költő versét olvasta és véleményezte. „Ekkor lépett be Hatvany Bertalan báró. Beretvált arca volt, piknikus alkat. Drága angol szövetből készült, jól szabott ruha, finom ing és extra nyakkendő volt rajta. Hetyke úri hányavetiséggel fél farral azonnal ráült Attila íróasztalának a szélére és töltőceruzájával játszadozva odavetette:

– Na hadd látom, hogyan szerkesztesz, Attila!

– Szervusz. Hát csak tessék! – s ezzel mintha ott sem lett volna, tovább tárgyalta a fiatal költő többi versét. Mindegy volt neki, hogy József főherceg vagy egy fiatal ismeretlen költő verseit mérlegeli. Mindenkire korrekt volt.”

„Tél volt. A csendes munka közben Fejtő és Ignotus hirtelen benyitottak a szobába. Ignotus szól:

– Te, Attila! Gyere, fűtsél be nekünk!

József Attila szelíden elmosolyodott. Azonnal otthagya a szerkesztést. Lehajolt az íróasztal bal oldalán lévő papírkosárhoz, kivett egy csomó papirost és gyorsan kiment a szobából befűteni Ignotusnak és Fejtőnek.”

Ez a helyzet azonban egyre tűrhetetlenebbé vált számára. A szakirodalomban elterjedt hiedelem, hogy amikor többszöri sikertelen kompromisszumkísérlet után Cserépfalvi 1936 végén elzárkózott a Szép Szó további kiadásától, ebben az vezérelte, hogy „a népi-urbánus csatározások éveiben a népi írók egyik vonulatának (pl. Kovács Imre, Szabó Zoltán) kiadója lett” s így „más értékeket preferált, mint Ignotus Pál” (Lengyel A. 1996: 13.) Hát nemcsak ez volt a szakítás oka, hanem főként az, hogy József Attila „nap-nap után Cs[erép]falviékhoz [ment] panaszkodni Fejtőre, Hatvanyra” (Szántó J. 1986: 35.). Márpedig Cserépfalvit főként az vezérelte, hogy József Attilát segítse lapjának megjelentetésével, s mikor látta, hogy e lap valójában nem az övé, hanem Ignotus Pálé és Fejtőé, értelmetlennek látta közreműködését (vö. Cserépfalvi I. 1975: 425.). Veres András (1998) internetes tanári kézikönyve is azt írja: József Attila „kiegyensúlyozatlan lélekállapota, gyakori indulatkitörései miatt állandó aggodalomban éltek barátai; igen beszédes az az eset, melyet Vágó Márta említ, mikor a *Szép Szó* egyik szerkesztőségi üléséről számol be: »*A legközelebbi pénteken nem jött el hozzám. A fiúk kétségbe voltak esve. Még az a gondolat is fölmerült, hogy hűtlen lesz, talán átmegy jobbra?*« Talán van alapja annak, amit Kodolányi János írt utolsó, »*kísérteties*« találkozásukról, mikor is a költő hozzá és a *Válaszhoz* (azaz a konkurenciához) fordult volna segítségért.”

Kodolányi (1987: II. 1628.; vö. még uo. 1182, 2038.) visszaemlékezése szerint halála évének egyik sötét, ködös őszi délelőttjén József Attila felkereste a Magyarország szerkesztőségében. „Sápadt, sovány, letört alakja előre görnyedt a folyosó padján, szeme kapkodó és rémült volt. Uralkodni akart magán, mint amikor véres sakkpárbajainkat vívtuk, logikus akart lenni, túlságosan is az! Hideg mosollyal, gőgösen kért, hogy juttassak neki segélyt az Ige pénztárából. Csodálkozva kérdeztem: »Hát a folyóirat? Hát a szerkesztői, írói honoráriumod? A barátaid?« S ekkor könnyek peregtek végig elkínzott arcán, szégyenkezve elfordult és szinte sűgva mondta: »Csak azért kellek nekik, hogy bunkó legyek a kezükben ellenetek.« A *Válasz*-ra, a kialakulóban lévő népi irodalomra gondolt s Ignotus Pálra, meg néhány társára, akivel harcban álltunk. Végtelenül megsajnáltam Attilát s biztattam, jöjjön közénk. De legyintett: »Azt már nem tehetem, nem volna becsületes dolog ...«”

Kodolányi emlékezését sokan kétségesnek vagy egyenesen „durva hazugságnak” (Agárdi P. 2012: 24.) tekintik; s a Kádár-korszakban volt olyan főszerkesztő, aki azzal utasította vissza kéziratát, hogy szerinte az író még látásból sem ismerte József Attilát (vö. Tuskés T. 2005). Pedig ha itt valaki hazudik, az nyilvánvalóan Ignotus Pál (1985: 39.), aki azt állítja, hogy a költő minden ok nélkül, csak úgy faképnél hagyta a Szép Szót: „Egy idő múlva kidőlt, ahogy ez már megesett fiatal korában is. Előbb nagy ambícióval nekivetette magát a munkának, komolyan vette a magával cipelt hatalmas kéziratcsomókat, nagyon alaposan átnézte őket, és akkor egy idő múlva egyszerűen nem jött be. (...) Én néha rászóltam, de ilyenkor valami különös apátia vett rajta erőt, nem lehetett megmozgatni, és hiába, bele kellett nyugodni, hogy hát hiába, József Attilára számítani nem lehet”. Amit pedig Fejtő Ferenc (1987a) írt József Attila halála után, az nemcsak ellentmond Ignotus Pálnak is, hanem az arcátlanság teteje: „higgyék el, hogy a Szép Szó ő volt. Neki készült, neki csináltuk, akik csináltuk, hogy egy goromba, intrikus, gázságokra készülődő világban legyen még egy apró hely, ahol a »fehérek közt egy európai« (mert nem minden fehér »európai« és fordítva) elmondhassa még szabadon, viszonylagos szabadsággal, ami mondanivalója volt hazáról, szerelemről, a világ szépségeiről s a közeli veszedelmekről. Mi, akik köréje csoportosultunk, nemcsak munkatársai és elvbarátai voltunk – akiknek sosem mutatna fölényét –, hanem védelmezői és tanoncai, kiszolgálói is voltunk a szó nemes értelmében.”

Az igazság ezzel szemben nyilvánvalóan az, amit Radnóti Miklós jegyzett fel naplójában, amikor arról írt, hogy „szegény Attilának” semmi köze nem volt a Szép Szó Fejtő, Ignotus Pál és Horváth Béla által képviselt szellemiségéhez, „ellenszenves és kártékonynak tartott irodalompolitikájához”, amely miatt a folyóirat „közleményei 90 százalékban, sajnos – taszítanak” (Bokor L.–Tverdota Gy. 1987: 1234-1235.).

Az közismert tény, hogy a *Szép Szó* megindulásától kezdve haláláig folyamatosan közölte József Attila költeményeit. Azt viszont nem szokás észrevenni, hogy ezzel szemben a költő teljesen kiszorult az összes többi lapból, mert szerkesztőtársai ellenezték, hogy másutt is publikáljon.

Sehol egyetlen sora nem jelent meg, kivéve 1937-ben egyetlen versét a *Magyar Hírlap*ban és kettőt a *Színházi Élet*ben, valamint egy-két külföldi utánközlést. Ilyen módon pedig messze az olvasóközönség látóhatára alá szorult, hiszen a *Szép Szónak* évente csak 10 száma jelent meg, jobbára 200 példányban, és postai levélküldeményként terjesztették. Sokkal elszigeteltebbé vált, mint azelőtt, hogy „saját lapja” lett volna.

* * *

S itt vissza kell térnünk Vágó Márta emlékezéséhez, melyben azt írja, hogy „a fiúk” – azaz Ignotus Pál, Fejtő és báró Hatvany – „kétségbe voltak esve”, attól tartva, hogy József Attila „hűtlen lesz, talán átmegy jobbra?” – azaz Válaszhoz.

A Szép Szó körüli legendagyártásnak ez a kulcsmondata. Ennek felismeréséhez azt kell tudnunk, hogy a Válasz ekkor az 1937. március 15-én zászlót bontó Márciusi Front szervezetének központi lapja volt. Ebben a „népi írók” (Erdei Ferenc, Féja Géza, Illyés Gyula, Kovács Imre, Sárközi György, Veres Péter) s a budapesti és debreceni kommunista Egyetemi Kör vezetői (Donáth Ferenc, Losonczy Géza, Ujhelyi Szilárd, Zöld Sándor) fogtak össze, de támogatóik közé tartozott Kodály Zoltán, Kodolányi János, Móricz Zsigmond, Szekfű Gyula, Tamási Áron, Zilahy Lajos is. 12 pontjuk a kor legrealisabb és egyben legradikálisabban baloldali programját összegezte, Bibó István (1986: II. 463 skk) még 1947-ben is példamutatónak nevezte követeléseit:

1. Az ország demokratikus átalakítását.
2. A gondolat-, szólás-, sajtó-, gyülekezési és szervezkedési szabadságot.
3. Az általános, egyenlő és titkos, minden korrektívum nélküli választójogot.
4. Az országgyűlési képviselők összeférhetetlenségének legteljesebb betartását: országgyűlési képviselő ne vállalhasson igazgatósági, érdekképviseleti stb. tagságot.

5. Az 500 kat. holdon felüli birtokok kisajátítását.
6. A bankok, kartellek és monopóliumok magyarság-sorvasztó uralmának megszűnését.
7. A progresszív adórendszer bevezetését.
8. Munkát minden dolgozni akaró magyar számára; a 40 órás munkahét bevezetését a szellemi és fizikai munkában egyaránt, az álláshalmazás és mamutjövedelmek megszüntetését.
9. A minimális munkabér megállapítását a biológiai lét-minimum felett.
10. A dolgozók gazdasági vonatkozású szervezkedésének szabadságát.
11. Az alsóbb néposztályok érdekében a közép- és főiskolákon a progresszív tandíjrendszer és minőségi szelekció bevezetését.
12. A magyar revíziót: a Duna-völgyi népek számára a hovatarozandóság kérdésében az önrendelkezési jog tiszteletben tartását. A pánszláv és pángermán imperialista törekvésekkel szemben a Duna-völgyi öncélúság és konföderáció gondolatának megvalósítását.”

Az itteni legendagyártás gyökere tehát az, hogy a korszak legdemokratikusabb, legradikálisabban baloldali mozgalmáról a *Szép Szó* liberális – azaz eleve antidemokratikus és jobboldali – irányítói azt állították (és amilyen zavaros gondolkodásúak voltak, bizonyára hitték is), hogy velük szemben a Márciusi Front mozgalmát jellemzik jobboldali törekvések, s mindvégig ellenségként tekintettek rá. Ilyen módon pedig szándékaiktól függetlenül, objektíve a kormányzat fellépését támogatták, amely rendőrségi zaklatásokkal, Erdei Ferenc, Féja Géza, Illyés Gyula, Kovács Imre és Veres Péter perbefogásával, a Válasz és a mozgalom többi lapjának betiltásával olyan helyzetet teremtett, hogy 1938 végére a Márciusi Front szétesett.

A *Szép Szó* liberálisai e tekintetben egyébként nyilvánvalóan ellentétbe kerültek József Attilával is, aki – jóllehet a mozgalom meghirdetésekor

még főszónokként felléptetett Zilahyt gyűlölte (vö. József A. 1958: 274.) – csakhamar felismerte a Márciusi Front igazi jelentőségét. Szerintem nyilvánvaló, hogy Ignotus Pál és Fejtő ellenállása volt az oka annak, hogy „meleg rokonszenvének” a *Szép Szó* 1937. áprilisi számában ríkítóan rövidre, két mondatra korlátozott terjedelemben adhatott hangot, s a szeptemberi számban is igencsak disszonáns keretek között ajánlhatott – soha létre nem jött – fegyverbarátságot az „új népies iránynak” (uo. 192-193.). Ennél többet azonban nem tehetett: „Ismert tény, hogy a *Szép Szó* írói köre megkötötte József Attila kezét: nem adhatott kéziratot a *Válasznak*. Hiába írta levelében már 1935-ben Illyés Gyula a *Válasz* nevében József Attilának: »A lap összeállítói szívesen fogadnák kézírataidat s személyedet maguk között«, József Attila neve nem szerepelhetett a *Válasz* szerzői között” (Tüskés T. 2005).

* * *

Ezen a ponton elkerülhetetlen, hogy arra is kitekintsek, milyen szerepet játszott a *Szép Szó* a „népi-urbánus vita”-ként emlegetett szellemi csetepatéban. Ennek dokumentumait áttekintve (vö. Nagy Sz. P. 1990) – de mellőzve az ezekhez kapcsolódó könyvtárnyi szakirodalom kritikáját – az alábbi tényeket emelném ki. Noha ez a vita írók-költők és irodalmárok-kritikusok között folyt, lényegében politikai, társadalomelméleti-szociológiai és kultúraelméleti kérdések álltak a középpontjában, amelyekhez egyik oldal képviselői sem értettek igazán, és ezért marakodásuk legfeltűnőbb jellemvonása a dilettantizmus.

Ami a „népi” tábort illeti, soraiban a korszak legnevesebb alkotói közé tartozó írók – Illyés Gyula, Móricz Zsigmond, Nagy Lajos, Németh László, Tamási Áron, Veres Péter – is találhatóak, akik időnként fel-felbomló, de mindig újjáéledő közösséget alkottak. Kiemelkedően fontos felismerésük volt, hogy az ország egyik sorsdöntő, a lakosság egyharmadát érintő problémája a falvak-tanyák nincstelen-törpebirtokos parasztságának nyomora, amin az adott helyzetben csak az összes termőföld 70%-ára kiterjedő nagybirtokrendszer radikális felosztásával lehetett volna segíteni.

Hasonló jelentőségű, hogy e helyzet tudatosítása végett megszervezték a falukutató mozgalmat, és a szociográfiai remekművek hosszú sorát alkották meg. Ilyen módon viszonylag számottevő tömegbázis is állt mögöttük. Súlyos hibájuk volt azonban, hogy – már a „népi írók” elnevezéssel is – azonosították a parasztságot a néppel (kirekesztve az utóbbi fogalmából a munkásosztályt és az értelmiséget, kispolgárságot), s ebből következően nem szenteltek kellő figyelmet a többi, hasonlóan fontos társadalmi problémának. Ráadásul e népfogalomba sűrűn belekeverték a korban divatos, de genetikai-antropológiai szempontból abszolút zavaros és a náci terminológiával is összekeverhető „faj”-fogalmat.

Ugyanilyen téves volt kultúrafogalmuk; nem ismerték fel a városiasodás jelentőségét a fejlődésben, és messze túlbecsülték a vidéki életmód és a folklór kulturális jelentőségét. Hangsúlyozandó viszont, hogy a Márciusi Front programja – miként a fentiekből világosan kiderülhetett – mindezeket a hibákat maradéktalanul korrigálta. Ez a mozgalom sem volt azonban mentes attól a naivitástól, hogy azt hitte, politikai követeléseit párttá alakulás nélkül is el tudja fogadtatni a kormányzattal. (Amikor elékezett akcióval 1939-ben mégis megalakult a Nemzeti Parasztpárt, lényeges szerepet már nem tudott játszani.)

Az „urbánus” tábor semmiféle szervezeti formát nem öltött, egyetlen tömörülési pontja a Szép Szó igencsak szűk köre volt. „Urbánus irodalom”, mint szépirodalmi irányzat sosem létezett (irodalmi lexikonjaink, irodalomtörténeteink ilyen címszót, fejezetet nem is tartalmaznak). A kiemelkedő írók közül csak Márai Sándor és Szerb Antal egy-egy megszólalását szokás e politikai vitapárt állásfoglalásai közé sorolni, de a Szép Szót ők sem érdemesítették arra, hogy benne publikáljanak. Ami a fő problémát, a földkérdést illeti, az urbánus nézetek hangadó képviselője egy K. Havas Géza nevű autodidakta közgazdász volt, aki – tudálékosan dilettáns módon – a legfejlettebb nyugati országok állapotát tükröző szakirodalomból kiolvasott nézetekkel igyekezett aláásni a magyarországi földosztás követeléseit. S ha a „népi írók” kultúraelméleti elképzelései tévesek voltak, ezeket Ignóus Pál (1970: 635-63.) azzal a rágalommal támadta, hogy „az »ártatlan vidék« dicséretében csakúgy, mint a »népi« jellegzetességek

tüntető kultuszában” az 1919–1920-as fehérterror „reakciós cselvetése” rejlik. S minthogy elvakult indulataikat a Márciusi Front elleni támadásokban sem tudták fékezni, Bálint Györgytől Gaál Gáborig terjedően minden jobb értelmiségit úgy maguk ellen hangoltak, hogy az utóbbi Remenyik Zsigmondot kifejezetten rá akarta venni, szakítson a Szép Szóval és menjen át a Válaszhoz (vö. Illés L. 1960: 7-9; Agárdi P. 1995: 94.)

A vita során az „urbánusok” messzemenően kihasználták a „népi írók” fajfogalmának zavarosságát arra, hogy ellenfeleiket az antiszemitizmus látzatába hozzák, amihez alapot nyújtott, hogy az utóbbiak soraiban a kulturálatlanabbak vagy hevesebb vérmérsékletűek olykor valóban „zsidózó” kijelentésekre ragadtatták magukat. Hangsúlyozandó azonban, hogy ez a mindkét részről alantas szempont nem érvényesült a fórumokon. A *Szép Szóban* Fejtő és Ignotus Pál egy Horváth Béla nevű poétát futtatott fel vezető költővé József Attila halála után, aki olyannyira árjakeresztény volt, hogy 1942-ben egy gyors politikai fordulattal feljelentette a nyilvánosság előtt Vajthó Lászlót, amiért zsidó származású költőket publikált egy antológiában (vö. Rónai M. A. 1984; Ungvári T. 2011). Másrészt Vas Istvántól (1985) az is megtudható, hogy a zsidó származású költőknek szinte mindegyike a *Válaszban* publikált, a Márciusi Front vezetői pedig messze fölötte álltak annak a színvonalnak, ahol effajta kérdések egyáltalán felmerülhettek volna.

1940-ben Lukács György (1987) a moszkvai Új Hangban kritikusan elemezte a Szép Szó politikai irányát, mondván, hogy egyoldalúan bírálja a „népi írókat”, és „jéghideg objektivitással” kezeli magyar földreform kérdését. Agárdi P. (1995: 9.) szerint e tanulmány részzigazságai ellenére is torz szemléletet tükröz, ami azzal magyarázható, hogy „»rossz« pillanatban (Molotov–Ribbentrop paktum stb.)” született. Csakhogy álláspontját Lukács később, a „rossz pillanat” múltán is fenntartotta (vö. Ignotus P.–Lukács Gy. 1987). Szerintem egyébként épp ellenkezőleg, megállapításai (mint az, hogy „a magyar polgári demokrácia legtudatosabb és leghatározottabb irodalmi orgánuma a *Szép Szó*”), túlságosan is hízelgők – ahhoz képest mindenképp, hogy Radnóti Miklós miként értékelte irodalompolitikáját.

Zárógondolatként azt szeretném hangsúlyozni, hogy a *Szép Szó* köre túlságosan elszigetelt kis csoportosulás volt ahhoz, hogy történelmi felelősség terhelje az események alakulásáért. A ország katasztrófáját végső soron az a végzetes ostobaság okozta, hogy Horthy Miklós a magyarságot belerántotta a Hitler oldalán vívott világháborúba. A „népi írók” hibája volt, hogy nem szövetkeztek a Magyar Szociáldemokrata Párttal ennek megakadályozására, aminthogy ugyanilyen felelősség terheli az MSZDP vezetőit, hogy a Bethlen–Peyer-paktum fenntartásával lemondtak a parasztság körében végzett tevékenységről, s így eleve közömbösek voltak a „népi” mozgalommal szemben. A „népi-urbánus vitának” ilyen módon korántsem volt akkora jelentősége, amekkorát elemzői tulajdonítanak neki, aminthogy Fricz Tamás (2010) okfejtését sem látom igazolhatónak, miszerint ez az ellentét még napjainkban is eleven politikai életünkben.

AZ EGZISZTENCIALISTA JÓZSEF ATTILA LEGENDÁJA

A költő életének utolsó szakaszáról szótt legendák közül a másik legnevezetesebb az, hogy világgépét bármikor is meghatározta, vagy akár csak befolyásolta volna az egzisztencializmus filozófiai irányzata. Ehhez a legendához egy másik is kapcsolódik, miszerint e nagy horderejűnek hirdetett felfedezés Németh G. Bélának köszönhető (vö. Veres A. 2009). Ő ugyanis az 1960-as évek derekán publikált egy tanulmányt az „önmegszólító verstípusról” (Németh G. B. 1966), azt állítva, hogy ez a műforma szükségképpen a lírai én válságának kifejezéséhez kapcsolódik, és József Attila kései költeményeiben előtérbe kerülve arra vall, hogy a költő a heideggeri egzisztencializmus irányzatához kapcsolódott. E gondolatmenetet folytató írásában (Németh G. B. 1995: 110-111.) a szerző annak a véleményének is hangot adott, hogy a kései költemények jelentik József Attila életművének „legjelentősebb korszakát”, mert korábbi versei nem is voltak igazán újszerűek. Akkor érkezett pályája csúcsára, amikor „marxista korszakának” „néha forszírozott ideologikussággal asszociáló” verseivel szemben „a majdani Weöressel, illetőleg Pilinszkyvel van előhangzatos

viszonyban”, mert eszmeisége az egzisztencializmus kategóriáival (válság, számvetés, szerep, szorongás, felhívás, bűn) írható le.

Koncepciója a divatirodalmárok köreiben természetesen elementáris sikert aratott, annak ellenére, hogy minden egyes tétele durva melléfogás. Amint ezt Tverdota György (2013) szemléletes példákkal bizonyítja – de bárki magától is rájöhet, annyira kézenfekvő – az önmegszólítás nyelv-tani formája minden tartalmi vonatkozástól teljesen független, s nem-hogy szükségképpen csak a beszélő válsághelyzetéhez kötődnek, hanem éppenséggel bármiféle tartalmat kifejezhet. Ugyancsak Tverdota (1995: 23.) intette a Németh G. Béláért lelkendezőket arra, hogy bölcsebb lenne belátniuk: „a költő nagy korszaka 1927-től 1937-ig megszakítás nélkül, egy teljes évtizeden át tartott” (vö. még uő: 2009). Az egzisztencializmus-hívók azonban még azt is meg tudták magyarázni, miért nincs sehol semmi nyoma annak, hogy József Attila valaha is olvasott volna bármit Heideggertől, s miként vonzhatta őt ennek a náci filozófusnak az egzisztencializmusa. Lengyel András (1995a) abból a kétségtelen tényből indul ki, hogy József Attila 1935-ben szoros barátságba került egy piarista szerzetes paptanárral, Barta Istvánnal, s így, a „tradicionális katolicizmust” és az „átliberalizált tudományos szocializmust” összekapcsolva alakította ki a maga egzisztencialista világgépét, anélkül, hogy ennek filozófiai szakirodalma hatott volna rá. Csakhogy – amint ezt Garai László (2014) hangsúlyozza –, a költőt a vitatkozási szenvedély vezette e kapcsolatban, s nemhogy átvett volna bármit is vitapartnerétől, hanem a „mondj valamit, hogy megcáfolhassam” attitűd jellemezte beszélgetéseikben. Ezért aztán, írja Garai, „amikor József Attiláról az ultrakonzervatív barát felfedezi, hogy még mindig marxista, akkor szakít vele”.

Ráadásul pedig, ha Németh G. Béla elgondolása nem lett volna alapjaiban téves, akkor is csak a spanyolviasz újralfelfedezőit megillető elismerés járna neki. Bori Imre (1962) ugyanis már esztendőkkkel előtte terjedelmes tanulmányban fejtette ki azt a nézetet, miszerint József Attila egzisztencialista volt. Méghozzá diákkorától, 1925-től, hiszen – úgymond – már *Tiszta szívvel* című versében is olyan világnézetet fejez ki, amely Camus *Közönyének* főhősét jellemzi, aminthogy a *Reménytelenül* „a semmi

ágán”-ja is arról a „negatív világ”-ról szól, amelyről Camus beszél a *Sziszüphosz mítosza* című könyvében. Kiderül azonban az is, hogy költőnk Franz Kafka „szellemi rokona”, s hogy életművének megértéséhez Sartre írásai nyújthatnak kulcsot.

Baklövés baklövés hátán. Ha nem is részletezem, mekkora különbség van a „ha *kell*, embert is ölök” és a *Közöny*ben elhíresült action gratuite (ok nélküli, ötletszerű) gyilkosság között, azt mindenképp illenék tudni, hogy Camus a *Közönyt* és a *Sziszüphosz mítoszá*t 1942-ben jelentette meg, tehát itt legfeljebb arról lehetne szó, hogy a francia író vette a magyar diákköltő verséből a maga egzisztencializmusát. Ugyanez áll Sartre-ra is, aki 1943-ban publikálta *A lét és semmit*. Kafka pedig egyrészt nem volt egzisztencialista, másrészt lelki rokona csak akkor lehetne József Attilának, ha *Az átváltozás*ban óriási féregként ébredő, majd elevenen szétrohadó Gregor Samsa víziója rokonítható lenne a *Reménytelenül* költői képével:

*A semmi ágán ül szívem,
kis teste hangtalan vacog,
köréje gyűlnek szeliden
s nézik, nézik a csillagok.*

Végtére is gondoljuk meg: keringenek a mi fejünkben is mindenféle olyan dolgok, amelyeket Németh G. Béla József Attilánál az egzisztencializmus kategóriáiként tárgyal. A válság, számvetés, szerep, szorongás, felhívás, bűn éppúgy lehetnek kommunista kategóriák – meg minden másfélék –, ahogyan egzisztencialisták. S ha valaki, mint József Attila, éppen azért, mert a marxizmus csúcsaira érkezett kommunista, nem talál szavait értő társakra, s az asszonyok felé nyújtott keze a semmibe markol, akkor bizony igencsak megtapasztalhatja a válság, a szorongás meg minden más efféle „kategóriák” kommunista változatait is.

Lehet egy kommunista magányos? Érezheti úgy, hogy személyesen az ő számára már minden mindegy?

Naná, hogy lehet. Sőt, mi, akik e posztkommunista világban morzsoljuk le utolsó napjainkat, olyan élethelyzeteket is ismerünk, amikor csak

az lehet. A kommunistaság ilyenkor azt jelenti, amit József Attila utolsó versének zárósorában:

*Szép a tavasz és szép a nyár is,
de szebb az ősz s legszebb a tél,
annak, ki tűzhelyet, családot
már végképp másoknak remél.*

(Íme hát megleltem hazámat)

Alapvetés

A magányos kommunista

ADALÉKOK JÓZSEF ATTILA VILÁGNÉZETI FEJLŐDÉSÉHEZ⁵

E tanulmányt azzal – a kétszer kettő négyhez hasonlóan hűvös – megállapítással kell kezdenem, hogy József Attila életműve szerintem nemcsak kora valamennyi magyar pályatársáét múlta messze felül, hanem az időszak általam ismert világirodalmában sem akadt sehol párja. E megállapítás érzelemmentes, nem vagyok se József Attila-kutató, hogy érdekem fűződjék nagyságával saját nagyságomat növelni, se József Attila-rajongó, mert rég túl vagyok már azon, hogy irodalmi művekért rajongjak.

Egy ilyen megállapítást persze illenék jó néhány kilónyi sűrűn tele nyomtatott papírossal alátámasztani. Meg is írnám, ha hét életem lenne, mint a mondásbeli macskáknak. Ennek hiányában viszont csak háttérinformáció az alább kifejtett gondolatokhoz.

A másik dolog, amit előre kell bocsátanom, kit tekintek kommunistának. Nagyon leegyszerűsítve a kérdést, a kommunistaságnak szerintem két ismérve van. Az egyik az, hogy az ember, logikusan gondolkodván, elfogadja Marxnak és Engelsnek azt a teóriáját, miszerint a társadalmi fejlődés szükségszerűen vezet el a kommunizmusnak – vagy szocializmusnak, de finnyásabb ízlés esetén bármi másnak – is nevezhető osztály nélküli társadalomba,

---

⁵ A tanulmány eredeti megjelenési helye: SZERDAHELYI István, *József Attila, a magányos kommunista. József Attila világnézeti fejlődéséhez*, Ezredvég, 2005/4.

„a szabadság birodalmába”, amelynek döntő vonása az is, hogy megszűnik az ember részvétele „a tulajdonképpeni anyagi termelés”-ben, amely mindig „a nyomor és a külső célszerűség diktálta munka” (K. Marx 1961: III. 785-786.). A másik ismérv az, hogy – a cserkészek jelmondatát alkalmazva – az illető minden tőle telhetőt megtesz azért, hogy ezt a fejlődési folyamatot elősegítse. Ha mást végképp nem tehet, valakinek azt mondja: „le vagy te szarva”.

Ha így veszem, József Attila kommunista volt már jóval 1930 előtt is. Isten a megmondhatója, mióta. Kovács György (Szabolcsi M. 1957: 151.) visszaemlékezése szerint már 1926–27-ben, Bécsben „habzsolta a forradalmi és szocialista irodalmat”, és Sarló Sándor (uo. 178.) arról tudósít, 1927-ben, Párizsban csak a véletlenül múlt, hogy nem léphetett be a pártba.

* * *

1930-ban viszont Magyarországon tagja lett a kommunista pártnak. Hozzátenném, a sok közül az egyiknek, a legkisebbek egyikének. Ezt úgy hívták, hogy Kommunisták Magyarországi Pártja, s voltaképpen nem volt önálló párt, hanem a moszkvai székhelyű és onnan központilag irányított Kommunista Internacionálé (Komintern) magyarországi szerve, „szekciója”. Nincs módom arra, hogy az ebből adódó, szinte áttekinthetetlenül bonyolult hatalmi piramis zezzugait hitelesen feltérképezzem. A különböző visszaemlékezések alapján úgy tűnik fel, hogy csúcán a Komintern magyar bizottsága állt, amelyet azonban nem magyar ember vezetett, hanem egy Dmitrij Zaharovics Manuilszkij nevű, úgy sejtem, ukrán főfunkcionárius. Ez a bizottság jelölte ki a KMP KB tagjait. A források ezt a KB rövidítést kétféleképp oldják fel, olykor Központi Bizottsággként, máskor Külföldi Bizottsággként, minthogy ez sem Magyarországon, hanem mindig határainkon kívül, s ebben az időszakban szintén Moszkvában tevékenykedett (vö. Demény P. 1989: I. 203-204.).

Működését elképesztő viszonyok jellemezték. Az 1919-ben külföldre menekült kommunisták ugyanis, noha szervezetileg egységesek maradtak, két táborra – a párttörténet szóhasználatával: „frakcióra” – szakadtak, a

Kun Béla és a Landler Ernő vezette irányzatra. Ezek tagjai pedig életre-halálra menő küzdelmet folytattak egymás ellen, odáig menően, hogy rendre feljelentgették egymást a szovjet szervek előtt. A Landler-frakcióhoz tartozó Szerényi Sándor visszaemlékezése szerint a Kun-frakcióba 1931-ben átvált „Husztai elvtárs a K[ommunista] I[nternacionálé] V[égrehajtó] B[izottsága] Politikai Titkárságának ülésén kifejtette: »vizsgálataink eredményeként bebizonyosodott, hogy a KMP II. kongresszusán jelen levő küldöttek 80 %-a és az ott megválasztott Központi Bizottság tagjainak 70 %-a [horthysta] rendőrspiclinek bizonyult« 1932. december 29-én ennek alapján történt a letartóztatásunk és 1933 nyarán adminisztratív úton elítélésünk. Engem előbb halálra ítélték, majd később ezt az akkori maximális 10 évi büntetésre változtatták”. „Szükségesnek tartom megjegyezni, hogy a vizsgálatot nem szovjet elvtársak, hanem Kun elvtár-
nak a GPU-ba beépített frakciós embere, Bíró Béla vizsgálóbíró magyar nyelven folytatta le. Félrevezetve a szovjet szerveket, érték el elítélésünket” (idézi Demény P. 1989: I. 204.). Megjegyzem, lehetséges, hogy ez az utolsó mondat színigaz, de tudható, hogy a GPU-t nem kellett félrevezetni ahhoz, hogy effajta pereket rendezzen. Később Kun Béla is kivégzőosztag elé került, s igen kevés olyan magyar kommunista vezető akadt, aki szovjet emigránsként – ha egyáltalán túlélte ezeket az éveket – nem járta meg a börtönöket, koncentrációs táborokat.

Az egymás feljelentgetésén buzdólkodó, a GPU kiszámíthatatlan terrorjától rettegő és a Komintern utasításait gondolkodás nélkül végrehajtó emigráns vezetők hajmeresztően ostoba parancsokkal vezényelték a hazai KMP maroknyi csapatát. Az még csak hagyján, hogy szervezeteiknek azt a valóságidegen agyszüleményt kellett szolgálniuk, miszerint Magyarországon forradalmi helyzet van, méghozzá olyan, amelyik azonnal egy újabb proletárdiktatúrához, a II. Tanácsköztársasághoz vezet. Ebből következően pedig – Sollner József (Szabolcsi M. 1957: 279.) tudósítása szerint – olyankor is általános sztrájk és tüntetés szervezésére utasították tagjaikat, amikor a sikerre semmi, de a letartóztatásra annál több esély mutatkozott. Az olyasféle akcióikból pedig, mint amikor – kommunisták tucatjainak életét kockáztatva – külföldről bálákban csempésztettek be és

akartak szétszematni egy *szeptemberben* tartandó aratósztrájkra felszólító röplapot (vö. Demény P. 1989: I. 271.), akár arra is következtethetnénk, hogy már azt is elfelejtették, hol található hazájuk a térképen.

Pocsék kis párt volt ez a KMP, s tudnivaló, hogy a Komintern még József Attila életében, 1936 májusában a teljes Központi Bizottságát leváltotta, valamennyi magyarországi szervezetét feloszlatta és illegális sajtóját beszüntette (vö. Nemes D. és mások 1976: II. 177-178.).

* * *

Minderről azonban József Attilának sejtelve sem lehetett, ahogyan az itthoni kommunisták egyike se tudhatta, voltaképpen mi történik a Szovjetunióban. Szabolcsi M. (1998: 20.) jellemzése szerint „a magyar – és általában minden illegalitásban dolgozó – párt három rétegből állt: a vezetés néhány tagjából, akik ekkor már teljesen a Komintern által kiválasztott, odaküldött, tehát Moszkva intencióit képviselő vezetők voltak, a párt kemény magjából, valamint a párthoz lazábban kapcsolódó csoportokból, szervezetekből.”

E Moszkvából az országba becsempésztetett és sűrűn váltogatott vezetőket az egyszerű párttagok nem ismerhették. Az ő köreikben ezeket az embereket úgy volt szokás emlegetni, hogy „a párt”. Testi valóságukban csak a legfontosabb posztokra kiválasztott itthoniak találkozhattak velük. Haraszi Sándor (1986: 183-184.), aki pedig nem akárki volt ebben a mozgalomban, így ír erről: „1931 novemberében a párt újra fölrendelt Pestre. Régi ismerőssel, Sebes Sándorral hozott össze Szabó [Haraszi pártösszekötője]. Sebes közölte, hogy illegális agitprop-munka vezetésével akar megbízni a párt, ezért Pestre kellene költöznöm, mert ezt a munkát csak szoros kapcsolatban a titkársággal, itt Pesten végezhetem el. A részleteket meg kell beszélnem a párt egyik vezetőjével, akivel másnap Lukács László költő lakásán találkozhatom. Lukácsékat nem ismertem, de a megadott jelszóra ajtót nyitottak, és vendégként befogadtak. Várni kellett, a pártvezető csak negyedóra múlva érkezett. De ahogy belépett a lakásba, nyomban ráismertem arra a fiatalemberre, akivel Bécsben Haászék laká-

sán összeakadtam. Nevét csak később tudtam meg, amikor ő maga árulta el, hogy ki. Sallai Imre volt. (...) Végül közölte, hogy vele mindenkor Lukácséknál találkozunk, szükség esetén azonban utcai randevúkon is.”

Amikor József Attilát felvették a pártba, a titkárság vezetője a huszonöt éves hajdani asztalossegéd, a fent emlegetett Szerényi Sándor volt, aki a költő kizárásakor, mint említettem, már a GPU börtönében várt ítéletére. Visszaemlékezése szerint akkoriban a nevét se hallotta soha József Attilának (vö. Demény P. 1989: I. 223.).

* * *

„A párt tagsága – folytatja Szabolcsi (uo.) –, kemény magja, felvett párttagjainak száma igen kicsiny volt – ez időben nem lehetett több 250-300 embernél.” Ehhez lábjegyzetben hozzát teszi, hogy „Tamás Aladár egy nyilatkozatában egyenesen 50-60 párttagról szól ez időben”, s az én ismereteim szerint is ez a szám tűnik realisabbnak. Akár így, akár úgy, ez a létszám olyan elenyészően kicsi, hogy a párt társadalmi jelentősége legfeljebb a politikai rendőrség számára mutatkozhatott fontosnak.

Meg kell jegyeznem továbbá, amit Szabolcsi nem említ, hogy a titkárság és a párttagság közé beiktattak egy közvetítő-elszigetelő csoportot is, a fizetett pártfunkcionáriusokét. Haraszti Sándort (vö. uo. 184.) is ilyen feladatkör betöltésére kérte fel Sallai, nevezetesen arra, hogy – közvetlenül vagy közvetve, újabb összekötő bekapcsolásával – ő juttassa el a párt legális és illegális folyóirataihoz a tőle kapott instrukciókat, valamint azokat a külföldi és hazai cikkeket, amelyeket a titkárság akar közölni. Minthogy ez a munka teljes embert kívánt, „szó esett persze az anyagiakról is: havi 120 pengő – ennyi a pártdotáció, ennyiből kell megélni egy pártfunkcionáriusnak.” Minthogy a mai olvasó aligha ismeri a pengő akkori vásárlóértékét, nem árt hozzátenni, hogy ebből a pénzből csak egy „vad hideg albérleti szobára” tellett, ahol „ócska Jancsi-kályhával” lehetett enyhíteni a hőmérsékletet.

József Attila sose került be ebbe a funkcionárius-körbe.

* * *

E törpepárt jelentőségét utólag azzal volt szokás felnagyítani, hogy – Szabolcsi M. (uo.) szavaival – „a vezetésen és a »kemény mag«-on kiül a KMP-t sajátos gyűrű vette körül: féllegális szervezetek, szakszervezetek, ellenzékiek csoportjai, természetbarát és sportegyesületek, szellemi, művészeti vállalkozások. Voltaképpen a szélesebb gyűrűhöz lehet számítani az »oppozíciós« csoportokat, mozgalmakat – tehát azokat a magukat kommunistáknak valló szervezeteket, amelyek nem a KMP vezetése alatt, tehát nem moszkvai vezetés alatt állottak –, a Demény Pál-, a Hartstein-, a Weissshaus-csoport tartozott ide. Mindezeknek a mozgalmaknak a létszáma többszöröse volt az illegális párt létszámának: összességében több ezerre tehető.”

E „gyűrű” kétségtelenül létezett, sőt, még tágabb volt, ha beleszámít – mint ahogyan okvetlenül, sőt első helyen beleszámítandó – a Szabolcsi által nem említett, legálisan működő Magyarországi Szociáldemokrata Párt balszárnya is. Az is vitán felül áll, hogy a KMP tagjai hatottak e szervezetek működésére. Agitációs munkájuk egyetlen lehetősége az volt ugyanis, hogy ügyes taktikával beépültek a szociáldemokrata pártba és az ennek égisze alatt legalizált munkásszemináriumokba, ilyen-olyan egyesületekbe, s ott a KMP ideológiájának megfelelően áthangolt, de a szociáldemokrata párton belüli ellenzék eszméinek is felfogható tevékenységet fejtettek ki.

Ez mindenesetre eléggé ellentmondásos helyzetet teremtett számukra, hiszen a KMP a Komintern álláspontját képviselve munkásáruló, „szociálfasiszta” szervezetnek tekintette az MSZDP-t, de ugyanakkor csak általa tudott a munkások, vagy akárcsak a baloldali értelmiség közelébe férközni. Azok a KMP-tagok viszont, akik ezt megtették, a hazai párt tevékenységéről csak igen homályos-hézagos sejtelmekkel rendelkező külföldi vezetők dühét is magukra zúdíthatták. Ez történt pl. Madzsar Józseffel is, akiről az idegenben élő pártvezetők nem tudták, hogy már 1927-től illegális KMP-tag, s beépített kommunistaként tart beszédet az 1929-es szociáldemokrata pártkongresszuson. Jól le is leplezték hát a KMP hivatalos lapjában, a bécsi *Új Március*ban, mint olyat, aki „zavaros baloldali illúziókat” kerget, s

egy sorban áll a „nyíltan opportunistá, pártvezetőségi lakáj” szociáldemokrata ellenzékkal (vö. Demény P. 1989: I. 224.).

Ettől Madzsar tovább tevékenykedhetett ugyan a hazai KMP-ben, de rehabilitációt, helyreigazítást nem kaphatott, mert a párt külföldi vezetői mindaddig csalhatatlanoknak számítottak, míg a GPU el nem hurcolta őket. Az ilyen viszonyokat jól érzékelteti Haraszti Sándor (1986: 189-193.) visszaemlékezése. 1932-ben Antal Jánossal karöltve vitatkozott a *Társadalmi Szemlé*ben a szociáldemokratákkal a forradalom és a reformok viszonyáról. Okfejtéseiket hibásaknak találta a Moszkvában élő Révai József, s egy hozzászólásban kioktatta őket a helyes marxista álláspont nevében. „Révai már akkor a párt vezető apparátusának tagja volt – írja Haraszti –, elméleti kérdésekben tekintély, úgyhogy ellentmondásra a *Társadalmi Szemle* akkor sem adott volna lehetőséget, ha arra akár én, akár Antal rászántuk volna magunkat. Az eretnesség vádját különben egyikünk sem merete magára vállalni, belenyugodtunk Révai kioktatásába, beálltunk a sorba, hallgattunk mindaddig, amíg helyettünk maga a történelem nem adott választ Révainak, nem mondott ítéletet a mi vitánkban, 1935-ig, amikor a III. Internacionálé szószékéről Dimitrov meghirdette az antifasiszta népfretpolitikát.”

Madzsar ugyanígy tett, beállt a sorba, hallgatott, de vele a történelem nem volt ilyen kegyes. 1936-ban a Szovjetunióba kellett menekülnie, s ott valamiért a GPU az *Új Március*hoz hasonlóan értékelt tevékenységét és – népfretpolitika ide, Dimitrov oda – meggyilkolták.

Szabolcsi Miklós „gyűrű” képzetéhez más észrevételeket is hozzá kell fűznöm. Szerinte, mint idéztem, ide lehetett sorolni olyan, önmagukat kommunistáknak valló „csoportokat” – a hivatalos párttörténet ezeket „frakcióknak” nevezte –, amelyek nem a moszkvai vezetés alatt állottak, s amilyen a Demény-, a Hartstein- és a Weissshaus-frakció volt. Ami ezek közül Hartstein Iván Magyarországi Baloldali Kommunisták Szövetségét illeti, ez valóban csak kisebb és hamar feledésbe merült „tanácskommunista” csoport volt harmincas évek elején (vö. Konok P. 2004. 8. jegyzet). Valószínűleg hasonló lehetett a Szabolcsi által nem említett, s napjainkra teljesen elfeledett, Rézner József által irányított pesterzsébeti kommunista

csoport is, noha Rákosi Mátyás 1945-ben még kitüntetett figyelemmel gyalázta (vö. Demény P. 1989: II. 18.).

Merőben más volt azonban a helyzet azzal a mozgalommal, amelyet Demény Pál vezetett, s amelyről így ír: „organizációnknak nevet sohasem adtunk. Taktikai okokból tettük ezt, azért is, mert illetéktelenek s gyengék voltunk ahhoz, hogy pártnak tituláljuk magunkat” (uo. 115.). Ez a szerénység akár túlzottnak is mondható, ha tudjuk, hogy taglétszámuk 600 körül mozgott, azaz kétszerese volt a KMP legnagyobb, s tízszerese a kisebb létszámánál. Weissshaus Aladár magyar szocialista népmozgalomként emlegetett illegális kommunista hálózata pedig éppenséggel több ezer taggal működött. Mind Demény, mind Weissshaus eredetileg vezető szerepet töltött be a moszkvai irányítású KMP-ben, képzett marxisták voltak, és ideológiájuk – a leninizmus hirdetéséig, a Szovjetunió melletti propagandáig bezárólag – semmiben nem különbözött az Internacionálé szekciójától. Csupán arra jöttek rá, hogy a moszkvai távirányítás tehetségtelen kalandorpolitikája és egymás elleni acsarkodása életveszélybe sodorja, rendőrkézre juttatja vagy hazug vádakkal kitaszítja a hazai kommunistákat. „A kommunista pártoknak nem lehet ilyen taktikai vonaluk – írta Demény P. (1989: I. 236-237.) –, csak a nevükkel görbe úton visszaélőknek, a hazai valóságot kiszakítottóságukban hamisan mércézőknek. A szocializmus elméletében többnyire sekélyes műveltségű, a múltbéli dicsőségüket kiaknázó vagy a hirtelenében megüresedett posztokba bekönyökölt, ám a mozgalom gyakorlatában járatlan vezérkedők voltak azok, akik egymást pocskondiázták, a kommunista pártok etikáját súlyosan sértve, vélt ellenfeleiket szervezeteikből kizárták, ahol megtehették: börtönbe csukták, elpusztították. Semmi másért nem tették ezt, csak azért, hogy a tehetségtelenségükkel görcsbe szorított organizáció elgyengüléséért bűnbakot találjanak, önhibájukat másokra áthárítsák.” Ezért döntöttek tehát a Komintern-szekció legtisztességesebb, legfelelősségteljesebb vezetői úgy, hogy önálló, a moszkvai irányítású párttal nem szembenálló, hanem azzal esetenként együttműködő, de független szervezeteket hoznak létre. Ezeket így egyrészt elkerülték a tömeges lebukások, másrészt pedig eszük ágában sem volt saját harcostársait rágalalmazni-kizárogatni. „Az a kommunista szervezet, amelynek egyik

vezetője voltam – hangsúlyozza Demény (1989: I. 238.) –, mennyiségileg többszörösen meghaladta a III. Internacionálé magyarországi szekciójaként elismert pártnak a tagszámát – és bár mozgalmunk egy napra sem pihent el 25 éves küzdelme során: *egyetlen tagját sem zárta ki* soraiból.” Aligha zárta volna ki tehát József Attilát, ha sorsa hozzájuk vezeteti őt.

* * *

Kérdés azonban – még hozzá könyvtárnyi szakirodalom által hevesen vitatott kérdés (vö. Szabolcsi M. 1998: 10-12.) –, hogy a KMP kizárta-e tagjai közül József Attilát. Egyesek szerint ugyanis a költő soha nem is volt igazi tagja e pártnak, mások úgy vélik, párttag volt ugyan, de nem zárták ki, csak „lehagyták”, megszakították vele a kapcsolatokat, ismét mások pedig arra következtetnek, hogy ő maga lépett ki a KMP-ből. Szabolcsi M. (1998: 11-13.) „a volt Párttörténeti Intézetben őrzött dokumentumok, sokszor közölt emlékek alapján” arra a – szerinte „kétségtelen” – megállapításra jutott, hogy „József Attila 1930. szeptember 1. körül az illegális KP tagja lett”, mert „kapcsolata a párttal a szervezeti szabályzat összes idevonatkozó követelményének is megfelelt”. Ennek nem volt nehéz megfelelni, hiszen mindössze kettőt jelentett: „illegális sejt” tagjának kellett lenni és „felső kapcsolattal” rendelkezni. Nem volt tehát ünnepélyes taggyűlés kézfogással, tagkönyv és tagsági díj, nem volt sehol egy hivatalos lajstrom nevekkel és lakcímeikkel, s nem is lehetett. Ez a párt ugyanis nem egyszerűen illegalitásban működött. A hatóságok szovjet kém- és diverzánsszervezetnek tekintették, s nemcsak a politikai rendőrség loholt tagjainak nyomában, hanem a kémelhárítás is. Így tehát kénytelen volt olyan biztonsági szabályokhoz igazodni, amilyenek a kémek és diverzánsok világát jellemzik. Tagjai pártügyekben csak a felső kapcsolataikkal érintkezhettek, jelszavas találkákon kapták utasításaikat ismeretlen vagy csak álnévről ismert emberektől, és a sejten kívüliek esetében még a jóbarátaikról sem tudhatták, tagjai-e a pártnak stb.

Szabolcsi azt írja, József Attila a „Wolfner- [ti. gyári] sejthez” tartozott. Andrásfi Gyula (Szabolcsi M. 1957: 292.) viszont arról tudósít, hogy

a költő már jó ideje tartott náluk pártszemináriumokat, anélkül, hogy bármiféle sejtkezhez tartozott volna, s ők, akik egy füzetből kiolvasták, hogy ez is előírás, némi vele folytatott vita után „betették” ebbe a sejtbe. Nekik volt igazuk, hiszen attól, hogy valaki szemináriumokat vezetett, nem kellett párttagnak lennie. Szabolcsi írja ugyanitt, hogy „a párthoz való csatlakozás szokásos útja” az volt, hogy „a későbbi párttag előbb szakszervezetekben, félégalis kulturális szervezetekben vett részt, majd szemináriumokat vezetett, egy adott pillanatban pedig bevonták az illegális munkába”, de úgy, hogy „erről külön írásos dokumentum nem maradt akkoriban”.

Még az sem számít e tekintetben, hogy egyik, 1931-ben írt levelében József Attila (1976: 277.) megemlíti: „több mint egy esztendeje tevékeny tagja vagyok az illegális KP-nak, mint párttag kezdetben röpiratokat, stencileket gépeltem, 7 szemináriumom van és vasárnaponként százak előtt tartok a szabadban előadásokat”. Szabolcsi egy későbbi helyen (1989: 20.) maga is felhívja a figyelmet arra, hogy József Attila „több, kommunista-ként vagy egyenesen párttagként emlegetett vagy akkor és később annak tartott kortársa, barátja” voltaképpen nem volt tagja a KMP-nek, „ami persze nem jelenti azt, hogy hosszabb vagy rövidebb időre ne tartották volna magukat őszintén kommunistának”.

Bármilyen groteszk is, valójában csak akkor vált abszolút bizonyossá, hogy valaki párttag volt, amikor – Demény Pál szerint az esetek túlnyomó többségében ártatlanul – kizárták a pártból. Mert ilyenkor a párt hivatalos lapjai, az Új Március, a Kommunkista vagy a Pártmunka hosszú lajstromokat közölt, feltüntetve azok pontos nevét és mozgalmi álnevét, olykor még lakhelyét is, akiket a moszkvai KB frakciózás, pártbomlasztó magatartás, likvidátorság, provokátorság vagy a rendőrségen tett pártáruló vallomás stb. miatt kiteszített a mozgalomból, hozzátéve, hogy „el kell taposnunk, meg kell semmisítenünk őket (...). Ki kell takarítani a szemétdombot!” (vö. Demény P. 1989: 231-236.). József Attila nevét azonban hiába keresnénk ezeket a listákon. Andrásfi Gyula mellett viszont Sollner József is azt állította, hogy ő szervezte be a költőt a tagok körébe.

* * *

Homályos ügy, de számunkra voltaképpen mellékes. A lényeg az, hogy József Attila párttagnak tudja magát és e tekintetben mások sem támasztanak semmiféle kételyt benne. Olykor kommunista röpiratokat sokszorosít és hurcol a táskájában, máskor tisztasági csomagokat visz a bebörtönzötteknek, ismét máskor holtfáradt külvárosi koporsóüzemi munkásokat igyekszik ébren tartani a dialektika filozófiai problémáiról tartott előadással, majd grízes tésztát eszik velük a markából. Sokszor csak négyen-öten ülnek körülötte, a gödi, csillebérci kirándulások bokrainak tövében azonban akár tízszer ennyien is (a levelében említett „több száz” szerintem költői túlzás). „Annyi biztos: József Attila szerette ezt a szemináriumvezetői tevékenységet – írja Szabolcsi (1998: 19.). Mindig is szeretett tanítani, vitatkozni – szenvedéllyel fogott új könyvek olvasásába. Most alkalmá nyílt arra, hogy olvasson és újraolvasson: Marxot, elsősorban *A tőkét*, Beer: *A társadalmi harcok történetét*, Engelst, Buharin tanönyvét és már akkor valószínűleg Hegelt is.”

Amúgy egyébként más írók kéziratait másolja filléres bérmunkában. Legfőképpen, úgyszólván minden nap késő éjszakáig pedig a Japán Kávéházban ül egy feketekávé és a délután négyig ehhez ingyen felszolgált kis pohár szóda mellett, az író Nagy Lajossal és más kommunista vagy szimpatizáns értelmiségiekkel. Vitatkoznak, sakkoznak, hülyéskednek. A költő néha csak int nekik, ne zavarják, mert ír.

Remekműveket ír. Egyebek között *Anyám* című versét, amelynek klasszikus nagyságát eddig, ha jól tudom – bár a mai irodalomteoretikusoktól minden kitelik – nem vitatta senki. A *Tömeget*, a *Lebukottat*, a *Munkásokat*, a *Mondd, mit érlelt* viszont, amelyek szerintem a maguk nemében ugyanilyen kiemelkedő alkotások, még Szabolcsi Miklós is némi fejcsóválással böngészte. „A *Tömeg* – írja (1998: 71.) – kétségtelenül a munkásmozgalom tanait, mondhatnám szinte akart módon közhelyeit alkalmazza (»hétórai munkáért...«), a szocialista forradalmiságnak pedig »már szektás-balos változatára utal a »nem fogja polgári ravaszság« és a »Minden más hiábavaló« kijelentése”.

Szövegösszefüggésből kiszakított mondatokkal bármit meg lehet csinálni. Ha viszont az egész strófát nézzük:

*Világ, bekap a tömeg!
Felleget fű orralika,
odvas föga
bérkaszárnnyák görbe sora.
Kapkod, nyúl, ahova ér,
csűrért, gyárért, boglyáért,
hétórai munkáért,
a Göncölért, Fiastyúkért,
bővizű alföldi kútért – –*

akkor világos, hogy „a munkásmozgalom közhelye” e fantasztikus vízióban olyan ellenpont, amely nélkül a strófa művészi értéke a negyedére csökkenne, s e sor beiktatása zseniális költői lelemény, amelynek modelljét külön fejezetben kellene elemezni egy korszerű poétikai tankönyvben. Azzal a megállapítással pedig, hogy a város utcáin mindent elsöprő tömegtüntetés himnikusan szárnyaló ódájában „szektás-balos” kitételek lennének az idézetek, nem is látom szükségesnek a vitát. Aminthogy azt sem látom részletezendőnek, miért késztet lemondó sóhajra az a megállapítás, miszerint a *Lebukott* „alkalma, ürügye az illegális párt számára mindig nagyon fontos Vörös Segély segítése és ábrázolása. Mintegy pártfeladatként írhatta, egyúttal a maga számára félig játékos erőpróbaként” (Szabolcsi M. 1998: 77.). Ebben az erőpróbában ugyanis a költő két ökolbeszorított keze próbál dörömbölni a külvárosi tűzfalakkal teli mennybolton, s a torkában dobogó szív veri a trubadúrköltészet legvirtuózabb versformájának ütemét:

*Otthon a tűzhely hűvös és repedt,
hideg fazékban készül az ebéd,
a csarnok nyirkos kővéről szedett
kis káposztalevél és hulladék.
Az asszony szédül, szidja gyerekét*

*s a szomszédné a gangon kiabál,
hogy tőlünk sosem kapja vissza már
az ujjnyi kevés lámpaolajat.
Tél lesz, ragyog a fagy s az ébhálál.
Testvér, segítsd a lebukottakat.*

Istenem, milyen zseniális már az is, hogy e strófazáró refrénsorok végén nincsen felkiáltójel. S verjen meg engem az isten mind a két kezével, ha hátralevő napjaimban oda sülyyednék, hogy már nem érezném szájamban ennek a káposztalevélnak az ízét, és nem hallanám a gangról a szomszédné kiabálását.

Egyébként, ha jól emlékszem, eredetileg Petőfi *Nemzeti dala* is valamilyen bankettre írt alkalmi versezetnek készült.

* * *

Hogy a versírás mellett – mint Szabolcsitól idéztem – rendkívüli buzgalommal jegyzetelte a teoretikus munkákat, bizonyára nem azért tette, hogy az el-elbóbiskoló koporsóüzemi munkásokat elképessze a dialektika filozófiai szakirodalmában való jártasságával – ilyenkor, épp ellenkezőleg, minden erejével arra törekedett, hogy a gyerekeket szidalmazó és a gangon egymással kiabáló emberek gondolatvilágához és nyelvhasználatához idomítsa a színtelen-szagtalan absztrakciókat. Szabolcsitól (1998: 130.) tudható, hogy minden jel szerint egy nagy, általános társadalomelméleti művet akart írni. Ebből azonban nem készült el több, mint az *Irodalom és szocializmus* című, az MSZDP Jaurès-munkaközösségében felolvasott, huszonkét és fél nyomtatott oldalnyi előadás.

Célja, hogy „nyugalomra intse” „a művészet körüli évezredes herce-hurcát és tarka zúrzavart” (József A. 1958: 100.). Nagyképű és hebrencs vállalkozásnak tetszhet ez olyasvalakitől, akinek még egy valamire való diplomát sem sikerült szereznie, nemhogy különféle tudományos akadémiák tiszteleti tagja és egyetemek díszdoktora lenne. Szabolcsi Miklós (1998: 133.), a kiváló irodalomtörténész finomabban fogalmazva lényegében ugyanígy ítél, amikor „a fiatal költő” „megható próbálkozásaként” jellemzi.

Nos, ebben a rendszerben már én sem leszek soha akadémikus meg díszdoktor, de szakmám szerint mégis csak esztéta meg irodalomteoretikus lennék, s nem irodalomtörténész. Mint ilyen, kétségtelennek látom, hogy József Attila pontatlanul fogalmazta meg célkitűzését, dolgozata – bár érint ilyen kérdéseket – nem „a művészet”, s még csak nem is a „szóbeli művészet”, a szépirodalom átfogó problémáit tárgyalja, csak a visszatükröző

irodalomét. Azt viszont, most behatóbban tanulmányozva, teljes szakmai felelősséggel – és irigységgel – állíthatom, hogy e kurta szövegecskébe tömörített koncepció a maga idején messze felülmúlt nemcsak minden hasonló marxista teljesítményt (ide értve Lukács György minden addigi írását), hanem világszinten vizsgálva is egyedül Ingarden elgondolásai állíthatók mellé. S minthogy ez utóbbiakról nem lehetett tudomása, minden oka megvolt arra, hogy úgy érezze: ő teremtett rendet ebben a sok évezredes hercehurcában.

Elképesztő teoretikus képességei voltak. Pontosan tudta, hogy az elmélettörténeti zsonglőrmutatványokat mellőzve a mindennapi élet földszinti tényeiből kell kiindulnia ahhoz, hogy a hetvenhetedik emeleti elvont kategóriákról bármi érdemlegesen mondhasson, és a legszigorúbban bizonyított logikai lépésekkel kell felbaktatnia hozzájuk.

Irgalmatlan, sőt, kifejezetten agresszív logikája volt, egy-két mondat el tudott intézni terebélyes és hatalmas tekintélyű irodalomelméleti irányzatokat. Esetenként többet is egy csapással. Azokat a realizmus, avantgardizmus, dokumentarizmus, valóságábrázolás, lehetséges világok ábrázolása, fiktitivás és valódiság stb. körüli vitákat, amelyekre csak magyar nyelven akkora papírhalmozat fecséretek el, amekkora az Alpok hegylánca, s amelyek során külön szótárat kitöltő terminológiákat izdadtak ki magukból magasan fizetett szakemberek, ez a huszonöt éves, éhenkórász alanyi költő egy bekezdésben egyszer s mindenkorra megoldotta: „az állításból, hogy az a táltos paripa paraszt uzsonnázik, művésziileg szükségszerűen egész, önmagában lezárt világ keletkezik, – világ, amelynek minden pontja archimédeszi pont. Ennek a világnak a tényei nem valóságos tények, azonban – és ez a fontos – e nem valóságos tények összefüggése valóságos és teljesen megfelel a valóságos világ összefüggéseinek. Tehát éppúgy szemlélhetjük rajta a valóságos világ összefüggéseit, mint a valóságos tények állításából származó művön” (József A. 1958: 97.). Lukács György nem ismerhette ezt a gondolatmenetet, hiszen József Attila dolgozatát bő negyedszázadon át senki nem tartotta még publikációra érdemesnek se. Ha ismeri, megspórolhatta volna magának azokat az évtizedeket, amelyek során a „nagy realizmus” tévútjain bolyongott.

* * *

Ebben az ügyben nem az az igazán érdekes, hogy József Attila csak úgy fél kézzel s huszonkét és fél oldalnyi gyémánttömör szövegbe sűrítve le tudta fektetni a marxista irodalomelmélet alapjait, hanem az, hogy rájött: ilyen irodalomelmélet még nincsen. Azok a dilettáns-propagandisztikus publicisztikák, amelyeket Marxra, Engelsre, Plehanovra, Leninre építve e témakörben publikáltak, már csak azért se érnek semmit, mert se Marx, se Engels, se Lenin nem is konyított ehhez a tudományhoz. Neki magának kell tehát kidolgoznia az itteni alapelveket, s nem hivatkozhat másra, mint a tényekre és az azokból logikusan levonható következtetésekre.

Ennél is érdekesebb pedig az, hogy dolgozata egy nagy, általános társadalomelméleti mű mellékterméke csupán. Azaz: úgy látta, hogy a kommunista mozgalomnak, a marxizmus-leninizmusnak szüksége lenne egy ilyen műre. Merthogy ilyen mű – Marx ide, Engels oda, Lenin amoda – nincsen. S majd ő megírja.

Minden bizonnyal meg is tudta volna írni.

De egyéb se hiányzott volna szegénynek. A KMP elméleti tekintélyével, lapjainak szerkesztőivel a maga fölényes marxista tudásának birtokában amúgy is olyan lekezelő módon vitatkozott, ahogyan a macska játszik az egérrel. Sándor P. (Szabolcsi M. 1957: 314-317.) visszaemlékezése szerint a szemináriumok után „a problémák vitája persze kávéházi összejöveteleken is hevesen folytatódott. Sok ilyen diszkusszió zajlott le a Simplon- és a Japán-kávéház tükörfalai között. Attila »nehéz« vitatkozó volt. A legjobb érveket is el hagyta röpülni a füle mögött, és körömszakadtáig kitarzott eredeti álláspontja mellett. A naiv ragaszkodástól az éles, merev ellentmondásig terjedő széles skálán játszott. Nemegetszer lelepleztem nem éppen korrekt vitamódszerét. Állított valamit, és tetszelgett az eredetiségével. Ha megtámadtam és sarokba szorítottam, végső érvként, diadalmasan és kaján nevetéssel szedte elő a *Kapitalt*. Íme, idézte, az ő állítása pontosan megegyezik Marx tételével. És recitáló, mély hangján hangosan felolvasta az illető passzust.” Amikor Sándor Pál e visszaemlékezést írja, már a filozófiai tudományok doktora, a budapesti egyetem dialektikus

materializmus és logika tanszékének vezetője. De annyi logikája még mindig nincsen, hogy észrevegye, a sztori nem azt bizonyítja, hogy ő leplezte le a költő inkorrekt vitamódszerét, eredetieskedését, hanem azt, hogy József Attila leplezte le az ő nagyképűséggel párosuló tudatlanságát.

Mi sem természetesebb tehát, mint az, hogy a hozzá hasonló, a Komintern-brosúrák propagandaszólamain nevelkedett teoretikusok körében – ahogyan Sándor Pál emlékezéseit folytatja – „egyre szaporodtak ellene a panaszok”. Hogy tudniillik az ő foglalkozásain „a szemináriumi tudnivalókat” kiszorítja „személyiségének túltengése”. „Hogy a költő megfélemlszik mindenről, a témáról, a célról, ami az embereket összehozta, a feladatról, amire vállalkozott. Nem pártpropagandista többé, hanem költő, és a hallgatók: közönség. Abszurdum – szóltak egyesek, és mások joggal mondták: ezek az elvtársak kockáztatják állásukat, szabadságukat, hogy elsajátítsák a mozgalom számára szükséges ismereteket, de nem azért, hogy jó-rossz verseket halljanak.” Ez a sztori Sándor Pál szerint végül hepienddel végződött, mert a vádaskodás „olyan hihetetlennek látszott, hogy úgy döntöttünk: előbb megnézzük, tulajdonképpen mi is folyik ezeken a szemináriumokon. Mások is mentek, én is mentem”, s végül „az igazsághoz híven vittem feljebb a jelentést: szó sincs saját versekről, sőt: életem legjobb előadását hallottam a pénz funkcióiról. Így Attila tovább folytathatta a szemináriumokat”.

Sándor Pál emlékezéseiről az a hír járja, hogy – igen finoman fogalmazva – nem a legmegbízhatóbbak. Annyi azonban ebből mindenképpen bizonyos, hogy egyesek rágalmazni kezdték József Attilát, méghez a nyilvánvalóan nem szemináriumának munkás-hallgatói, hanem olyanok, akiknek kapcsolataik voltak azokhoz a „mi”-ként emlegetett valakikhez, akik úgy döntöttek, hogy vizsgálatot folytatnak ellene, és aztán „feljebb vitték” a jelentésüket valahová, ahol engedélyezték, hogy a költő folytathassa a szemináriumokat, annak ellenére, hogy kapásból tud olyan szövegeket idézni *A tőkéből*, amelyekről a „mi”-hez és a „feljebb”-hez tartozók azt hiszik, hogy eredetieskedő öntetszelgések. Andrásfi Gyula (Szabolcsi M. 1957: 292.) is megerősíti, hogy „Attilát sokszor igen keményen támadták az elvtársak, kint Gödön is, ha vitára került sor. (...) Mikor a *Le-*

bukott című verséért bíróság elé került, akkor is emlegette: »A rendőrség, a bíróság üldöz, mégse vagyok befogadott.«

S hogy az ilyen konfliktusok nem mindig zárultak olyan derűsen, mint a titkárnőiket oltár elé vezető bankvezérigazgatókról szóló filmek, ezt szinte bizonyosra vehetjük a költő *Bánat* című, legvalószínűbben erre az időszakra datált remeke alapján:

*Csak egy pillanatra martak ki, csak.
Zúgj, erdő elvtárs! Szinte csikorgok.
Egy pillanatra se martak ki, csak*

*az az elvaduló csahos rám támadt
s kijöttem, hogy erőm összeszedje,
mint néni a gallyat, a bánat.*

* * *

Mindenesetre József Attila 1931. március 21-ére elkészült, *Döntsd a tőkét...* című kötete a KMP által szerkesztett kiadványsorozatban jelent meg, s nem látom megalapozottaknak azokat a sejtelmeket, amelyek szerint előállítási költségeit nem, vagy nem egészében a párt fedezte. A kötet példányait az ügyészség május 8-án elkobozta, s szerzője ellen osztály elleni izgatás és szeméremsértés címén bírósági eljárás indult, amely 8 napi, de azt is három évre felfüggesztett fogházbüntetéssel zárult.

Ez az eljárás még javában tartott, amikor júniusban becsempésztették Magyarországra a moszkvai *Sarló és Kalapács* című folyóirat legújabb számát. Ez közölte a Moszkvai Proletárirók Szövetsége magyar szekciójának *Platformtervezet* címen emlegetett, de a szervezet által áprilisban már „lényegében jóváhagyott” – minek is nevezzem? – végítéletét a magyar irodalom fölött.

Ma már rég halott barátaim körében hallottam Lukács György szálóigévé vált mondását, miszerint a marxista világnézettől éppúgy nem lesz valaki nagy íróvá, ahogyan a Himalája tetején ugráló nyulacska

sem nagyobb a síkság elefántjánál. Ezek a moszkvai proletárirók pedig – főlegesen őket megnevezni – csak öntudatos, de igen kevésbé képzett marxisták voltak. S legfőképpen arcátlanok, amennyiben az általuk még hírből-névről is alig ismert magyarországi alkotókról úgy nyilatkoztak, hogy legjobbjaik is csak arra jók, hogy „éles harcot folytatva a bennük levő kispolgári ideológiák ellen, taktikusan átneveljük és átvezessük őket a proletár ideológiára”. Távoztatással nyilván, Moszkvából. József Attilát azonban nem akarták átnevelni, mert őt egy Simon Andor nevű, verselgető miskolci kertészsegéddel párba állítva egyszerűen lefasztazták. (E szegény Simon Andor egyébként kommunista röplapok terjesztéséért járta meg a börtönt, s egyetlen jeles irodalmi tette az volt, hogy feleségül vette Móricz Zsigmond lányát, Györgyit.)

Távoli és voltaképpen nevetséges pizkoskodásukat szerintem az tette igazán károssá – amit nem szokás hangsúlyozni –, hogy irományukat a művelt européerként és a szlovákiai magyar irodalom vezéralakjaként ismert Fábry Zoltán is nyomban közölni kezdte a csehszlovák kommunista párt általa szerkesztett és legálisan terjesztett magyar nyelvű orgánumban, *Az Útban* – noha a moszkvai elaborátumban az ő folyóiratáról írt két mondat közül a második igazán nem volt hízelgő: „A köréje csoportosult írók egyrésznél *formaforradalmi* maradványok mellett *ideológiai elhajlások* is előfordulnak” (József A. 1958: 438.). Fábry (Szabolcsi M. 1957: 369.) azzal magyarázkodott, hogy „a pozsonyi párt-botfűlűséggel szemben” tehetetlen volt, olyannyira, hogy a lapban nemhogy József Attila verseit, de sokszor még a saját cikkeit se tudta leközoeltetni. Nos, szerintem az ember vagy szerkesztő, vagy nem az. És nem muszáj szerkesztőnek lenni. Évtizedekig üztem ezt a foglalkozást a „párt-botfűlűség” viszonyai között, de egyértelművé tettem, hogy ameddig le nem váltanak, senkinek semmiféle beleszólást nem tűrök a dolgomba. Nem is szóltak bele.

Tamás Aladár (Szabolcsi M. 1957: 300-303.) szerint a *Platformtervezet* nemcsak József Attilát háborította fel úgy, hogy napokig beszélni se lehetett vele, hanem a kommunista értelmiségieket, meg a párt Moszkvából ide küldött vezetőit, Sallait és Fürstöt is. A költő nagy zaklatottságának semmi nyoma abban a válaszban, amelyet a *Platformtervezetre*

írt. E tanulmány túlnyomó része – tárgyyszerűen fölényes, hűvösen lenéző modorban – egyszerűen kioktatja a moszkvai szerzőket azokról az elemi marxista ismeretekről, amelyekről dolgozatuk tanúsága szerint sejtelmek sincsenek, s azokról a primitív logikai hibákról, amelyek gondolatmenetüket jellemzik. Egy közbevetés erejéig említi csak, hogy más írókra vonatkozó, teljes tájékozatlanságukról árulkodó kitételeik mellett őt is „megtették fasisztának”, de erre nem veszteget egyetlen szót sem, inkább arra figyelmezteti őket, hogy az idegen szavak helyesírásának mikéntjét sem ártana megtanulniuk.

Nincs nyoma azonban a kommunista értelmiségiek, meg Sallai és Fürst felháborodásának sem. Tamás Aladár azt írja, Fürst „nemcsak magáévá tette válasza leköszöltetésének ügyét, de több alkalommal beszélünk arról is, hogy József Attilának elégtételt kell szolgáltatni”. A *Sarló és Kalapács*-ban azonban a válasz nem jelent meg, sőt, ezt a KMP egyik orgánuma sem közölte – volt neki pedig több is. Valakik valamiféle módon megnyugtathatták a költőt, hogy a párt nem tekinti őt fasisztának, de Tamás Aladár bevallja, „az események úgy alakultak, hogy a költőn és néhány elvtáron kívül nagyon kevesen szereztek róla tudomást”, sőt, „a későbbi időkben ez jóformán feledésbe merült, (...) és a *Sarló és Kalapács* cikket egyre inkább úgy kezdték tekinteni, mint ami a párt álláspontját fejezi ki”.

Amiben az a legkülönösebb, hogy Sztálin a Proletárirók Szervezetét (a RAPP-ot) ezzel a magyar szekcióval együtt már 1932 áprilisában feloszlatta, s főtítkárát, a mindenható és rettegett Averbahot úgy kialakbólította az irodalmi életből, hogy azt se tudni, mi lett vele. Igaz, a *Platformtervezet* megszövegezőjét és aláíróinak egy részét csak 1938-ban gyilkoltatta meg, illetve csukatta koncentrációs táborba.

* * *

Így teltek a párttag József Attila napjai, amikor 1932 nyarán egy kommunista folyóiratot akart indítani. Az esetről Sándor Pál (Szabolcsi M. 1957: 120-122.) azt írja, hogy a költő az anyagi támogatás és terjesztés biztosítása végett a *Társadalmi Szemle* szerkesztőihez, hozzá és Madzsar Józsefhez fordult

segítségért, de „a párt ellenezte a tervet. József Attilát nem tartotta »vonalasnak«. Úgy gondolta, a baloldali munkásmozgalomban csak zavart okozhat egy újabb lap megjelenése, különösen olyan, amely felett nem gyakorolhat közvetlen felügyeletet.” Hogy pontosan kit vagy kiket takar „a párt”, amely ezt „gondolta”, nem derül ki, s így ez az információ inkább árulkodik a KMP-ben bevett nyelvi trükkökről, mint a tényekről. Mélyebbre mutat az a mondat, mely szerint „József Attiláról (...) úgy véltük, hogy a pártfegyelmet nehezen tűrő természete miatt ilyen lap szerkesztésére nem a legalkalmasabb”. A „véltük” legalább azt jelzi, hogy Sándor Pál is közéjük tartozott, noha korábban azt állította, hogy „a párt”-tal szemben ő helyeselte József Attila tervét.

Akárkik között folyt e huzakodás, végül „kompromisszum jött létre. A lap, a *Valóság* tulajdonképpen két részből fog állni. Az első felét József Attila szerkeszti, abba legfeljebb közvetve szólunk bele, anyagot szállítunk, bírálunk, tanácsolunk – a másik fele pedig a diákmozgalom céljaira készül. Ennek szerkesztésébe viszont József Attila nem szól bele. Ez utóbbi anyag pártellenőrzését rám bízták” – írta Sándor Pál, s ehhez hozzá kell tenni, hogy az általa ellenőrzött rész tényleges szerkesztője a költőnél ezek szerint ekkoriban sokkalta „vonalasabbnak”, a pártfegyelemhez katonásan igazodónak mutatkozó Fejtő Ferenc lett.

A *Valóság* első számának megjelenése – folytatja Sándor Pál – „hatalmas botrányt okozott – mégpedig Attila nagy filozófiai tanulmánya miatt”, amely „általános felháborodást keltett »érthetlensége«, összevisszasága miatt, amely csak »megbolondítja« a fiatalságot.” „A pártapparátus megtagadta a terjesztést, állást foglalt ellene, és ezzel a lap további sorsa meg volt pecsételve. Nem is jelent meg több szám”.

Ez a tanulmány, „az *Egyéniség és valóság* József Attila életművének legvitatottabb darabja” – írja Szabolcsi Miklós (1998: 159 skk), majd hosszasan ismerteti a különféle véleményeket, amelyek legjobb esetben „csúsztatásokat” vélnek felfedezni a tanulmány gondolatmenetében, rosszabb esetekben viszont, amilyen Fejtő Ferencé, a filozófiai halandzsa karikatúrájának vélik. Szabolcsi saját olvasatában a költő e szöveggel egyrészt froclizni akarta a pártot és az őt ekkoriban gyomorpanaszai miatt kezelő pszichoanalitikust, Rapaport Samut, másrészt „itt fogalmazza meg elő-

ször azt a »freudo-marxista« programot, amely gondolkodásának 1936 végéig uralkodó vonulata”.

Jómagam úgy látom, e tanulmány sajátossága sokkal inkább az, hogy olyanok vitatkoznak fölötte, akik egy kukkot sem értenek belőle. Nem, mintha olyan borzasztóan érthetetlen lenne, mint valamely posztmodern süketelés, hanem azért, mert fogalmuk sincs arról, mi mindent írt az a Marx Károly. Froclizó ötletnek olvassák a tanulmánynak azt a gondolatmenetét, mely szerint az emberek maguk is termelési eszközök, mert nem ismerik Marx okfejtését, miszerint a kapitalizmusban a munkás a mechanikai rendszer különböző pontjain szétszórva jelenik meg, „besorolva maga a gépi berendezés összefolyamata alá, maga is csak egy tagja a rendszernek, melynek egysége nem az eleven munkásokban, hanem az eleven (aktív) gépi berendezésben létezik” (K. Marx–F. Engels 1972: 2/161.). Karikírozó halandzsának vélik azt, hogy „amint a társadalom természeti anyagi alany és természeti anyagi tárgy és folyamat, úgy az egyének, illetve egyéniségek nem »egyéni«, hanem társadalmi folyamatok, nem »egyéni«, hanem társadalmi alanyok és nem »egyéni«, hanem társadalmi tárgyak.” Képtelenek felfogni, hogy ez logikusan következik abból, hogy „az emberi lényeg a maga valóságában a társadalmi viszonyok összessége.” (K. Marx–F. Engels 1960: 9.). A KMP nem vette észre, hogy e dolgozat egyetlen tévedése a KMP téves politikáját igazolja, amikor ugyanis azt állítja, hogy a termelőerők és termelési viszonyok egyensúlyát megteremtő „társadalmi forradalom” leghamarább „a gyarmati és félgymati országokban” tör ki.

Ami a költő „freudo-marxizmusát” illeti, tény, hogy József Attila néhány gondolatmenete arra utal, lehetőséget látott arra, hogy a világvadivattá reklámozott pszichoanalízisből – melynek szélhámuskódásait maga is dühödten leplezte le (vö. 1958: 127 skk) – kiemelhetők lennének olyan elemek, amelyek a számára (Vigotszkij munkái ismeretlenek lévén) nem létezőnek mutakozó marxista társadalomlélektan kidolgozásában hasznosíthatók. Hogy pontosan melyek és miként, sosem fog kiderülni, hiszen egyetlen olyan tanulmányát, amely erről szólt volna, épp ezen a ponton szakította félbe. Legvégső ítéletét az élettapasztalatait összegező *Tudod, hogy nincs bocsánatban* mindenesetre így fogalmazta meg:

*S romlott kölkökre leltél
pszichoanalízisben.*

A költő pszichoanalitikus kezelése egyébként utólagos magyarázattal szolgáltak arra is, miért kellett eltávolítani a pártból: „nem volt biztosíték arra, hogy a freudista elemzés korlátlan önfeltárása közben a kezelt beteg nem mond-e el olyan konspirációs titkokat, amelyek sem az orvosra, sem másra nem tartoznak”; „Bálint György is analízisbe került 1935 körül, (...) és ez tette lehetetlenné, hogy a KMP-be bevonjuk” (Vértes Gy. 1964: 69.). Szenzációs, cáfolhatatlanul logikus érvelés. A baj csak az, hogy a KMP-nek nem voltak ilyen logikus káderpolitikai megfontolásai. Rapaport Samu 1931 nyaratól kezelte József Attilát, s ez ellen a pártban két esztendeig – míg marxista műveltsége kellemetlenné nem vált – senki semmiféle kifogást nem emelt.

* * *

A további eseményeken elgondolkodva arra a következtetésre kellett jutnom, hogy József Attilát azért távolították el a KMP-ből, mert túlságosan marxista volt az itteni, elméletileg fél- vagy negyedművelt, de roppant be-képzelt értelmiségiek számára. Sándor Pál (Szabolcsi M. 1957: 320-321.) visszaemlékezéséből tudható, hogy Madzsar Józsefet is ezzel dühítette magára. Madzsar amúgy nem is tartozott a párt igazi, politikai irányítói közé, csak a „szakszervezeti ellenzékben” töltött be fontos szerepet és – mint jeleztem – Sándor Pál mellett a KMP legális folyóiratának, a *Társadalmi Szemlének* volt az egyik szerkesztője. Az igazi pártvezetés és az effajta pártmegbízatások közötti különbséget jól érzékeltetheti, hogy, mint ugyancsak említettem, a hivatalos pártlap, az *Új Március* nem is olyan régen Madzsart még zavaros fejű lakájnak titulálta.

Nos, Madzsar 1932-ben a szakszervezetiseknek tartott szemináriumot aktuális gyakorlati kérdésekről, s valakinek az a bolond ötlete támadt, hogy József Attilát is beülteti közéjük. Naná, hogy – Sándor Pál szavai-
val – „József Attilát kevésbé érdekelték ezek az anyagok és szempontok.

Neki a szeminárium alkalmat nyújtott arra, hogy a marxista elmélet feladta problémákat fejlett elvtársak közösségében felvesse, azokra válaszokat kapjon. Ezzel állandóan zavarta a tanulást, eltérítette a gondolatmenetet, félretolta a szemináriumot. A »végső kérdéseken« lovagolt. Mint Madzsar megjegyezte, soha még egy végső előtti kérdést sem vetett fel, mindig csak a legvégsőket. A dialektikus logika legkevésbé kidolgozott kérdéseit, a marxi elmélet legmagasabb problémáit.” Magyarán: leégette szegény Madzsart, aki viszont ahelyett, hogy felismerte volna, miszerint József Attila százszor képzetesebb marxista nála, és fölöslegesen küldték hozzá e fejtágítóba, gyűlölködni kezdett ellene.

Ez pedig nagy baj volt, mert Madzsar a *Társadalmi Szemlé*ben a pártéltelenség kéziratáról dönthetett, a párt nevében cikkek írására adhatott instrukciókat, és tanácsos volt jól odafigyelni, kiről miket mond e körökben. Bosszúja gyors volt és könyörtelen. Egyrészt a költő egy elgondolását félremagyarázva – szerkesztőtársával, Sándor Pállal együtt – elhíresztelték, hogy József Attila antiszemita (vö. Révai J. 1974: 151-152; Bányai L. 1995: 221-222). Folyóiratuk 1933. februári számában pedig Pákozdy Ferenc tollából gyilkos kritikát közöltek József Attila új kötetéről, a *Külvárosi éj*ről. Ennek végkövetkeztetése szerint egyrészt a költő „nem elsődleges lírikus természet. Nála az érzések nem törnek ki a maguk forró, friss erejében. (Kötetében alig van néhány valóban lírai sor.) (...) József Attila másrészt nem él benn a munkásmozgalom eleven sodrában. Mintha megszűröl, parton megrekedve nézné a tömeg hullámveréseit. Elfutnak mellőle a legfontosabb problémák (pl. a háború kérdése), a legaktuálisabb napi kérdések. Így azután csak a felszínt látja, ötletekre, véletlenadta témákra szorul” (Bokor L.–Tverdota Gy. 1987: I. 296.).

Az ügyben résztvevők magyarázkodásai érdektelenek. Az érdekes az, hogy a kötet értékelésében Szabolcsi Miklós (1998: 201.) is úgy látta: „Jól érezte meg utóbb az illegális párt egyes köreinek véleményét tolmácsoló Pákozdy Ferenc hírhedt kritikájában: ez már a párttól való eltávolodás jele – eretnkség és újítás.” Ne már. E kötet címadó versében effajta stró-fákat lehet olvasni:

*Az úton rendőr, motyogó munkás.
Röpcédulákkal egy-egy elvtárs
iramlik át.*

*Kutyaként szimatol előre
és mint a macska, fülel hátra;
kerülő útja minden lámpa.*

*Romlott fényt hány a korcsma szája
tócsát okádik ablaka;
benn fuldokolva leng a lámpa,
napszámos virraszt egymaga.
Szundít a korcsmáros, szuszog,
ő nekivicsorit a falnak,
búja lépcsőkön fölbuzog,
sír. Élteti a forradalmat.*

A Fagyban pedig ilyeneket:

*Bankárok és tábornokok
ideje ez, jelen idő:
ez a kovácsolt hideg,
e villanó, e kés-idő.*

*A csördülő ég vasban áll.
Ez a fagy átszúr, döftüdőt,
rongy mögött meztelen kebelt –
köszörűn síkoltó idő.*

...

*És kiáltoznak: „Hol a kő,
hol az a deres vasdarab?
Vágd bele! Zúzd be! Lépj belé!...”
– – Milyen idő – – milyen idő – –*

* * *

Pákozdy kritikájának az a kitétele, miszerint „József Attila (...) nem él benn a munkásmozgalom eleven sodrában”, a párttagok számára azt üzenté, hogy az önmagát „eleven sodornak” tekintő KMP nem tartja a költőt önmagán belülinek, azaz párttagnak. Ehhez képest teljesen mindegy, hogy e mondat mögött valakik kizárási vagy csak „lehagyási” döntése állt-e, s hogy az illetők jogosultak voltak-e egy effajta döntés meghozatalára, vagy csak egy pártértelmiségi klikk magánakciójáról volt-e szó. „A párt” nem utasította rendre a cikk szerzőjét és publikálóit, s nem állt ki József Attila mellett; Vértés Gy. (1964: 68.) itteni magyarázkodásai nevetésgesek. A költőt egyébként a jelek szerint nem zaklatta fel különösebben ez az akció, a párttag Agárdi Ferencsel és a párt szimpatizánsaival együtt ezt követően is lelkesen küzd azért, hogy a Bartha Miklós Társaság kommunista befolyás alá kerüljön (vö. Tasi J. 1995).

Azt viszont nyilvánvalóan elhatározta, hogy e nagyszájú dilettánsok badarságait most már a nyilvánosság előtt is leleplezi. Ezt a döntést tükrözi a KMP egyik legális folyóiratában, az *Új Harcos* 1933 májusi számában (tehát egyelőre a formális „pártszerűség” keretein belül) közölt, *Az egységfront körül* című tanulmánya (vö. József A. 1958: 140 skk). Ebben mind a szociáldemokrata párt, mind a KMP teoretikusait rendreutasítja, mondván, hogy „a mai, a munkásmozgalomban ténylegesen érvényesülő elméletek egyike sem, tehát a tudományos szocializmusnak sem a jobboldali, sem a baloldali pártszerű és pártos értelmezése nem alkalmas az osztályharcos munkásság egyesítésére”. Ami a KMP alkalmatlanságát illeti, ez abból adódik, hogy azt hirdeti: „a tökések uralom végének történelmi pillanata elérkezett”, s a szocialista forradalom azonnali kirobbantásának „ugrását” tűzi napirendre. „Ez a vágy és hangoztatása idealizmus” – mutat rá József Attila –, hiszen az „ugrás” előfeltétele az, hogy „a munkások, a tömegek rendelkezzenek tudományos szocializmus ismereteivel. Ezekkel pedig nem rendelkeznek, s nem is rendelkezhetnek: a történelmi fejlődés adott szakaszában „idealizmus azt követelni a munkásoktól, a tömegektől, hogy váljanak a szocializmus tudósaivá”.

Amit itt József Attila kifejt, hajszálpontosan megfelel Marx álláspontjának, aki a forradalomra vonatkozóan egyértelműen leszögezte, hogy „ha a társadalomban, úgy, ahogyan az van, burkoltan nem találunk meg egy osztálynélküli társadalom anyagi termelési feltételeit és ezeknek megfelelő érintkezési viszonyait, akkor minden robbantási kísérlet donquijoteség volna” (K. Marx–F. Engels 1972: I. 76.). A munkásság szellemi felkészültségét illetően Marx és Engels ugyanígy hangsúlyozta, hogy a kapitalista társadalom megdöntésének ügye azon áll vagy bukik, hogy a munkásosztálynak sikerül-e a tőkésekkel szembeni esetenkénti konfrontációk érzelmi reakcióin túl, magasan fejlett osztálytudatra szert tennie, ami „igazi osztályként” való létezésének elengedhetetlen feltétele (vö. K. Marx–F. Engels 1959: 172, 450.).

Ám ha sikerülne is kirobbantani egy ilyen forradalmat és bevezetni a proletárdiktatúrát – folytatja József Attila –, „utópia azt hinni, hogy a politikailag tevékeny munkások többségének diktatúrájával a szocializmus felépíthető. Ilyen diktatúra lényegében csak ideig-óráig tarthatja magát. (...) Diktatúra valójában csak a politikailag aktív lakosság többségén alapulhat, a baloldali diktatúra-utópia [azaz a KMP politikája, Sz. I.] pedig csak a munkásság többségére akar támaszkodni.” A szocialista építéshez elengedhetetlen a fejlettebb termelési apparátus, márpedig ehhez „hozzátartoznak a mérnökök, a specialisták s a többnyire haragosan emlegetett munkásarisztokrácia is. Nélkülük a fejlett termelési apparátus annyira fejletlen, hogy nem is hozható mozgásba. (...) Specialisták odaadása nélkül tehát nem valósítható meg a szocializmus, már pedig a specialisták nagyobbára polgári eredetűek. A polgári származás benső kapcsolatot jelent a polgársággal –, tehát ha a specialisták odaadó részvételétől is függ a szocialista fölépítés sikere, ez azt jelenti, hogy egy szocialista diktatúrának a politikailag tevékeny lakosság többségére kell alapozódnia, mert egy csupán a munkásság többségére való támaszkodás a diktatúra kísérletének véres összeomlását jelenti. Oroszországban a lakosság többsége állt a diktatúra mellé s az így szervezhette magát állandó hatalommá.”

József Attilának a diktatúra tömegbázisára vonatkozó elképzelései Lenin (1965: 81-82.) meghatározását visszhangozták: „demokrácia a

nép óriási többsége számára és a kizsákmányolóknak, a nép elnyomóinak erőszakos elnyomása, azaz kizárása a demokráciából – így módosul a demokrácia a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet idején”. Sőt, Lenin ehhez azt is hozzátette, hogy e diktatúra „külön apparátus nélkül” működik majd, „egyszerűen azzal, hogy megteremti a fegyveres tömegek szervezetét”. Ugyancsak Lenin a forrása annak, amit a költő a polgári származású a mérnökökről, specialistákról gondolt. Ma már mindnyájan tudjuk, hogy Lenin 1921-től egyre ingerültebben követelte, hogy a „súlypontot” a politikai harcra, a hatalom megszerzéséről helyezték át a kultúra terjesztésére, a „kulturális forradalomra”. Ezzel kapcsolatban pedig világosan felismerte azt is, hogy e kulturális forradalmat a „burzsoá kultúra” tömeges elsajátításával és „burzsoá szakemberek” bevonásával kell végrehajtani, minthogy nincsen más kultúra és nincsenek más szakemberek, s „ha önök nem építik fel a kommunista társadalmat ebből az anyagból, akkor üres szájhősök, fecsegők” (e koncepcióinak kiváló elemzését ld. Tőkei F. 1977: 407 skk, 479 skk).

„A párt” azonban nem ismerte Marx, Engels és Lenin elgondolásait. Válasza – a személyhez nem köthető Téglás Ferenc álnéven (vö. József A. 1958: 367-368.) – az *Új Harcos* 1933. júniusi számában az volt, hogy József Attila „baloldali mozgalmi frazeológiába burkolva, szociálfasiszta ideológiát árul”, „a sz. d. [szociáldemokrata] vezérek ideológiai ügynöke lett a baloldali munkásság között”. Az emlékezések szerint egyébként a párttagok már ezt megelőzően, májusban olyan instrukciókat kaptak valakiktől, hogy a költő már nem tartozik közéjük, szakítsák meg vele a kapcsolataikat (vö. Birki Á.–Széll J. 1972; Szabolcsi M. 1998: 259.). Garai János költő szintén pártutasításra írta József Attila *Mondd, mit érleljét* karikírozó, *Ha a költő jobbra tér...című* gúnyversét (vö. Garai L. 1974), ezzel a záró strófával:

*Dalolj, dalolj, Attila szaktárs,
„Háló”-ról, „Fák”-ról bús danát.
Hűvös halomba gyűjtsd a pengőt
s fényesre nyald a burzsoát!*

*Rossz perceidben hiába írnál
„elvtárs”-sal spékelt, dühös sorokat:
egy osztályharcos pöcegödörben
megannyi versed elrohad.*

Mínt hogy ezt a verset a kirándulócsoporthozig menően mindenféle elterjesztették, Szántó Judit emlékezése szerint az ifjúmunkások olyannyira fasisztának tudták József Attilát, hogy hajlamosak lettek megverni azokat, akik az ő szövegeit ajkukra vették (vö. Szabolcsi M. 1957: 354.).

Világos, hogy ezek után a költőnek mint kommunistának más kommunisták után kellett néznie, akik nem szociálfasisztázzák le, ha Marx, Engels és Lenin elgondolásaira okítja őket. A legvalószínűbb feltevés szerint 1933-ban foglalkozott – néhány hétig – azzal az ötlettel is, hogy a KMP-tag Agárdi Ferenc által neki bemutatott Rátz Kálmán oldalán részt vegyen egy „nemzeti kommunista” mozgalom megszervezésében. Ez a Rátz Lengyel A. (2002) szerint Gömbös Gyula kliense lett volna, de más adatok szerint 1944-ben egy ellenállási csoport vezetőjeként a zsidómentő akciók részese lett (vö. Benedek I. G.–Vámos Gy. 1990: 156 skk). Deményékkal, Weisshausékkal nem hozta össze a sors.

* * *

Déry T. (vö. Bokor L.–Tverdota Gy. 1987: II. 93.) szerint József Attila ekkor úgy látta, hogy „saját osztálya cserbenhagyta. Nyilvánvalóan tévedett, amikor egy párt vezetőségét azonosította egy osztállyal, türelmetlenségében gyenge volt s érzékeny a megpróbáltatásoktól”. No persze. Csak az a kérdés, *Az egységfront körülben* miért utasítja rendre a MSZDP-t és KMP-t éppen proletariátus nevében, s miért írja ugyanekkor az *Elégiában* a „szikárló tűzfalakról”, „elhagyott gyárudvarokról”:

*Anyjához tér így az a gyermek,
kit idegenben löknek, vernek.
Igazán
csak itt mosolyoghatsz, itt sírhatsz.
Magaddal is csak itt bírhatasz,
óh lélek! Ez a hazám.*

Arról nem is szólva, hogy e költemény párjában, *A város pereménben* olyan hatalmas, a XX. századi világgöltészet csúcsteljesítményei közé tartozó ódát kap tőle a munkásosztály, az itt élő „új nép, másfajta raj”, amelyet sose tett Illyés Gyuláné dr. Kozmutza Flóra kezébe.

Ugyanezért nem látom igazolhatónak Garai László (1993: 120-121.) – egyebekben igen kiváló – könyvének azt az elgondolását sem, miszerint 1925–26-os bécsi tartózkodásától kezdve „a maga proletár identitását” az olyan „munkásságra vonatkoztatva alkotja meg”, amely – Marx történetfilozófiájának megfelelően – „tudja is, amit tesz” annak érdekében, hogy „a haladás következő állomása” „a tan szerint való szocializmus” legyen. Ezt követően pedig „a kommunista pártból való kizárásával nem kapcsolatainak egyikét vesztette el József Attila, hanem társadalmi én-azonosságának építményében a közvetítőt az általános emberi értékeknek – erénynek és bűnnek – ahhoz a végző közvetítőjéhez, mely az ő számára a munkásosztály volt” (uo. 160.). Egyetlen betűvel se lehet bizonyítani, hogy a KMP 50–300 tagját azonosította volna a munkásosztállyal, sőt, amint ez a fentiekből is egyértelműen kiderülhetett, igencsak éles különbséget tett köztük. Nem látom azonban azt se bizonyíthatónak – sőt, még valószínűsíthetőnek se –, hogy József Attilának bármikor is munkás-identitása lett volna. Pontosan tudta, mi a különbség egy koporsóüzemi munkás és a Japán kávéházban verset író költő között, még akkor is, ha az utóbbi netán a keresettel rendelkező proletárokénál is nyomorúságosabb proletárnyomorban él. S az, hogy a közösségi helyzetlára műfajának én- vagy mi-formájában remekműveket alkotott munkások és – el ne felejtjük már! – parasztok nevében, nagyon sokat jelent ugyan a világnézetét illetően, de azt semmiképp nem jelenti, hogy szőröstül-bőröstül üzemi munkásnak vagy parasztnak képzelte volna önmagát. Amint ez alábbi, *A szocializmus bölcselete* című tanulmányából világosan kiderül, bizony, hogy nemcsak költői „identitása” volt neki, hanem – minden joggal – olyan társadalomtudósi én-azonossága is, amely lehetővé tette számára, hogy abszolút objektív, kívülálló szemmel mérje fel a munkásosztály történelmi szerepét.

Szabolcsi M. (1998: 293.) szerint „az 1933-as évben sok minden romba dőlt – de néhány alapfogalom és a meggyőződés megmaradt: a történelmi

materializmus alaptételei, a hit a tudatosan alakítható kollektív és egyéni jövőben – és ez meg fog maradni nála, egészen az 1937-es balatonszárszói novemberig”. Én úgy fogalmaznék, hogy ami romba dőlt, az az illúzió volt, hogy József Attila értelmes társakkal tud együttműködni a KMP-ben. De világnézetét tekintve minden egyéb megmaradt számára: az élete végéig tartó kommunista meggyőződés, sőt, a történelmi materializmus alaptételeit nézve éppenséggel jóval magasabb szintre tudott emelkedni azáltal, hogy végképp megszabadult e törpepárt politikai és ideológiai vezetőinek rigolyáitól.

* * *

A József Attila körüli legendák közül a legtorzítóbbak egyikének azt tartom, hogy 1934 nyarán arra számított, kiutazhat Moszkvába a Szovjet Írók I. Kongresszusára, és valóságos sokkot okozott neki, hogy helyette Illyés Gyulát és Nagy Lajost hívták meg. Kétlem, hogy miután életművét a KMP nemrég még egy „osztályharcos pöcegödörben” való elrothadásra ítélte, úgy gondolhatta volna, hogy e pöcefoltos állapotában reflektorfénybe állított díszvendég lehet Moszkvában. Abban meg végképp nem hiszek, hogy a KMP javasolta az ő meghívását is.

Ami ténynek látszik, annyi, hogy az esettel kapcsolatban megfogalmazott egy *Miért nem én?* című kéziratot. Ez azonban nem maradt fenn, s hogy mi állhatott benne, arra csak abból következtethetünk, amit e kongresszus kapcsán Veres Péterhez írt levelébe (vö. Horváth I.–Tverdota Gy. 1992: 312–313.) beszöött. Ezek szerint leginkább az váltott ki belőle indulatokat, hogy miért éppen Illyés Gyulát hívták meg „moszkvai irodalmi propagandára”, aki pedig szerinte ugyanolyan közel áll „a nácikhoz”, mint „a bolsevistákhoz”.

* * *

Ami ez idő tájt igazán foglalkoztatja, éppen nem az, hogy Moszkva díszvendége legyen, hanem az, hogy Marx eredeti elgondolásai alapján bírálja a moszkvai hatalmi rendszer torzulásait. Ilyen kutatási eredményeit az MSZDP *Szocializmus* című elméleti folyóiratának 1934. novemberi

számában, *A szocializmus bölcselete* címmel publikálta. Amint ezt kimutatja, Marx elgondolásában a szocialista társadalom létrejöttének nemcsak az anyagi termelés fejlődésének meghatározott foka az előfeltétele, hanem az is, hogy kialakuljon az „öntudatos emberiség”, amely e társadalom célkitűzéseivel azonosul. „A munkások osztályharcának szerepe a szocializmus bölcseletének értelmében tehát nem abban áll, hogy fegyverrel erőszakolják rá akarataikat az emberiségre, hanem abban, hogy a dolgozók osztályharcukkal, melyre akaratlanul is rákényszerülnek, napirenden tartják mindazokat a problémákat, amelyek az egész társadalomra vonatkoznak és így a szubjektív osztálytartalmú embereket arra kényszerítik, hogy elméjüket megnyissák amaz objektív tudat számára, amely a termelésben érvényesül. Végül is így áll elő az a helyzet, amelyben mindenkinek tudomásul kell vennie, hogy társadalmi lények vagyunk, és csak úgy jutunk a szabadság országába, ha öntudatosan vállaljuk társadalmat alkotó lényegünket.” „Ez a felfogás – természeténél fogva – nem veti meg a harcot, de elveti a parancsuralmat, mert hiszen fegyverrel senkit nem lehet emberi öntudatra kényszeríteni. Olyan eljárás volna ez, mintha a kényszerképzetes betegetek állandó ütlegelésekkel akarnánk meggyógyítani. A bolsevista elmélet mindezzel szemben állást foglal és idealistának bélyegzi ezt a felfogást. Szintén Marxra hivatkozik és azt állítja, hogy a fegyverek és a gépi eszközök birtokában fölépítheti egy párt a munkásosztály többségére támaszkodva a szocialista társadalmat. Fölvesz – legalább egy vagy két emberöltőre szóló – átmeneti időszakot, amikor egyetlen párt kezében egyesíti a polgári diktatúrák politikai hatalmát a polgári tőkés gazdasági parancsuralmával. És ettől elvárja egy olyan emberi öntudat kialakulását, amely nélkül szocialista, kommunista társadalmi rend nem lehetséges. Parancsszóval kényszeríti az embereket arra, hogy önként vállalják lényegüket, azt, hogy társadalmi lények.”

Írásom terjedelmi keretei nem teszik lehetővé, hogy részletes elemzéssel bizonyítsam: ebben a gondolatmenetben József Attila a marxi történetfilozófia megértésének olyan fokára emelkedett, ahová majd az öreg Lukács György jut el az „emberi lényeg”, a „nembeliség” és a társadalmi lét ontológiai problémáinak vizsgálatában. Egyetlen ponton korrigálnám

csupán a szóhasználatát. József Attila itt „a bolsevizmust” bírálja, ami úgy is érthető, hogy a „leninizmust”. Ez a kritika – szerintem – helytálló Lenin 1921-ig tartó tevékenységére, de aztán Lenin maga igyekezett korigálni saját tévedéseit az értelmiségellenességet megszüntető kultúrforradalom programjával, a NEP bevezetésével stb. S 1934-ben egyébként a Szovjetuniót már nem „a bolsevizmus”, hanem „a sztálinizmus” jellemzi.

Abból a tényből, hogy e tanulmány – s néhány más írása – a szociáldemokrata párt folyóiratában jelent meg, s verseiből is közölt néhányat a *Népszava*, egyesek olyan következtetéseket vonnak le, hogy 1933 telétől József Attila a szociáldemokratákhoz csatlakozott. E nézetek forrása Fejtő Ferenc. Igen megértő és elismerő monográfiusa, Agárdi P. (1982: 63.) is kénytelen volt megállapítani, hogy „1945 és főleg 1949 után Fejtő a KMP elleni – aktualizáló – érveként igyekszik felhasználni József Attila örökségét”. Mint az eddigiekből is kiderülhetett, mi sem áll tőlem távolabb, mint a KMP tisztára mosása. Az viszont kifejezetten negatív érzelmeket kelt bennem, hogy Fejtő – akinek munkásságát én egészen másképp ítélem meg – a saját szélkaskodásait azzal akarja igazolni, hogy József Attilát nemcsak a KMP-ből, hanem a kommunistaságból is kilépteti. Garai László (1993: 143, 209-210. 125. jegyzet) rendkívül figyelemreméltó adalékokat szolgáltat arra vonatkozóan, mi jellemzi József Attila ilyen „felszociáldemokratizálását”.

Jómagam hozzátenném ehhez, hogy a szociáldemokrata lapokban való publikálás, miként az ilyen szervezetekben történő szereplés, a pártba való belépés, abszolút semmit nem jelent ilyen vonatkozásban. Mint említettem, a KMP alapvető stratégiája volt, hogy az MSZDP-t fedőszerveként használja. József Attilának valahol mégis csak meg kellett jelentetnie az írásait, s ha ezekhez a lapokhoz fordult, a lehetőségek közül a legmegfelelőbbet választotta.

* * *

Az 1934-es év őszenek tragikus véletlene, hogy a balsors József Attilát két esztendőre egy Gyömrői Edit nevű, „kétségbeejtően tapasztalatlan” (Garai L. 1993: 215.) pszichoanalitikus-nő markába juttatta. Aki ráadásul a mindig is potenciazavarokkal küszködő költő – viszonzatlan – szexuális

vonzalmaival is addig sarlatánkodott, mígnem páciense kényszerképzetek hálójában vergődő, sírógörcsökkel küszködő, majd bicskával fenyegetőző, ön- és közveszélyes állapotba nem jutott. Aztán idegszanatóriumba. „Betegsége abban nyilvánult meg – írta ápolónője (Szabolcsi M. 1957: 453.) –, hogy nem evett, nem aludt, és nem alkotott. Hogy enni miért nem akart, az általános, ugyanis ezek a betegek nyelni alig tudnak, a nyelősövet befolyásolja az idegbetegség. Az ételt fél óráig is a szájában tartotta, és nem tudta lenyelni...Gyakran mesterségesen tápláltuk: egy liter kávé-t adtunk neki, ötven darab kockacukorral. Káldor főorvos inzulin injekciót adott neki – elvesztette az eszméletét, ekkor szondával, orron levezetve tápláltuk, amikor magához tért, nem tudta, mi történt vele.” Így sodorta a végzet a szárszói állomás felé.

A bámulatos az, hogy ezenközben, amikor nincsen rohama, ugyanolyan zseniális költő és mérnöki logikájú gondolkodó, virtuóz vitapartner, mint annak előtte, s a *Szép Szó* szerkesztőjeként e különleges képességeket igénylő mesterségben is kiválóan helyt tud állni.

Ami a költeményeit illeti, Szabolcsi Miklós (1998: 393.) azt mondja, „1934. nyár végétől már olyan verseket ír, amelyeket »a kései költészet« első szakaszához sorolhatunk. A nagy kísérletek sora véget ért, egyúttal a nagy létösszegező verseké is, a hang egyszerűsödik, mintegy klasszicizálódik – és bár a világ és az ország dolgai időnként továbbra is megjelennek, a versek többsége mégis befelé néz. Az 1935–36-os évek verseit összegyűjtő kötet címe: *Nagyon fáj* fejezi ki ennek a korszakának uralkodó életérzését.”

Ehhez Németh G. Béla (1995: 110-111.) azt teszi hozzá, hogy a költő korábbi versei nem is voltak igazán újszerűek, akkor érkezett pályája csúcára, amikor „marxista korszakának” „néha forszírozott ideologikussággal asszociáló” verseivel szemben „a majdani Weöressel, illetőleg Pilinszkyvel van előhangzatos viszonyban”, mert (vö. uő 1982) eszmeisége az egzisztencializmus kategóriáival (válság, számvetés, szerep, szorongás, felhívás, bűn) írható le. Felfogásával iskolát teremtett, melynek csúcsteljesítménye Lengyel András (1996) műve, melyben azt bizonyítja, hogy az egzisztencializmussal rokon látásmódot József Attila a tradicionális katolicizmus és az átliberalizált tudományos szocializmus összeházasításával alakította ki.

Milyen mélyenszántók ezek az elemzések. Bizonyára bennem van hát a hiba, ha e korszak reprezentatív József Attila-verseire pislogva az istennek se tudok se Weöresre, se Pilinszkyre asszociálni. Filozófiai műveltségem is nyilván parlagi, ha nem ismerem fel *Ars poeticá*jában a korabeli egzisztencializmushoz – azaz a náci Heidegger eszméihez – fűződő mély rokonságot:

*Én nem fogom be pörös számat.
A tudásnak teszek panaszt.
Rám tekint, pártfogón, e század:
rám gondol, szántván, a paraszt;*

*engem sejdít a munkás teste
két merev mozdulat között;
rám vár a mozi előtt este
suhanc, a rosszul öltözött.*

Igen, igen, biztos, hogy ekkoriban már minden „nagyon fáj” ennek a költőnek, s különösképp az, hogy a hölgy, Kozmutza Flóra, akibe ripsz-ropsz ugyanúgy beleszeretett, ahogyan korábban Gyömrői Editbe, meg az *Óda* hősnőjébe, akit jószerivel csak látásból ismert. Node a *Flóra* szerelmes-vers-ciklus legszebb, legismertebb darabja, a *Már két milliárd* e sajátlagosan befelé néző műfajban is ilyesmit láttat velünk:

*Ugy kellesz, mint a parasztnak a föld,
a csendes eső és a tiszta nap.
Ugy kellesz, mint a növénynek a zöld,
hogy levelei kiviruljanak.
Ugy kellesz, mint a dolgoz tömegeknek,
kik daccal s tehetetlenül remegnek,
mert kínjukból jövőnk nem született meg,
munka, szabadság, kenyér s jószavak.*

*Ugy kellesz nekem Flóra, mint falun
villanyfény, kőház, iskolák, kutak;
mint gyermekeknek játék, oltalom,
munkásoknak emberi öntudat.
Mint minta, mint az erény a szegénybe,
s ez össze-vissza kusza szövvénybe,
társadalmunkba, elme kell, nagy fénybe'
mely igazodni magára mutat.*

S ha már e nagy befelé nézésnél tartunk, hát írt egy *Hazám* című szonettciklust is. De nem vagyok én mazochista, abba kellene hagynom az irodalomtudományi értekezések olvasását. Többet ártanak, mint a dohányzás, amiről képtelen vagyok leszokni. Pedig az eddigiekben még nem is említettem a – Szabolcsi Miklós (1998: 955.) szerint „színvonalas” dolgozatokban kifejtett – posztmodern felfogást, amely úgy ítél, hogy József Attila „költészete már félig avult, egy előző koré”. Az irányzat képviselői nálunk valóban igen elismertek, hiszen a tudomány hatalmi kulcspozícióiban ülnek. Noha az amerikai A. Sokal és J. Bricmont (2000: 14-21.) már rég, egzakt elemzésekkel bebizonyította, hogy „olyan kifejezésekkel és mondatokkal manipulálnak, melyek valójában értelmetlenek. Ezen szerzők némelyike valósággal megrészegül a szavaktól, miközben teljességgel közömbös marad azok jelentésével szemben.”

Ami önmagában nem lenne gond. Az igazán nagy baj az, hogy sajnos, József Attila költészete nemhogy elavult volna, hanem a rendszerváltás óta ugyanolyan aktuálissá vált, amilyen a költő életében volt. Nyögünk is ettől rendszeren.

* * *

S keringenek a mi fejünkben is mindenféle olyan dolgok, amelyenket Németh G. Béla József Attilánál az egzisztencializmus kategóriáiként tárgyal: válság, számvetés, szerep, szorongás, felhívás, bűn. Szerintem ugyanis ezek éppúgy kommunista kategóriák – meg minden másfélék –, aho-

gyan egzisztencialisták. S ha valaki, mint József Attila, éppen azért, mert a marxizmus csúcsaira érkezett kommunista, nem talál szavait értő társakra, továbbá irtózatkelő betegségé miatt barátai elhúzódnak mellőle, s az asszonyok felé nyújtott keze a semmibe markol, akkor bizony igencsak megtapasztalhatja a válság, a szorongás meg minden más efféle „kategóriák” kommunista változatait is.

Lehet egy kommunista magányos? Érezheti úgy, hogy személyesen az ő számára már minden mindegy?

Naná, hogy lehet. Sőt, mi, akik e posztkommunista világban morzsoljuk le utolsó napjainkat, olyan élethelyzeteket is ismerünk, amikor csak az lehet. A kommunistaság ilyenkor azt jelenti, amit József Attila utolsó verssorában:

*Szép a tavasz és szép a nyár is,
de szebb az ősz s legszebb a tél,
annak, ki tűzhelyet, családot
már végképp másoknak remél.*

Hivatkozott irodalom

- Agárdi F. 1962: Harminc éve jelent meg a Valóság, József Attila folyóirata.
In: Magyar Nemzet, július 15.
- Agárdi P. 1982: Értérend és kritika. Fejtő Ferenc irodalomszemlélete a 30-as években. Bp.
- Agárdi P. 1985: Korok, arcok, irányok. Bp.
- Agárdi P. 1995: Torlódó múlt. József Attila és kortársai. Bp.
- Agárdi P. 2006: „...A multat be kell vallani”. Nemzeti kultúra – baloldali tradíció. Bp.
- Agárdi P. 2009: Fejtő Ferenc testamentuma. Bp.
- Agárdi P. 2012: József Attila és a Márciusi Front In: Irodalomismeret, 4. sz. http://www.irodalomismeret.hu/files/2012_4/agardi_peter.pdf (Letöltés: 2016. február 3.)
- Andrásfi Gy. 1957: Szemináriumvezető József Attila. In: Szabolcsi M. 1957.
- Aranyi T. 2011: A totalitás mint feladat. A totalitarizmus mit megoldás. Bp.
- Balázs A. 1972: Boldog ifjúságom. Bp.
- Bányai L. 1995: Hét év József Attila közelében. Dokumentumok Bányai László hagyatékából. Bp.
- Benedek I. G.–Vámos Gy. 1990: Tépéd le a sárga csillagot. Bp.
- Birki Á.–Széll J. 1972: József Attila és a kommunista diákok pere. In: Irodalomtörténet, 4. sz.
- Bóka L. 1962: Arcképvázlatok és tanulmányok. Bp.
- Bokor L.–Tverdota Gy. (szerk.) 1987: Kortársak József Attiláról. I–III. köt. Bp.
- Bori I. 1962: A semmi ágán. In: Híd, december. Kötetben: uő 1984.
- Bori I. 1984: Huszonöt tanulmánya. A XX. századi magyar irodalomról. Újvidék.

- Büntetőpercek 1927: In: <http://archives.hungaricana.hu/en/lear/search/results/?query=DB%3D%28BUNTETO%29&page=414> (letöltés: 2015. szeptember 30.):
- Braun, K.-H. 1979: Kritik des Freudo-Marxismus. Zur marxistischen Aufhebung des Psychoanalyse. Köln.
- Clark-Lowes, F. 2011: Freud's Apostle. Wilhelm Stekel and the Early History of Psychoanalysis. Sandy: Authors OnLine.
- Cseh Z. 2002: Volt csendőrnymozók és politikai detektívek elleni büntetőeljárások 1959-60-ban. In: Csiffáry G. 2002.
- Cserépfalvi I. 1957: Találkozás és búcsú In: Szabolcsi M. 1957.
- Cserépfalvi I. 1980: Budapesti emlékek. In: Kritika, 8. sz.
- Csiffáry G. 2002 (szerk.): Historia est... (Írások Kovács Béla köszöntésére) Eger.
- Demény P. 1988: A párt foglya voltam. Bp.
- Demény P. 1989: Rabságaim. I–II. köt. Bp.
- Eperjessy K. 1957: Az osztályfőnök emlékezete. In: Szabolcsi M. 1957.
- Erős F. 1986: Pszichoanalízis, freudizmus, freudomarxizmus. Bp.
- Erős F. 1992: „Freudomarxista” volt-e József Attila? In: Horváth I.–Tverdota Gy. 1992.
- Erős F. 2001: Analitikus szociálpszichológia. Történeti és elméleti tanulmányok. Bp.
- Fejtő F. 1957: József Attila költészete. In: Szabolcsi M. 1957.
- Fejtő F. 1987: Mi az igazság József Attila és a Szép Szó kapcsolata körül? In: Bokor L.–Tverdota Gy. 1987. III. köt.
- Fejtő F. 1987a: József Attila és a Szép Szó. In: Hegyi B.–Tarján M. 1987.
- Fejtő F. 2005: József Attiláról. Verseinek német fordítása elé. In: Holmi, április. <http://www.holmi.org/arch/2005/04/05.html>
- Ferencz Gy. 2005: Radnóti Miklós élete és költészete. Kritikai életrajz. Bp.
- Fricz T. 2010: Népi-urbánus ellentét – még mindig? In: http://mno.hu/migr_1834/nepi-urbanus_ellentet__meg_mindig-255889
- Gadanecz B. 1989: A Rákosi-kultusz első kommunista áldozata. Weiss-haus Aladár. In: História, 12. sz.

- Gadanecz B.–Gadanecz É. 1995: A Weissshaus Aladár vezette szocialista népmozgalom története (1927–1945). In: *Múltunk*, 13. sz.
- Garai L. 1993: „...Elvegyültem és kiváltam”. Társadalomlélektani esszé az identitásról. Bp.
- Garai L. 2005: József Attila identitásai. Alkotáspszichológiai esettanulmány. Bp.
- Garai L. 2014: József Attila: furcsa alkotói mód és egy furcsa barátság. In: *Kritika*, szeptember-október.
- Halmos F. 1996 (szerk.) Száz rejtély a magyar irodalomból.* Bp.
- Haraszti S. 1986: Befejezetlen számvetés. Bp.
- Hegedűs S. 1998: Munkásmozgalmunk jelentős személyisége. Demény Pál-ról. In: *Ezredvég* http://ezredveg.vasaros.com/html/1998_06/98062.html (Letöltés: 2015. szeptember 1.).
- Hegy B.–Tarján M. 1987 (szerk.): József Attila és a Szép Szó. Bp.
- Horányi K. 2009: Szabó Lőrinc mint a Magyarország segédszerkesztője és az Új Szellemi Front. 1–2. rész. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 3–4. sz.
- Horváth I. 1992: József Attila és a párt. In: Horváth I.–Tverdota Gy. 1992.
- Horváth I.: 1997: Reich, Marx, Freud. In: Orlovsky G. 1997.
- Horváth I.–Tverdota Gy. 1992: (szerk.) *Miért fáj ma is? Az ismeretlen József Attila.* Bp.
- Ignotus P. 1970: Elvek, frontok, nemzedékek. In: *Irodalomtörténet*, 2. sz.
- Ignotus P. 1985: Találkozás Ignotus Pállal. Egy késői visszaemlékezésből. In: *Kritika*, 8. sz.
- Ignotus P. 1989: Csipkerózsza. Budapesti és londoni emlékek. Bp.
- Ignotus P.–Lukács Gy. 1987: Levélváltása 1945–1946-ból. In: Hegyi B.–Tarján M. 1987.
- Illés L. 1960: Az „Új Hang” kritikai munkássága. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1960. 1. sz.
- József A. 1958: *Összes művei. III. Cikkek, tanulmányok, vázlatok.* Bp.
- József A. 1967: *Összes művei. IV. köt. Novellák, önvallomások, műfordítások. Pótlások az 1-3. kötetekhez.* Bp.
- József A. 1977: *Összes műve. I–II. köt.* Bp.
- József A. 1977a: *Tanulmányok, cikkek, levelek.* Bp.
- József A. 1992: Rapaport-levél. In: Horváth I.–Tverdota Gy. 1992.

- József A. 1997: Nemzeti szocializmus. In: Szántó J. 1997.
- József E. 1957: Emlékezések közös gyerekkorunkról. In: Szabolcsi M. 1957.
- József J. 1941: József Attila élete. Bp.
- Kálmán L. 1974: Társadalmi Szemle (1931-1933) Repertórium. Bp.
- Kis F. 1957: Találkozások József Attilával. In: Szabolcsi M. 1957.
- Kiss E. 2003: A szocializmus vélt vagy valóságos tudatalattija (Hendrik de Man és József Attila). In: Magyar Filozófiai Szemle, 3. sz. <http://epa.oszk.hu/00100/00186/00015/kissena0303.html> (Letöltés: 2015. szeptember 6.)
- Kiss E. 2008: Edit Gyömrői und Hermann Broch. In: Kiss E.–Lützel, P.M.–Rác G. 2008. <http://www.pointernet.pds.hu/kissendre/tarsadalomlelektan/20070730234017767000000222.html> (Letöltés: 2015. november 16.)
- Kiss E. 2013: Marx lábnymai...és átváltozásai. Bp.
- Kiss, E.–Lützel, P.M.–Rác G. 2008 (szerk.): *Hermann Brochs literarische Freundschaften. Tübingen.*
- Kiss J. 1986: „Felépíteni újból Magyarországot!” Bajcsy-Zsilinszky Endre Előrs-korszakáról. In: Alföld, 6. sz.
- Kiss J. 2007: Fajvédelemről a nemzeti demokráciáig. Bajcsy-Zsilinszky Endre politikai tervei a trianoni Magyarország megújulására (1918-1932) Doktori értekezés tézisei. Debrecen.
- Kissenkoetter, U. 1978: Gregor Strasser und die NSDAP. Stuttgart.
- Kodolányi J. 1987: József Attila emlékének. In: Bokor L.–Tverdota Gy. 1987. II. köt.
- Koltay G.–Bródy P. 1990 (szerk.) El nem égetett dokumentumok. Bp.
- Konok P. 2002: A trockizmustól a tanácskommunizmusig. A magyarországi baloldali kommunizmus és a „Hartstein-csoport” 1928 – 1933. In: Múltunk, 2. sz.
- Koroknay J. 1957: Az első kiadó emlékezik. In: Szabolcsi M. 1957.
- Kovács Gy. 1957: Bécsi emlékek József Attiláról. In: Szabolcsi M. 1957.
- Kóvágó L. 1981–1982: A kommunista párt és Trianon. In: História, <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/81-02/ch03.html#id485700>

- Kulcsár Szabó E. 1996: Az újraértés küszöbén. Szabolcsi Miklós: „Kemény a menny”. In: Irodalomtörténet, 1-2. sz.
- Lackó M. 1996: Az Új Szellemi Front történetéhez. In: uő: Sziget és külvilág: Válogatott tanulmányok. Bp.
- Landy (Löbl) D. 1987: A Szép Szó nyomdájában. In: Hegyi B.–Tarján M. 1987.
- Lengyel A. 1990: Adalékok József Attila utolsó éveire. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 2. sz.
- Lengyel A. 1995: József Attila első analitikusa. (A pszichoanalitikus Rapaport Samuról) In: Irodalomtörténeti Közlemények, 2. sz.
- Lengyel A. 1995a: „...saját szemem láttára átalakulok”. József Attila 1935. augusztusi fordulatáról. In: Jelenkor, 4. sz. Kötetben: uő. 1996a.
- Lengyel A. 1996: A lapgründoló József Attila. A Szép Szó megindításának előkészítése. In: Létünk (Újvidék), 1–2. sz.
- Lengyel A. 1996a: A modernitás antinómiái. József Attila-tanulmányok. Bp.
- Lengyel A. 2002: József Attila, Rácz Kálmán és „A nemzeti szocializmus”. In: Forrás, 12. sz. <http://www.forrasfolyoirat.hu/0212/lengyel.html>
- Lengyel A. 2003: A pszichoanalízis mint „az Ödipusz vallás theológiája”. Az úgynevezett Rapaport-levelek egyik értekező betétjéről. In: Thalassa, 2-3. sz.
- Lengyel A. 2011: Az illegális KMP fölőslatása és József Attila. In: Forrás, 10. sz. <http://www.forrasfolyoirat.hu/1110/lengyel.pdf> (letöltés: 2015. október 4.).
- Lengyel A. 2012: Vágyak, „törvények” és szerepek ütközőpontjában: Vágó Márta. In: Imágó, 2. sz. http://www.mtapi.hu/thalassa/a_folyoirat/e_szovegek/pdf/2%2823%292012-2/073-108_Lengyel-A_Vago-Martarol.pdf (letöltés: 2015. augusztus 15.).
- Lengyel A. 2014: Irodalom, marginalitás, rendszerkritika. Egy paradigmatis esete: Lakatos Péter Pál „története”. In: Forrás, február
- Lenin, V. I. 1965: Összes művei. XXXIII. köt. Bp.
- Libik A. 2000: Szép lányok és terroristák. Egy kalandos élet. Bp.
- Lukács Gy. 1987: Harc vagy kapituláció? Jegyzetek a Szép Szó néhány számáról. In: Hegyi B.–Tarján M. 1987.

- Magyar L. 1957: A limbus meséje. In: Szabolcsi M. 1957.
- Marx, K.–Engels, F. 1959: Művei. IV. köt. Bp.
- Marx, K.–Engels, F. 1960: Művei. III. köt. Bp.
- Marx, K.–Engels, F. 1972: Művei. XLVI/1-2. köt. Bp.
- Mesterházi M. 1987: A messianizmus történetfilozófusa. Lukács György munkássága a húszas években. Bp. 1987.
- Moreau, P. 1985: Nationalsozialismus von links: die „Kampfgemeinschaft Revolutionärer Nationalsozialisten“ und die „Schwarze Front“ Otto Strassers, 1930–1935. Stuttgart.
- Mulisch, H. 1999: Das sexuelle Bollwerk. Sinn und Wahnsinn von Wilhelm Reich. Reinbek bei Hamburg.
- Nagy Sz. P. 1990: A népi-urbánus vita dokumentumai 1932-1947. Bp.
- Nemes L. 1992: József Attila tárgyakapcsolatai. In: Horváth I.–Tverdota Gy. 1992.
- Németh A. 1989: József Attiláról. Bp.
- Németh G. B. 1966: Az önmegszólító verstípusról. (Különös tekintettel József Attilára). In: Irodalomtörténeti Közlemények, 5–6. sz. Kötetben: uő. 1970.
- Németh G. B. 1970: Mű és személyiség. Irodalmi tanulmányok. Bp.
- Németh G. B. 1995: Petőfi–Ady–József Attila? In: Tasi J. 1995a.
- N. Horváth B. 2006: Egyéniség és valóság. Tanulmányok József Attiláról. Bp.
- N. Horváth Béla 2008: „szeress a szeretetért, költs a költészetért...” A fiatal József Attila poétikai kísérletei. In: Új Forrás, 10. sz. <http://www.jamk.hu/ujforras/081010.htm> (letöltés: 2015. augusztus 16.).
- Orlovsky G. 1997 (szerk.): „Mint sok fát gyümölcse...” Tanulmányok Kovács Sándor Iván tiszteletére. Bp.
- Ottó F. 1988: József Attila. Részletek Ottó Ferenc emlékiratából. In: Kritika, 12. sz.
- Örkény I. 1957: Egy estém a Rózsabokorban. In: Szabolcsi M. 1957.
- Pákozdy F. 1957: Két vers, és ami közte van. In: Szabolcsi M. 1957.
- Pákozdy F. 1980: Egy József Attila-bírálatról. In: Kritika, 3. sz.
- Pákozdy F. 1984: Vádló és vádlott is én vagyok. Bp.

- Péter G. 1990: Beadványa a börtönben, 1956. In: Koltay G.–Bródy P. 1990.
- Pintér I. 1974: A KMP újjászervezése és a népfrentpolitika 1938–1941. In: *História*, 4. sz.
- Pintér I. 2008: A Horthy-rendszer II. világháború alatti antifasiszta meghurcoltjai és áldozatai. In: *Múltunk*, 1. sz.
- Pütkösti Á. 1992: Rákosi a hataloméért. 1945–1948. Bp.
- Rónai M. A. 1984: Horváth Béla – A pepita gyilkos. In: *uő*: Magyar Lant, Bp.
- Sándor P. 1957: Emlékeim József Attiláról. In: Szabolcsi M. 1957.
- Sándor P. 1980: József Attila és az illegális kommunista párt. In: *Kritika*, 3. sz.
- Schröter, M. 2005: Notiz zur Technik-Debatte zwischen Reich/Fenichel und Theodor Reik (1932–1936). In: *Luzifer-Amor. Zeitschrift zur Geschichte der Psychoanalyse*. 2005, 36.füzet
- Schüddekopf, O.-E. 1960: Linke Leute von rechts. Die nationalrevolutionären Minderheiten und der Kommunismus in der Weimarer Republik. Stuttgart.
- Seres A.– Renfer Á. 2009: Egy nyilas képviselő hihetetlen kalandjai a Szovjetunióban. In: *Múlt-Kor*, július 16. (Letöltés: 2015. október 13.): [http://www.archivnet.hu/kuriozumok/egy_nyilas_kepviselo_hihetetlen_kalandjai_a_szovjetunioban.html?oldal=\[1\]\[2\]\[3\]\[4\]\[5\]\[6\]\[7\]](http://www.archivnet.hu/kuriozumok/egy_nyilas_kepviselo_hihetetlen_kalandjai_a_szovjetunioban.html?oldal=[1][2][3][4][5][6][7])
- Sipos L. 2003: „...hiszen lehetnének jóbarátok...” Babits és József Attila „találkozásai”. In: *Iskolakultúra*, 5.
- Sipos P. 2015: A konspiráció mítosza. In: *Beszélő*. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-konspiracio-mitosza> (Letöltés: 2015. szeptember 9.).
- Sollner J. 1957: József Attila a munkásmozgalomban. In: Szabolcsi M. 1957.
- Standeisky É. 2002: Honvagy és szabadságvagy szorításában. In: 2000, 7-8. sz.
- Standeisky É. 2005: Csábtánc és kiszorítósdi. Az 1945-ös Új Szellemi Front. In: *Múltunk*, 4. sz.
- Szabó Á. 1983: Szántó Zoltán 1893–1977. In: *Pártélet*, 12. sz.
- Szabó M. 1983: Előadás-sorozata a magyar kommunista párt történetéről (1.) Szeged. In: http://storage.osaarchivum.org/transcripts/1a-1ba669-5714-4ccc-a088-1d9940e67480_transcript.docx (Letöltés 2015. október 14.)

- Szabó M. 1983a: Előadás-sorozata a magyar kommunista párt történetéről (2.) Szeged. In: http://storage.osaarchivum.org/transcript-s/82361556-8fd5-43a2-95f7-ec58b691cc36_transcript.docx (Letöltés 2015. október 14.)
- Szabolcsi M. 1957 (szerk.): József Attila emlékkönyv. Bp.
- Szabolcsi M. 1963: Fiatal életek indulója. József Attila pályakezdése. Bp.
- Szabolcsi M. 1977: Érik a fény. József Attila élete és pályája 1923–1927. Bp.
- Szabolcsi M. 1980 (szerk.): József Attila-versek elemzése. Bp.
- Szabolcsi M. 1992: Kemény a menny. József Attila élete és pályája 1927–1930. Bp.
- Szabolcsi M. 1998: Kész a leltár. József Attila élete és pályája 1930–1937. Bp.
- Szabolcsi M.–Erdődy E. 1980 (szerk.): József Attila útjain. Tanulmányok. Bp.
- Szántó J. 1957: Emlékeimből. In: Szabolcsi M. 1957.
- Szántó J. 1986: Napló és visszaemlékezés. Bp.
- Szántó J. 1997: Napló és visszaemlékezés. 2. javított, bővített kiadás. Bp.
- Szekér N. 2009: A Magyar Közösség története. PhD értekezés. Bp. In: <http://mek.oszk.hu/08400/08480/08480.pdf> (Letöltés: 2015. augusztus 2.).
- Szélpál Á. 1957: A szocialista költő. In: Szabolcsi M. 1957.
- Szerdahelyi I. 2011: Lukács György és a fasizmusba vezető liberalizmus. In: *Ezredvég*, 4. sz.
- Szerdahelyi I. 2012: A közgazdaságtan termelés-hiedelmeinek kritikájához. In: *Ezredvég*, 3. sz.
- Szerdahelyi I. 2013: A diktatúra közgazdaságtana honunkban. In: *Ezredvég*, 3. sz.
- Szerdahelyi I. 2014: Az egyén és közösségei. In: *Ezredvég*, 1. sz.
- Szerdahelyi I. 2016: Freud *Ezredvég*
- Szigeti L. S. 1988: A József Attila-i teljességigény. Motívumelemzések. Bp.
- Szóke Gy. 1980: Magad emésztő. In: Szabolcsi M. 1980.
- Szóke Gy. 1992: „Úr a lelkem.” A kései József Attila. Bp.

- Szöke Gy. 1992a: A József Attila versek születése. In: Irodalomismeret, 2-3. sz.
- Szöke Gy. 1996: Élmény és alkotás. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 1-2. sz.
- Szöke Gy. 2005: Egy költemény története és lélektani háttere. In: *Thalassza*, 2-3. sz.
- Tasi J. 1980: József Attila a Bartha Miklós társaságban – másodsor. In: Szabolcsi M.–Erdődy E. 1980.
- Tasi J. 1995: József Attila és a Bartha Miklós Társaság. Bp.
- Tasi J. 1995a (szerk.): A Dunánál. Tanulmányok József Attiáról. Bp.
- Tőkei F. 1977: A társadalmi formák elméletének néhány kérdése. Tanulmányok. Bp.
- Tüskés T. 2005: Kodolányi János József Attila-képe. In: http://www.napkut.hu/naput_2005/2005_10/ja_14.htm (Letöltés 2016. február 2.)
- Tütő L. 2010: A liberalizmus: fasizmus. (Lukács György koncepciójáról). In: *Eszmélet*, 85. sz.
- Tverdota Gy. 1986: József Attila nyelvészeti kájának forrásai. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 4. sz.
- Tverdota Gy. 1995: Kihez talál el? József Attila költészetének fogadtatásáról. In: *Népszabadság*, április 11.
- Tverdota Gy. 1996: *Balról balra. József Attila és a nemzeti kommunizmus. In: Halmos F. 1996.*
- Tverdota Gy. 1999: József Attila. Bp.
- Tverdota Gy. 2009: Zord bűnös vagyok, azt hiszem. József Attila kései költészete. Pécs.
- Tverdota Gy. 2013: „Bátorság! Lesz még olyan munkád, / amelyben kedvedet leled, –” József Attila önbiztató versei. In: Irodalomismeret, 1. sz.
- Ungvári T. 2011: Szegény ripők. In: *Mozgó Világ*, december.
- Vágó M. 1975: József Attila. Bp.
- Valachi A. 1986: József Attila: Holt vidék. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 5. sz. Valachi A. 1987–1988: Egy pszichoanalitikus orvos-beteg kapcsolat rekonstrukciója.
- Dr. Rapaport Samu és József Attila. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 5-6. sz.

- Valachi A. 1992: Analízis és munkakapcsolat dr. Rapaport Samuval. In: Horváth I.–Tverdota Gy. 1992.
- Valachi A. 2002: *Útban Freudhoz. József Attila és a láthatatlan közvetítő: Róheim Géza. In: Népszava, augusztus 3. Melléklet.*
- Valachi A. 2005: „Irgalom, édesanyám...” A lélekelemző József Attila nyomában. Bp.
- Valachi A. 2005a: Szóra bírt, hallgató mélységek. József Attila és a pszichoanalízis. In: Forrás, 4. sz. [A kötetbeli publikációtól eltérő, eredeti szöveg.]
- Valachi A. 2006: „Amit szívedbe rejtesz...” József Attila égi és földi szerelmei. Bp. Részlet in: .pasztimiklos.com/valachi-anna-amit-szivedbe-rejtisz/ (letöltés: 2015. augusztus 4.)
- Valachi A. 2013: „A nő számomra rejtély”. József Attila asszonyai. Bp.
- Varga K. 2011: Kommunistaellenes nyomozások a második világháború alatt Wayand Tibor önvallomásában. In: http://www.betekinto.hu/sites/default/files/2011_2_varga_k_0.pdf
- Varga L. 2001 (szerk.) Kádár János bírái előtt. Egyszer fent, egyszer lent. 1949–1956. Bp.
- Vas I. 1985: Kérdések a Válaszról. In: Kortárs, 6. sz.
- Veres A. 1998: József Attila. In: Veres A.–Tóth T. 1998: Sulinet Digitális Órák. Alkotói portrék a magyar irodalomból. <http://magyar-irodalom.elte.hu/sulinet/igyjo/setup/portrek/jozsefa/jaelet1-7.htm> (letöltés: 2015. augusztus 10.).
- Vértessz. Gy. 1963: József Attila és az illegális kommunista párt. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 2. sz. http://epa.oszk.hu/00000/00001/00230/pdf/itk_EPA00001_1963_02_192-218.pdf.
- Werthmann, H.-V. 2008: Sigmund Freud és Wilhelm Stekel álomértelmezése. In: Pszichoterápia, április.
- Wikipédia é. n.: József Attila. In: https://hu.wikipedia.org/wiki/J%C3%B3zsef_Attila (letöltés 2015. október 16.)

KISS ENDRE

A varázstalan József Attila

Szerdahelyi István posztumusz József Attila kézírata a címben az életmű „problémái”-ról beszél. Valójában ez a két részből álló könyv (amelynek második, rövidebb fele egy, az akkor még csak tervezett József Attila tanulmánykötet *Alapvetés-e*) teljes József Attila-értelmezést ad. Nem problémákról szól, de megoldásokról. Minthogy *ez az Alapvetés* tartalmazza mindazokat a lényeges feleleteket is, amelyek a szerző a főszövegben kibont, úgy gondoltuk: szervesen hozzátartozik a műhöz, és ezért ezt is közöljük.

Ez a közel másfélszáz éves kézirat azért képes megoldani a József Attila-problémákat, mert számos évtized megfeszített és sajátosan Szerdahelyire jellemző erőfeszítése áll mögötte, Ezekről az erőfeszítésekről természetesen korábbi publikációk hosszú sora is tanúskodik.

Szerdahelyi József Attila kutatásai szükségszerűen polemikusak is, évtizedek alatt József Attila szellemi érdeklődésének valóságos fókusza lett.

A könyv megértéséhez valamennyire érinteni kell a József Attila kutatás általános sajátosságait és nehézségeit, s röviden jellemezni az elmúlt évtizedek József Attila kutatását is.

A konkrét kutatások jellemzése látszólag a könnyebb feladat.

Az egyszerre hivatalos, de a körülmények miatt elfogadottnak is számító József Attila-kutatás *Szabolcsi* Miklós körül kristályosodott ki, aki a hatvanas évektől befogadó és pozitívan integráló módon kezelte az egymást követő nemzedékek József Attila-próbálkozásait. Kiemelkedő szerepet játszottak ebben az időben a csúcsponton lévő *Hankiss* Elemér strukturalista beütésekkel színezett verselemzései, miközben annak a József

Attilának, aki már a negyvenes évek elején kultikus költő lett, az életmű erejének evidenciájával önmagában is sikerült műfajról-műfajra, nemzedékről-nemzedékre bővítenie kultuszainak terepeit, híveinek számát. Egész recepciója, ha nem is töretlen állandósággal, de gyakran *a vallásos kultuszok hőfokán mozgott*.

Azt mondtuk imént, hogy a konkrét kutatások jellemzése a látszólag könnyebb feladat. Ez azonban csak viszonylagosan igaz. Ezek ugyanis azok a konkrét kutatások, amelyekkel Szerdahelyinek e könyvben meggyűlik a baja, és amelyekkel harcolva a maga eredményeit meg tudja fogalmazni.

Ezeknek a *konkrét* kutatásoknak (összefoglalva Szerdahelyi véleményét, miközben ezzel általánosságban e sorok szerzője is egyet ért) az lett a kerékkötője, hogy a tekintélyes nagyságrendű, a megfelelő női szempontú és a kívánatos pszichoanalitikus részleget is felvonultató, s magyar viszonylatban kifejezetten jó erőkből álló kutatás a nagy politikai átalakulás teljes ívének ideológiai óriáskerekén végigfutott. Nyilván csak általánosságban igaz ez a megállapítás, de az elmúlt inkább négy, mint három évtized uralkodó eszméinek teljes lenyomata meglátszik ezen a kutatáson.

Szerdahelyi vállalkozásának megértéséhez, majd azt követő méltányolásához ismernünk kell a József Attila-kutatás *általános* alapnehézségeit is. Előre bocsátjuk, hogy persze az alapnehézségek jó része idővel folyamatosan enyhült, Szerdahelyinek ezért jórészt nem kellett már megküzdenie ezekkel a fundamentális akadályokkal és hiányokkal, az új helyzetből következő új belátások elismertetésért azonban már igen.

De mik voltak ezek a fundamentális akadályok és hiányok?

A József Attila-életművel eleve kapcsolatos filológiai és politikai nehézségek. A konzervatív keresztény középosztály örökké boldog tagjai soha nem lesznek képesek elképzelni, hogy milyen nehézségekkel küzd általában a baloldali, ezen belül a marxista, majd még azon belül a kommunista politikai és szellemi élet történetének kutatása.

A baloldal, főleg a kommunista baloldal saját felszámolásának legnagyobb mestere volt. Ebből az a gyakorlatban is nagyon jelentős következmény származott, hogy működésének dokumentumait nemcsak az idő vagy az imperializmus, de saját maga is erőteljesen pusztította vagy

eltüntette. Sokszor maguk az alkotók vagy családtagjaik is ezt tették egy-egy nehéz pillanatban, kedves példa a rendszerváltás után a Soroksári Dunában vízbe temetendő Lenin-összes, amelynek ellenállva Iljics művei csak azért sem akartak eltűnni a habok között).

Talán ma is része még a köztudásnak József Attila közel egy évtizedes kapcsolata az illegális Kommunista Párttal. E kapcsolat dokumentumai időarányosan visszafelé haladva a kutatás számára egyre kisebb mértékben voltak elérhetőek, ezért Szerdahelyinek például 1989 után előre felé haladva már szerencsésebb helyzete volt. Azért is egyébként, mert – mint erről részletesen számot is ad – az új körülmények között létrejövő új kutatási eredményekre is tud már támaszkodni.

A korábbi korszakot az akkor még élő tanúk vallomásai (írásban, de szóban is) fémjelezték, miközben alig volt tanú Sándor Páltól Vértess Györgyig, akinek valamilyen érdeke valamilyen álláspont megfogalmazásakor ne fűződött volna. Ehhez az 1989 előtt korszakhoz tartozott azonban az is, hogy „valahol” persze megvoltak akkor is autentikus kéziratok, amiket *Dosztojevszkij* ismert alakjára, *Verhovenszkij* juniorra emlékeztető módon egyes kutatók megkaptak, miközben az egésznek, mint ezt már a regényből is tudnunk illik, mindig áttekinthetetlennek kellett maradnia.

A kommunista baloldal emlékezetpolitikája volt a korábbi korszak meghatározója, de semmiképpen sem önmagában. Mellette az *illegalitás* körülményei, az olyan nagyságrendű tényezők, mint a *patológia* és annak külső értelmezése, a *pszichoanalízis* egyként pótlólagos értelmezési nehézségekkel terhelték az amúgy is szűk forrásbázisokat.

A megkerülhetetlen alapnehézségekhez, amelyeket nagy leegyszerűsítéssel az első korszakhoz társítunk, odasoroljuk e korszak szereplőinek későbbi sokszoros szerepváltoztatását, ez mind akkori szerepük, mint későbbi, nem egy esetben sorozatos tanúvallomásaik értelmezésében válhat meghatározóvá: Kádár János írógépműszerészből az MSZMP első embere lesz, Fejtő Ferenc eredetileg kommunista indíttatású baloldali liberálisból a konzervatív *Le Figaro* belső embere.

A tárgyalandó kötet egy hagyaték része, de szellemében egységes, nyugodtan tekinthető monográfiának.

E monográfia sikerének első számú alapja az, hogy Szerdahelyinek, ha jól számolom, hét évtized erőteljes munkájával sikerült megérteni általában a kommunista mozgalmat, de ami sokkal fontosabb, *átvilágítania az illegális magyar kommunista mozgalmat a két világháború között*. A József Attila-monográfia háttérében tehát egy illegális párt markánsan kirajzolt története jelenik meg. Saját tapasztalatainkból is mondhatjuk, hogy mennyi erőfeszítés kellett egy, akár csak kis lépés eléréséhez ezen a téren, mennyire nehéz volt minden szempontból megérteni a moszkvai vezetés kézi-vezérlését, a programozott tévedéseket (amelyek Szerdahelyi erősen fel is hánytorgat), amihez magyar hagyományként ugyanakkora erővel zárkózik fel a Kun- és a Landler-frakció ugyancsak kaotizáló küzdelme, ami utóbb például *Lukács* kedvenc hivatkozási alapja is volt.

Szerdahelyi logikája és értelmezése világos és tiszta. S hogy ennek mekkora jelentősége van, az olyan dolgok megértésének lehetősége mutatja, mint *Rákosi* 1925-ös hazatérése és lebukása, vagy *A befejezetlen mondat* valódi megértésének lehetősége. *Aki nem érti a két világháború közötti kommunista mozgalmat, nem érti a két világháború közötti Magyarországot sem.*

A magunk részéről ezt a váratlan „Kratkij kursz”-ot e József Attila-monográfia *kiemelkedő fejezetének*, és egyben *annak az alapnak* is tekintjük, amelyről Szerdahelyi logikája valóban le tud számolni egy sor József Attila-legendával.

Említettük, hogy az illegalitás és a saját múlt megsemmisítésének és elrejtésének szövegösszefüggésében mindenkinek egy sor kérdésről szükségszerűen csak részleges képe lehet, amelyek helyességét lehet, hogy bizonyítani is tudja, de amely elemeknek ezen kívül még egy nagy egészben is meg kell találniuk a maguk helyét.

Szerdahelyi párttörténete teljes egész, és ez kivételes teljesítmény (anyanyit tehetnénk csak hozzá némi gonoszsággal, hogy mégsem volt hiábavaló a nemzetközi föelvtársakkal való szakadatlan pletykálgatás a *Világirodalmi Lexikon* szerkesztőségében). Mindez azt jelenti, hogy József Attila életének összes, valóban csak az ismert okokból a legnagyobb nehézségekkel felderíthető konfliktusaival találkozva Szerdahelyi rögtön tudja, ki

kicsoda, kinek mi a funkciója, s ehhez persze lelkiismeretesen az 1989 óta valóban lehetséges új adatokat is felhasználja.

Szép dolog az immanens műelemzés, de azért nem árt ismerni a pártot sem! Persze lehetnek olyan műelemzők, akik már belerázódtak az új pártok ismeretébe is (de ezek még nem illegálisak). Sokat segít a döntő problémák megoldásának szoliditásához, hogy Szerdahelyi alaposan be-dolgozta magát a *jobboldali* mozgalmak történetébe is, amelyekről az irodalmár kutató csak átvételek formájában tud tájékozódni.

Szerdahelyi a József Attila-életmű összes érdemleges kérdésére, vagy ami azzal egyet jelent, érdemileg az összes vitás kérdésre megadja a választ.

Koncepciójának vagy egy vezérmotívuma, amelyik *novum*, de amelyik a bizonyítékok fényében nagyon is plauzibilis. Ez a vezérmotívum megfelel az interpretáció szintjén a párttörténeti bravúrnak a történeti alapok megteremtésének szintjén.

Szerdahelyi ugyanis azt mondja, hogy 1930-tól kezdve József Attila „bizonyos értelemben” párttag volt. Ez a „bizonyos értelem” nem Szerdahelyi hibája, hanem a párttörténeté, mint ahogy ezt részletesen ki is fejtí. *Nem is a „bizonyos értelem” persze az igazi meglepetés, de a folytonosság ténye.*

Ha erre valaki azt gondolná, hogy mindez erkölcsi vagy világnézeti pátosz Szerdahelyinél, alaposan téved. *Ez a folytonosság József Attila gondolkodásának értelmezésében van megalapozva.*

A *szervezeti* hovatartozás számos ismert dilemmáját Szerdahelyi a párttörténetben való fölünyes jártasságával oldja meg, ellentétes tételeket ilyen alapon falszifikál. A *más világnézetű személyekkel* vagy akár folyóiratokkal vagy mozgalmakkal való kapcsolatot Madzsar József és mások megbízásának tulajdonítja (ezt meggyőzőnek is találjuk, a Szabó Miklósról való hivatkozás lehetséges, de annak érvei sajnos nincsenek elégségesen kifejtve magában a szövegben). A költő „*ideológiai*” eltévelyedéseire alapított értelmezéseket egészen nagyvonalúan magával a József Attila-szövegek értelmezésével oszlatja el, s aki eddig nem tudta volna, most megtudhatja Szerdahelyitől, hogy a költő jobban ismerte Marx-ot, mint azok, akik támadták (ami nem is volt olyan nehéz, nem is beszélve arról, hogy

a filozófus *Marx*-ot egyáltalán csak 1930-tól kezdve lehetett eredetiben olvasni, azaz *József Attilának hatalmas előnye volt* az idősebb nemzedékek olvasottabb tagjaival szemben is).

Szerdahelyi tehát három irányba sújt: a párthoz való adminisztratív viszonyt tények alapján átértékeli, a költő gondolkodását folytonosnak tekinti (meglepő módon ezt a leghíresebb és a középiskolai tankönyvekben szereplő versekkel is igazolja) és a más világnézetekkel való kommunikációját részben megbízásokként, részben igazolható politikai koncepcióként értelmezi.

Ez gyökeres és sikeres varázstalanítása az elmúlt évtizedek szakirodalmában felbukkanó József Attilának.

Előttünk egy teljesen normális fiatalember, akinek az a problémája, hogy nagyon jó költő és kiváló teoretikus. (Ami így együtt persze valóban elég baj!)

A gyerekkori szenvedések legendáját is szeretné eloszlatni Szerdahelyi, ebben ismét alapvetően igaza van, de ettől a traumatizálódások lehetősége még fennáll, s ezzel nem foglalkozik részletesebben. Nem vonja kétségbe a patológikus vonásokat általában, de ezekben is rengeteg misztifikációt lát, majd helyére teszi József Attila saját vélekedését is a pszichoanalízisről (nem veszítette el sem az eszét, sem saját logikáját, de sok szempontból foglalkozott vele, és önmagán is kutatta).

A költő pszichikai mélypontjait a párt igazságtalan magatartásának tulajdonítja (a párttörténet fölényes ismeretében), e mélypontok idején sem változik azonban sem filozófiája, sem költészete (ezt ismét bőségesen bizonyítja). Megkerülhetetlen a *Szép Szó* értékelése is. A magyar ideológiatörténet hagyomány mindig kivételes tisztelettel bánik a nyugatos, demokratikus, liberális ellenzék történetével, ami nemcsak önmagában helyes, de amit e csoportok meglehetősen ritka mivolta miatt meg is kell értenünk. Szerdahelyi azonban kegyetlenül mutat rá az érem másik oldalára is: egy ilyen csoport értelmiségi rövidlátásaira, társasági játékaire, elitista nárcizmusára, naivításaira vagy akár kifinomult ravaszságaira, arra a helyzetre, amiről persze nemcsak egyedül a *Szép Szó* tehet, hogy végül is már csak kölcsönös anyagi és szellemi érdekkapcsolatok maradtak a József

Attilához való viszony mélyén, amelyeket, ha egyszer leértékeltek, már nyugodt lélekkel sorsára is hagyhatták „saját zászlajukat”.

Szerdahelyi párttörténete eleve, már kifejtetlenül is tartalmazza annak magyarázatát is, hogy miért nem József Attila utazott a moszkvai Nemzetközi Írókongresszusra. Ebből az alkalomból azonban némi igazságot kell szolgáltatnunk a rendre melléfogó, balfácán moszkvai vezetésnek. Lehetett talán bennük annyi realizmus, hogy el tudják képzelni, miket írt volna József Attila hazatérése után. Ezt a felvetést hiányoljuk Szerdahelyinél.

Szerdahelyi tehát a maga alapkoncepciója alapján (szervezeti és gondolati folytonosság és a gondolkodás eredetiségéből következő szabad cselekvés) érvényesen teszi helyre az elmúlt évtizedek egyoldalúságait, rossz hangsúlyait, amelyek, mint említettük, a nagy történelmi körforgás egyes fázisainak beköszöntésével egyenlők az életmű értelmezésében.

Egyetlen ponton korrigálnánk csupán a „megvalósított” konceptust. Érdemileg mindenütt egyet értünk a korrekció irányával és tartalmával. Meggondolandónak tartjuk azonban, hogy Szerdahelyi – helyesen – a teljes győzelemre tör, és amikor elérkezettnek érzi a győzelem tényét, nem gondolkodik el az álláspontja szerint helyes és a bírált álláspont egyes elemeinek szintetizálhatóságáról. Emiatt több, egymásra hasonlító szituáció keletkezik. Egyetértünk az egzisztencialista értelmezések elutasításával, de vajon az egzisztencializmus egy kiterjesztett értelmezése nem lenne összeegyeztethető József Attila gondolkodásával? Világos, hogy az egzisztencialista gondolkodás nem akkor kezdődik, amikor az első, ilyen című tanulmány megjelenik. Ilyen a *Garai* László felvetette kategorizáció-probléma is, Szerdahelyinek igaza van az értelmezés mint végső magyarázat elutasításában, de vajon ez is nem fér-e össze az ő legsajátabb gondolkodásával? Nyilván ilyen a pszichoanalízis kérdése is, amit ugyancsak jól megold, de amelynek részleges érvényének elismeréséről saját gondolkodását alapul vége is beszélhetnénk. Olyan szintézisekre gondolunk, amelyek a Szerdahelyi rekonstruálta saját gondolkodás primátusából indulnak ki és úgy integrációképesek, hogy nem térnek le saját alapjaikról, ebben Szerdahelyinek igaza van.

Szerdahelyi monográfiája kiváló mű. Elsősorban azért, mert a szerző személyiségének nonkonformizmusa, látszólag önkényes ítéletei ebben az esetben, az évtizedes kutatás kohójában, rendre kiforrottá válnak. Mindenki hallhatott Szerdahelyitől olyan „vad”, nonkonformista ítéletet, ami mosolyt válthatott ki, és amit ő még nagyobb szenvedéllyel védelmezett (ha már itt tartunk, úgy, mint József Attila). A József Attila-monográfiában ilyen ítélet alig van (egy például az *Óda* értékelése, ami nemcsak felszínes, de a magyarázata is rövidre zárt).

Látható, hogy a József Attilával való foglalkozás átalakította az ő személyiségét is. Egyrészt úgy, hogy állandóan *tanult* a munka során. A nagyszabású állandó tanulás egyébként Szerdahelyi alaptulajdonsága. Lírai költőként induló könyvtárosból nagyon fajsúlyos teoretikussá vált. Egyes állomásait közelről is láttam, az olyan vállalkozások, mint a *Világirodalmi Lexikon*, nyilván részei voltak ennek a kolosszális tanulási képességnek.

A József Attilával való foglalkozás átalakította a személyiségét. Lényeglátóvá tette.

A szöveg olvasása során végig azon törtem a fejem, hogy belevegyem-e a recenzióba, hogy Szerdahelyi József Attilával dialogizálva és dolgozva, vele küszködve létrehozta a kommunista értelmiségi 2020-as típusát

József Attilától vette át ezt.

A kommunista értelmiségi 2020-ban azért kommunista, mert van határozott és önálló képe a világról. Ezt nem szabad összekeverni a marxizmussal, bár annak van a legtöbb esélye erre, az igazi probléma itt is a baloldal története, hiszen minden évtizedben fel kellett volna lépnie egy új Marxnak.

De a kommunista értelmiségi 2020-ban azért is kommunista, mert tudja, hogy ki kicsoda, ki kit zsákmányol ki, és az ő helye hol van.

Nagy öröömökre (meglepetésekre azért nem), találtam Szerdahelyi szövegében is egy hasonló definíciót.

„...előre kell bocsátanom, kit tekintek kommunistának.

Nagyon leegyszerűsítve a kérdést, a kommunistaságnak szerintem két ismérve van. Az egyik az, hogy az ember, logikusan gondolkodván, elfogadja Marxnak és Engelsnek azt a teóriáját, miszerint a társadalmi fejlődés szükségszerűen vezet el a kommunizmusnak – vagy szocializmusnak, de finnyásabb ízlés esetén bármi másnak – is nevezhető osztály nélküli társadalomba, „a szabadság birodalmába”, amelynek döntő vonása az is, hogy megszűnik az ember részvétele „a tulajdonképpeni anyagi termelés”-ben, amely mindig „a nyomor és a külső célszerűség diktálta munka” (K. Marx 1961: III. 785-786.). A másik ismérv az, hogy – a cserkészek jelmondatát alkalmazva – az illető minden tőle telhetőt megtesz azért, hogy ezt a fejlődési folyamatot elősegítse.”

Tartalom

A kisfiú és a mélynyomor	5
A kitörés lépcsői	9
A nyomdafestéktől megrészegült gimnazista	10
A lázongástól a kommunista forradalomig	12
A szélkakasnak rágalmozott kommunista	15
A kommunista párt, melynek tagja lett	23
A KMP-ért lelkesedő zseni	34
A párt, amelyik kizárta magát József Attilából	45
A párttag marxista visszavág a dilettáns pártvezetőknek	55
Miért is utálták ki a KMP-ből?	59
A KMP megy, a kommunizmus marad	61
A „nemzetiszocialista megingás” legendája	67
A freudizmus és freudomarxizmus legendája	78
A Szép Szó körüli legendák	85
Az egzisztencialista József Attila legendája	103
Alapvetés: A magányos kommunista	107
Adalékok József Attila világnézeti fejlődéséhez	107
Hivatkozott irodalom	143
Kiss Endre: A varázstalan József Attila	153

kolofon